

KÜTÜB-İ SİTTE'DE GEÇEN BASİRET KAVRAMI VE TE'VİLİ

Ebru ARAS ÇELİKÖRS

Dr. Öğretim Üyesi Musa ÇETİN

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İĞDIR/2021

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜTÜB-İ SİTTE'DE GEÇEN BASİRET KAVRAMI VE TE'VİLİ

Ebru ARAS ÇELİKÖRS

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İĞDIR

2021

KABUL ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Musa ÇETİN danışmanlığında Ebru ARAS ÇELİKÖRS tarafından hazırlanan bu çalışma tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan:İmza:

Üye:İmza:

Üye:İmza:

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun / /2021 tarih ve 2021/ sayılı kararı ile onaylanmıştır.

(imza)

.....

Enstitü Müdürü

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Ebru ARAS ÇELİKÖRS

ÖZET

KÜTÜB-İ SİTTE DE GEÇEN BASİRET KAVRAMI

ARAS ÇELİKÖRS, Ebru

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Musa ÇETİN

Eylül 2021, 95 Sayfa

Çalışmada basiret kavramı ve anlamdaşı olan feraset kavramı hadisler açısından ele alarak analiz edildi. Basiret kavramının akıl ve kalp ilişkisi hakkında bilgilendirme yapıldı. Basiret, tam anlamıyla kalp gözüyle olay ve hadiselerin hakikatlerine bakabilmektir. Feraset ise daha ilerisi hakkında önsezi de bulunabilmektir. İnsanlığın ilk anlarından itibaren bilinmeyenin bilgisine olan ilgi ve gelecekte oluşacak olay ve fiiller insanların merakını canlı tutmuştur. İnsanoğlunun bu ilgi ve merakı gaibi bilgileri sürekli taze tutmuş ve her çağda konuşulup, tartışılan bir ilgi odağı haline gelmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde basiret kavramının sözlük ve terim anlamı açıklanmış ikinci bölümde Kur'an-ı Kerim ve hadisler ışığında basiret ve feraset kavramları lafız ve mana olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm de ise basiret kavramını ilk olarak Din bilimleri başlığı altında inceleyip, bilgi kaynağı olarak kabul edilme durumuyla alakalı bilgi verilmiştir. Daha sonra bu kavramlarla yakından ilişkisi bulunan ilham ve keşif kavramları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Hadis, basiret, feraset, önsezi, tahmin, ilham, keşif

ABSTRACT

THE CONCEPT OF PRAISE MENTIONED IN KÜTÜB-I SITTE

ARAS ÇELİKÖRS, Ebru

Master's Thesis

Department of Hadith

Thesis Advisor: Dr. Teach Member of Musa ÇETİN

September 2021, 95 Pages

In the study, the concept of foresight and the concept of foresight, which is its synonym, were analyzed in terms of hadiths. Information was given about the concept of prudence and the relationship between mind and heart. Foresight is to look at the truth of events and events with the eyes of the heart. Foresight is to have a premonition about the future. Since the first moments of humanity, the interest in the knowledge of the unknown and the events and actions that will occur in the future have kept people's curiosity alive. This interest and curiosity of mankind has kept the information fresh and it has become a focus of attention that is spoken and discussed in every age. In the first part of the study, the dictionary and term meaning of the concept of prudence is explained and in the second part, the concepts of foresight and foresight are discussed and evaluated in the light of the Qur'an and hadiths. In the third chapter, the concept of clairvoyance was first examined under the title of Religious Studies and information was given about its acceptance as a source of information. Then, the concepts of inspiration and discovery, which are closely related to these concepts, are discussed.

Keywords: Hadith, foresight, foresight, foresight, prediction, inspiration, discovery

ÖNSÖZ

Basiret kavramını izah ederken mühim mesele insanın sadece maddeden ibaret olmadığını ve yaşadığı, yaşayacağı her hadisede derin mana ve işaretler olduğunu bilmesi meselesidir. Basiret kavramıyla ilgili olan kalbin sezgisi, kalp gözü kavramları da oldukça ilgi ve merak uyandıran araştırma alanlarıdır. Bu nedenle çalışmamda hadislerde geçen basiret kavramı ele alındı.

Kalp vücudun merkezi merkeziyken aynı zamanda ruhun da merkezi sistemi konumundadır. Ahsen-i Takvim suretinde yaratılan insan dış dünyayı algılamak için aynı zamanda iç âlemindeki gizliliğinin metafiziksel âlemle bir bağlantısı olduğunu da idrak eder. Kalbin duyduğu seslerin ve ansızın elde ettiği malumatların temel taşı basiret kavramıyla izah edilmektedir. Kalp Kur’ân-ı Kerim ve sünnette organ olmaktan ziyade idrak, akıl, vicdanın merkezi konumundadır. Bununla beraber öfke, haset, kin gibi olumsuz duygular kalbin faaliyetlerindendir. Bundan dolayı İslam yolunda ilerlemek basireti korumak ve manevi zenginliğe erişmek için oldukça önemlidir.

Basiret, bilgi ve amelin harmanlanmasıyla beraber Allah ile görmeye başlamaktır. Basirete ulaşan kişiler beş duyu organının yanında kalp gözüyle de görürler. *“İşte bunda ibret alacak olanlar için dersler vardır.”¹* Ayeti bağlamında basiret sahipleri işaretlerden bazı anlamlar çıkarırlar. Basiretin gerçekleşmesi için zaman, mekân ve herhangi bir şart yoktur. Gözün görmesi için fiziki şartların gerçekleşmesi gerekirken basirette buna ihtiyaç hissedilmez. Basiret idrakin üstünlüğüdür.

Hadiste basiret kavramının ele alındığı bu çalışma üç kısma ayrılmıştır. Birinci bölümde basiret kavramının sözlük anlamı ve “*basara*” fiili ve türevlerine değinilmiştir. Terim anlamı incelenmiştir. İkinci bölüm Kur’ân-ı Kerim de geçen basiret kavramı ve anlam olarak basiret kavramını içeren ayetler incelenmiştir. Hadis de geçen basiret kavramı ve anlam olarak basiret kavramını izah eden hadisler incelenmiş ve tahlil edilmiştir. Üçüncü bölüm de ise Temel İslam Bilimlerinde “Kelam, İslam Hukuku, Tasavvufi” basiretin önemi ve bilgi kaynağı kabul edilmesi tahlil edilmiştir. İslam Düşüncesinde “Din Felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Dinler Biliminde” basiret ve karşılığı olan kavramlar incelenmiştir.

¹ Hicr 15/75.

Bu çalışmanın başından itibaren her zaman desteklerini etmeyen aileme ve eşim Emre ÇELİKÖRS'e deneyim ve rehberliğini esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Musa ÇETİN hocama en içten şükranlarımı sunarım.

Ebru ARAS ÇELİKÖRS

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BASİRET KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

1.1.Basiret Kavramının Sözlük Anlamı	3
1.2.Somut Olarak Algılamak-Görme Hissi(Sezmek).....	3
1.3.Tanımak (İnanmak)	4
1.4.Herhangi Bir şeyin Gerçek Manasını Anlamak	4
1.5.Hüner (Ustalık), Şüphesiz İlim.....	5
1.6. Anlayış, İbret (acayip)	5
1.7.Kanıt, Belgit	5
1.8.Tanık.....	5
1.9.Farkına Varmak	5
1.10. Tanım ve Açıklamak	5
1.11 .Basiret Kavramının Terim Anlamı.....	6

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂNDÂ BASİRET KAVRAMI VE YORUMU

2.1. Kur'ânda Basiret Kavramı.....	15
2.2.Bedende ki gözün görmesi ve Basiretli olmak anlamında kullanılması	15
2.3.Şahit manasında kullanılması.....	16
2.4. Delil, bilgi (marifet) anlamında kullanılması	17
2.5.Nur anlamında kullanılması	18

2.6. Hadislerde Basiret Kavramı ve Yorumu	28
2.7. Mâna Olarak Basiret Kavramı.....	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE BASİRET KAVRAMI VE YORUMU

3.1.Din Felsefesinde Basiret Kavramı.....	49
3.2.Din Psikoloji Açısından Basiret Kavramı	54
3.3.Din Sosyolojisinde Basiret kavramı	57
3.4. Din Eğitiminde Basiret Kavramı	60
3.5. Din Bilimlerinde Basiret Kavramı	62
3.6.Temel İslam İlimlerinde Basiret Kavramı ve Yorumu.....	70
3.6.1. İslam Hukukunda Basiret Kavramı	70
3.7. Kelam İlminde Basiret Kavramı.....	72
3.8. Tasavvuf İlminde Basiret Kavramı	79
SONUÇ.....	88
KAYNAKÇA	90
ÖZGEÇMİŞ.....	96

KISALTMALAR

age	Adı geçen eser
bk	Bakınız
c	Cilt
d	Doğum, doğumu
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ens	Enstitü
h	Hicri
haz	Hazırlayan
Hz	Hazreti
Ktp	Kütüphane, kütüphanesi
m	Miladi
md	Madde
nr	Numara
nşr	Neşreden (Tahkik eden)
ö	Ölümü, ölüm tarihi
s	Sayfa
s.a.v	Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy	Sayı
Tahk	Tahkik
TDVY	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
trc	Tercüme, tercüme eden
tsz	Tarihsiz
vb	Ve benzeri
vs	Vesaire
y	Yıl
Y.L	Yüksek Lisans

GİRİŞ

Çalışmada Allah'ın insanın kalbine attığı nur vesilesiyle hakikatleri idrak etmesi, kalp gözüyle kavraması manasına gelen basiret kavramı izah edildi. Kusursuz üslup ve mükemmel icâzıyla Kur'ânı Kerîmde basiret kavramına hem manen hem de lafzen değinilmiştir. Hayatın her alanında bize örnek olan Hz. Peygamber basiret ve feraset konusunda da bize önemli bilgiler sunmuştur. Bu bilgilerin bilimsel anayasaya kazandırılması fikri çalışmanın motivasyon kaynağı olmuştur.

İnsanoğlunun var olmasıyla beraber bilinmeyene karşı olan ilgi ve merakı doğrultusunda tarih boyunca süregelen, günümüzde de önemini koruyan basiret kavramına ilgi oldukça fazladır. Bu nedenle hadisler bağlamında basiret kavramı ele alındı.

Çalışma da Kur'ân-ı Kerim ve hadisler ışığında basiret kavramı üzerinde duruldu. Basiretin bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi ve disiplinler arasındaki konumu ortaya konmaya çalışıldı. Basiret konusunu daha iyi anlamak için Gazali, İbni Sina ve Farabi'nin adına sezgi, keşif, ilham hakkındaki görüşleri ortaya konmaya çalışıldı. Basiret kavramı tahlil edilerek bilimler arasındaki konumu ve ehemmiyeti ortaya koymaya gayret edildi. Böylece basiret kavramı hadisler ışığında açıklanmaya ve izah edilmeye çalışıldı.

Yapılan çalışmanın birinci bölümünde basiret kavramının sözlük anlamı ve basiret kavramının kökeni olan “بَصَرَ” fiilinin karşıladığı anlamlar başlıklar halinde ele alınmıştır. Basiret kavramının kapsadığı anlamları izah edebilmek adına Arapça Türkçe sözlüklerden yararlanılmıştır. Ayrıca terim anlamları üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Kur'ân-ı Kerim ve hadisler bağlamında basiret kavramı tahlil edilmiştir. Basiret kavramının geçtiği ayetler incelenerek ifade ettikleri anlamlar alt başlık haline getirilip konuyla alakalı ayetler bir araya getirilmiştir. Mana ve lafız olarak basiret kavramı izah edilmiştir. Hadislerde geçen “بَصَرَ” fiili ve basiret kavramı değerlendirilmiş lafız ve mana olarak açıklanmıştır. Kalp gözü olarak ve görme organı olan gözün görüşünü ifade ettiği belirtilmiştir. Basiret ve feraset hadislerinin daha iyi anlaşılması için sahabe ve âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise farklı bilim dallarının basiret kavramına bakışı değerlendirilmiştir. Bu bölüm İslam Bilimleri (felsefe, sosyoloji vs.) ve Temel İslam Bilimleri olarak iki kısımda incelenmiştir. Basiret kavramının daha iyi anlaşılması açısından kalp ile elde edilen bilgi yöntemleri ve akıl yürütme yöntemleri karşılaştırılarak açıklanmıştır.

Çalışmada Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamberin örnek hayatı incelenerek hadislerde yer alan basiret kavramı incelenmiştir. Bu konuda bazı âlimlerin görüş ve düşüncelerine de yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BASİRET KAVRAMININ SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Bu bölümde basiret kavramı iki kısımda ele alınacak. İlk olarak basiret kavramının sözlük anlamına değinip daha sonra da terim anlamına ve bazı âlimlerin görüşlerine yer verilecek.

1.1.Basiret Kavramının Sözlük Anlamı

Basiret kavramının sözlük anlamı, “Gerçekleri yanılmadan görebilme yeteneği, uzağı görüş, seziş, anlayış, kavrayış, sağgörü, vizyon”² gibi anlamlara gelmektedir. Basiret kavramının lügat anlamını kavrayabilmek için fiilin kökenine inmek faydalı olacaktır. Bu kavram Arapça da “بَصَرَ” fiilinden türemiştir. Fiilin sülâsi mücerredî “بَصْرٌ”, “بَصَرٌ” veya “بَصِرَ” olarak gelir. Fiilin mastarı “بَصْرَةٌ”, “بَصَرٌ” veya “بِصَارَةٌ”³ şeklinde gelir. Arapçadan Türkçeye geçmiş basiret kavramını açıklarken bu fiilden türeyen diğer fiilleri, temel anlamlarını ve yan anlamları açıklamak faydalı olacaktır.

1.2.Somut Olarak Algılamak-Görme Hissi(Sezmek)

“بَصَرَ” fiili somut olarak görmek anlamına gelir.⁴ Fer (ışık), nitelik(renk), şekil, biçim gibi dış dünyaya ait somut kavramlar onunla algılanır.⁵ İsmi fail olarak “مُبْصِرٌ” denildiği zaman “apaçık, görünen” anlamına gelir.⁶ Allah’ın bir esması olan “بَاصِرٌ”den gelir. Bu ismi Celil Allah-u Teâlâ için kullanılacağı zaman, O’nun hiçbir organa ihtiyaç duymadan gizli veya açıktan her şeyi görmesi anlamı taşımaktadır.⁷Yaratılanlardan hiçbir şey yoktur ki Allah’ın görmesinin dışında kalsın. O’nun görmesi bizim aklımızda beliren görmek fiili gibi değildir. Allah görmek için göze, göz kapağına ihtiyacı

² TDK,(Türk Dil Kurumu), (2015). Güncel Türkçe Sözlük, ANKARA: TDK Yayınları

³ İbni Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrim,*Lisanu’l-‘arab* ,I-XV(Beyrut : Dar-u Sadır,t.y.),IV:64

⁴ Ferahidi, Halil b. Ahmed, Kitabu’l ayn ,(Beyrut, *Darul kutubi’l-İlmiyye*, 2003,I:141;Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu’l-lüga*, I-XV, thk. Ahmed Abdulalim ek- Berduni, (Mısır:Daru’lMısriyye, t.y), XII:174; Cevheri, İsmail b. Hammad, *es-sıhah Tacu’l-lüga ve Sıhahu’l-arabiyye*, I-IV, thk. Ahmed’Abdulğafur’Attar, (Beyrut, Daru’l’İlm li’l Melayin, t.y.), II:591

⁵ Curcani, Seyyid Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu’t-ta’rifat*, thk. Muhammed Sıddık Minşavi, (Kahire,Daru’l-Fadile, t.y.),42.

⁶ Ezheri, *Tacu’l-‘arus*, XII:176; Zebidi, *Tacu’l’-arus*, X:207

⁷ Zebidi, *Tacu’l’-arus* X: 209.

duymaz. Karanlık çökünce görmemesi gibi bir husus söz konusu değildir. Allah-u Teâlâ hiçbir şeye ihtiyaç duymadan görür.⁸

1.3.Tanımak (İnanmak)

“بَصَرَ” fiili ve bu fiilden türeyen fiiller anlam olarak kalbe ilham edilmesi, kalbe bilginin ulaşması,⁹ malumat¹⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Kişi yaptığıının farkındaysa “بَصَرَ بِهِ” lafzı kullanılır.¹¹ Arapçada kişi bir konu hakkında bir şey biliyorsa “بَاصِرٌ” sözcüğü kullanılır. Göz ile görmek anlamında ise “أَبْصَرَ” kullanılır.¹²

1.4.Herhangi Bir şeyin Gerçek Manasını Anlamak

“بَصَرَ” fiili “اسْتَفْعَلَ” babında kullanıldığında “اسْتَبَصَرَ” şeklinde gelir bu da “basiretli” anlamı taşımaktadır. Din veya eylemde basiret sahibi olduğunu ifade eder.¹³ Kişiye gelecek hayır ve şerrin farkında olması anlamı taşır,¹⁴ Basiret sözcüğünün çoğulu olan “بَصَائِرُ” kelimesi gözün maddi olarak görmesi anlamında kullanılması yok denecek kadar azdır.¹⁵ Bu sözcüğün asıl manası hissen anlamaktır.¹⁶ Güçlü sezgi olarak ifade edilmiştir. Bundan dolayı kalbin görmemesi, gözlerin görmemesinden daha kötü bir durum olduğu söylenmiştir.¹⁷ İbn Abbas’ın rivayet ettiği hadisi şerifte: Emeviler, “Ey haşimoğulları! Size ne oluyor da hep gözlerinizden yaralanıyorsunuz?” Dediğinde “Ey ümeyyeoğulları! Ya size ne oluyor da sizde hep sağgörünüzden (basiretinizden) yaralanıyorsunuz.”¹⁸ Hadisinden de anlaşılacağı üzere görmek ve Hissikablelvuku arasında fark vardır. Organ olan gözün görmesi maddi âlem ile sınırlıyken kalbin görmesi manevi âlemle ilgilidir.

⁸ Gazali, Ebu Hamid (ö.505/1111), *Dinde kırk esas*, trc. Hüseyin Erdoğan,(İstanbul:1990, Hisar Yayınevi),42.

⁹ Ferahidi *Kitabu’l-ayn*, I, 141; Ezheri, *Tacu’l-arus*, “XII:174; Sahib, *el-Muhit*, II:129.

¹⁰ İbn Faris, *Mu’cem*, I:253; Cevheri, *Tacu’l-lüga*, II:591; Sahib, *el-Muhit*, II:130.

¹¹ Zemahşeri, Ebu’l-Kasım, Carullah Mahmud b. ‘Umer, *Esasu’l-belağa*, I-IIthk. ‘Abdurrahim Mahmud, Beyrut, Daru’l-Marife, (1402/1982), 23.

¹² İbni Faris, *Mu’cem*, I:253.

¹³ Ferahidi, *Kitabu’l-ayn*, I:141; İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed Hasen , *Kitabu cemherati’l-lüga* “I-III,thk.İbrahim Şemsuddin, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1408/1987),I:321.

¹⁴ Zebidi, *Tacu’l-arus*, X: 207.

¹⁵ Zebidi, *Tacu’l-arus*, X: 197.

¹⁶ Firuzabadi, *Besairu zevi’t-temyiz fi letaifil’-kitabi’l-aziz* , I-VI,thk.Muhammed Ali Neccar, (Kahire:1416/u1996), II:222;Zebidi, *Tâcu’l-ârus*, X:197-198.

¹⁷ Zemahşeri, *Esâsu’l-belağa*, 23.

¹⁸ İbn Manzur, *Lisanu’l-‘arab*, IV:65.

1.5.Hüner (Ustalık), Şüphesiz İlim

Basiret, hüner, marifet, gerçeklik gibi anlamlara da gelmektedir. Hz. Osman “*Hüner ve şüphesiz ilim sahibi olduğunuz halde anlaşmazlığa rastlayacaksınız*” demiştir.¹⁹ Bu manada basiretin şüphesiz ilimle bilmek anlamı vardır.

1.6. Anlayış, İbret (acayip)

Bu eylem basiret olarak kullanıldığında hakiki anlayış²⁰ ve acayip²¹ gibi manalara gelir. “*Bu yaptığınız işte sizin için büyük bir basiret vardır*”, denildiğinde aslında ifade ettiği anlam “*Bu yaptığınız işte sizin için büyük bir ibret (acayıplık) vardır.*”²² Olacaktır.

1.7.Kanıt, Belgit

Basiret kavramı “*kanıt*” ve “*delil*”²³ anlamını ifade eder.

1.8.Tanık

Basiret kelimesi mecaz anlam olarak kullanıldığında “*tanık*”²⁴ manasına gelir.

1.9.Farkına Varmak

Farkına varmak, bakmak, yoklamak,²⁵ bir varlığı uzaktan gözetmek. “*Kabilelerin karşılıklı olarak birbirinin farkında olması*”²⁶ kavramında sarf edilir. Bugün Türkçede de benzer anlamlarda kullanılır. Mesela bir konu da isabetli davranış sergileyen birisi hakkında; “*Basiretli adam veya basiretli davranış*” ifadesi kullanılır.

1.10. Tanım ve Açıklamak

Basar fiili “*tef-il*” babın da geldiğinde temsil etti²⁷, izah etti²⁸, nakletti²⁹, tanımladı³⁰ gibi anlamlara gelmektedir.

¹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:65.

²⁰ Ferahidi, *Kitâbu'l-'âyn*, I:142; Ezheri, *Tâcu'l-'ârus*, XII:177.

²¹ Ferahidi, *Kitâbu'l-'âyn*, I:141; Ezheri, *Tâcu'l-'ârus*, XII:177; Firuzabadi, *Kamus*, 351.

²² Ferahidi, *Kitâbu'l-'âyn*, I:141; Ezheri, *Tâcu'l-'ârus*, XII:177.

²³ İbn Faris, *Mu'cem*, I:254; Cevheri, *Tâcu'l-lügâ*, II:591.

²⁴ Ezheri, *Tâcu'l-'ârus*, XII:175; Firuzabadi, *Kâmus*, 351; Zebidi, *Tâcu'l-'ârus*, X:201.

²⁵ Ferahidi, *Kitâbu'l-'âyn*, I:141; İbn Dureyd, *Kitabu emherati'l-lügâ*, I:321; Sahib, Ebu'l-Kasım İsmâ'il b.'Abbas b. 'İbad, *el-Muhit fi'l-lügâ* I-III, thk. Muhammed Hasan Al Yasin, (Bağdat:1975, Matba'atu'l Ma'arif, II:312; İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:64.

²⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:64.

²⁷ Firuzabadi, *Kâmus*, 351; Zebidi, *Tacu'l-'ârus*, X:207; İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:66.

²⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:66.

²⁹ Zebidi, *Tâcu'l-'ârus*, X: 208.

³⁰ Cevheri, *Tacu'l-lügâ*, II:591; İbn Manzur, *Lisanu'l-'arab*, IV:65

1.11 .Basiret Kavramının Terim Anlamı

Sezmek, şuur, bir şey hakkında detaylı ve doğru bilgi sahibi olmak, ölçülü ve doğru görüş, sağgörü³¹ gibi anlamlara gelmektedir. Allah'ın nuruyla aydınlatılmış kalbin görünen ve görünmeyen bütün gerçekleri görebilmesi anlamına gelen daha çok tasavvufi bir ıstılahtır.³²Göz ve göz kapaklarıyla yapılan maddi görmenin dışında duyuların üstünde olan bir görmeden bahsedilir. Manevi olarak kalp gözüyle görme olarak ifade edilir. Organ olan göz renk, ışık, şekil gibi bütün şartlar yerinde olduğunda görme fiili gerçekleşir. Kalp ile yapılan görme fiilinde bu şartlardan münezzeh olarak Allah'ın kalpteki nuruyla sonsuzluğa değinebilme kabiliyetidir. Kısaca basar organ olarak gözün görmesiyken basiret kalbin Allah'ın nuruyla doğru görmesidir. Bütün bunlara ek olarak basiret, önceden hissetmek, kalbin idraki ve algılaması, kalbin tanıma gücü³³içten gelen his, olayların iç yüzü hakkında bilgi sahibi olma, seziş³⁴ gibi anlamları ifade etmektedir. Terim olarak basiret anlama yeteneğidir; hadiseleri ve varlıkları kavrayıp akıbeti hakkında hissetmeyi ifade eder. Yoğun tahlillere dayanarak basiret kavramı, gönül gözü, bir hadisenin perde arkasına vakıf olma gibi zihni, sezgi ve duyguya dayalı geniş bir anlamı ifade etmektedir.

Tasavvuf kaynaklarına göre basiret, kutsi bir parıltı, doğruyu yanlıştan ayıran bir vukuf, şuurlu bir kalbin gücüdür. Beden olarak gözün görevini, gönül gözü olarak da basiret ifa eder. Basar vakaları belirlerken, kalp gözü ise vaka ve olguların gerçekliğini ispat eder.³⁵ Basiret kalbin Allah'ın nuruyla aydınlatılması ve bu yolla varlıkların, eşyanın hakikatinin bilgisi hakkında malumat alınmasını sağlayan bir güç, kuvvettir. Bu avantaja sahip olan kişinin hatalı bir düşünceye veya yanılgıya düşmesi söz konusu değildir. Basiretin üç aşaması vardır. İlki Hz. Peygamber'in şer'i hükümler hakkında söylediklerinin hakikat olduğunu bilmek. İnsan basiret nazarıyla peygamberin getirdiği hiçbir şeyden şüphe duymadan doğru olduğunu kabul etmesidir.

³¹ Süleyman Uludağ, "Basiret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, V, 103.)

³² Süleyman Uludağ, "Basiret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, V, 103.)

³³ Ragıp Ebu'l Kasım el-Hüseyn b. Muhammed İsfahani, *el-Müfredat fî Gâribi'l Kur'ân*,(Tahkik: Muhammed Seyyid Keylani, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, ty.)49.

³⁴ M.Aziz Lahbabi, *İslam Şahsiyetçiliği*, (Yağmur yayınları, İstanbul,1972), 29.

³⁵ Kâşani Abdurrezzak, *Letâifu'l-A'lam fî İşâreti Ehli'l-İlham*"(Tasavvuf Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli), İz yay. İstanbul, 2000, 110.

Hız. Peygamber'in sünnetini yerine getirmek fayda getirecek bir maslahattır. Buda kişiyi saadete erişmektir. İkinci aşama ise Allah tarafından insanın kalbine atılan nur vesilesiyle doğru yola erişmesinin Allah'tan olduğunu ve doğru yoldan şaşmanın da Allah'tan olduğu malumatına erişmek. Allah'ın doğruya sevk ettirmesinde de doğrudan şaşırtmasında da O'nun "âdl" isminin tecellisine uygun olduğundan Allah adaletli davranmıştır. Allah'ın doğruya eriştirmesi bir avantaj olduğu gibi doğrudan saptırması da bir eziyet değildir. Aksine bu Allah'ın ne kadar adil davrandığını gösterir. Üçüncü aşamada ise ilim sahibi olmaya vesile basirettir. Allah'ın rızası olmadan marifete erişmek mümkün değildir, basiret gayret ve çabayla elde edilmez. Basiret âlemdaki her şeyin bir şekilde doğru bilgisine ulaşmayı ve âlemin gizemini anlamayı sağlar. En son aşamada günahlardan arınan kalp basiretten ferasete erişir. Nefsini şehvetten ve dünyadaki lezzetlerden alıkoyamayanlar ve zulümde ısrarcı olanlar hariç her insan da fitrattan gelen ferasete meyil vardır. Kirli olan kalplerde feraset ortaya çıkmaz. Bu kalplerin temizlenmesi gerekir.³⁶ Teslimiyetle Allah'a yönelmek gerekir.

Sûfiler, basiretin ibretle ilişkisine değinirler. Onlara göre ibret almak için basirete ihtiyaç vardır. Mekkî konuya değinmek amacıyla Hız. Ali'ye isnat ettiği söyleme yer verir. Hız. Ali "Yâkin dört daldan oluşur: Algıdaki basiret, Hikmetin tevili, İbretin mev'izası, Öncekilerin sünneti."³⁷ Mekkî'ye göre anlamakta basiret sahibi olanın, hikmetle tevilde bulunacağına hikmetle tevilde bulunanın, ibretten haberdar olacağını ibretten haberdar olanın, önceden yaşamışlardan olacağını söyler. Allah'ın kapalı hükümlerini bilen ariflerdir. "Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar."³⁸ Bu hadiste ilmen yakîn ile bakmak ifade edilir. Allah'ın nuru vasıtasıyla bakan kişi basiretli olur.³⁹ Eşyanın ardındaki hakikate erişir.

el-Cevziyye'ye göre basiret, Allah-u Teâlâ'nın müminin kalbine verdiği bir ışıık(nur)'dur. Mümin peygamberden gelen haberlerin kesin ve doğru olduğunu bu nur sayesinde anlar. Böylece kişi kuşku, şaşkınlık ve duraksama ve kuruntudan uzaklaşır. Basiret sahibi kişi gelecekle ilgili herhangi bir kuşku duymaz çünkü ilerisiyle ilgili tedbirleri kusursuz olarak ele almıştır. Zira her şeyin Sünnetullah'a uygun olarak ilerleyeceğini bilir. Kalbi ilimle doludur. Allah'ın nuruyla görmek olarak adlandırılır.

³⁶ Seyyid Cafer Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfan terimleri sözlüğü*, İstanbul, 2007, 62-63.

³⁷ Ebu Talib el- Mekki, *Kutu'l-Kulub*, I, 169.

³⁸ Tirmizî 44, Tefsir, 15, (h.no:3127), V, 298.

³⁹ Mekki, A.g.e., I, 169.

Ferasetle eş anlamlıdır.⁴⁰ Basiret sahibi Allah'ın ona bahşettiği ikram vesilesiyle hakikatlerden şüphe duymaz.

Mutasavvıflar, İnsanın dış âlemi algılayabilmesi için iki gözü olmasına mukabil, kalbin de manevi âlemi algılaması için iki gözü olduğunu kabul etmektedir. Bunu “*âynu'l kalb, dide-i can, çeşm-i batın-bin, marifet gözü kalp gözü*” gibi telaffuzlarla adlandırmışlardır.⁴¹ Vücutta ki göz, nasıl dış âleme ait olan nitelik, biçim, hadiseleri algılıyorsa kalp gözü de varlıklar ve yaşanan âlemdeki vakaların maneviyattaki asıl gerçekliklerini algılar. Organ olan göz hem insan da hem de hayvanlarda bulunan ortak bir organken gönül gözü insana özel kılınmıştır. Bazı insanlarda bu vehbi olarak verilmişken bir takım insanlarda ise gayret ve çalışmayla ortaya çıkar. Mücadele ile ortaya çıkarılan basiret bazılarında daha ivedi olurken bazılarında daha yavaş olur. Basiret sahibi kişilerde algının ötesindeki gerçekliği algılamada farklı dereceler söz konusudur. Organ olan gözün görüşünde yanılmalar meydana geliyorsa kalp gözüyle görmede de yanılmalar, eksiklikler oluşabilir. Kalp gözü saflık mertebesine göre noksanlık gösterebilir.

Ethem Cebecioğlu, kalbin gücü olarak basiret, Allah'ın hakikate erdirmesiyle bütün perdelerin açılması eşyanın bütün gerçeklikleriyle algılanmasıdır. Bu duruma kutsi güç denir. Nefis göz ile eşyanın açık görünümü ve dış biçimi hakkında bilgi sahibi olur. Göze atıfta bulunan görmek ne ise kalbe atıfta bulunan basirette odur. Bedendeki gözün görmesine vesile olan görme kuvveti(rüyet) zıyasına(nuru) basar(görmek) denildiği gibi kalp gözüyle görmeye sebep olan algı kuvvetine ve kalbin görmesine de basiret adı verilir. Bu durum Allah tarafından verilen bir durumdur. Bedendeki göz ile oluşan görmeye basar denilirken, kalbin fiili olan mükemmel algıya, marifet-i mütehâkkika denir. Bunun dışın da delil ve inançla şaşkınlık verecek her şeye hidayet sebeplerine basiret denir. Çünkü bunlar algılayıcı kuvvetleri harekete geçirir. Basiret en büyük tanık ve ibadete en büyük yardımcıdır.⁴² Basiret olmadan hiçbir şey algılanamaz.

İnsan gözleri açık olmasına rağmen kalp gözleri uyku sarhoşluğundadır. Gaipten haberdar olamazlar oysa görünür de uyuyormuş gibi görünen fakat kalp gözleri uyanık olanlar manevi âleme birden fazla pencere açar bu âlemin hallerini seyrederek. Bu konu

⁴⁰İbni Kayyim el- Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin*, Beyrut 1983, I, 139-147.

⁴¹ Süleyman Uludağ, “*Basiret*”*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(DİA)*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, V, 103.)

⁴² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ağaç yayınevi, İstanbul, 2009. V.)

da Mevlana “Görünür de kör olan, necasete bulanır. Kalp gözü kör olan ise manevi necasetlere bulaşır.”⁴³ Şeklinde kalp gözüyle bedende ki gözün görmesine değinmiştir.

Kalbin kuvveti olarak basiret En 'Nur'un nuruyla saflaştırılmıştır. Kalp varlığın gerçekliğini ve perde arkasını onunla algılar. Varlığın biçimlerini gören nefsin sahip olduğu gözdür. Tasavvufçular, “*Akl-i nazar-i kuvvet*” olarak isimlendirmişlerdir. Allah'ın nuruyla nurlanan kalbe Allah'ın izniyle perdeler arkasındaki bilgiler gösterilmesine “*Kutsi kuvvet*” denir.⁴⁴ Basiret, samimi bir kalple Allah'a bağlı olanın şaşırtıcı bakışıdır. Bu kişinin birinci özelliği, şeriatın gelen bilginin, sonu olmayan bir Zat'tan geldiğini bilmektir. İkinci özelliği Allah'ın doğru yola iletme ve saptırmada ki adaletini görmektir. Üçüncü özelliği de, ilmin artmasıyla ferasetin bereketleneceğini görecektir.⁴⁵ Basiret, kalp gözü açıldıkça bütün eşyanın, varlıkların perdeleri kalktıkça, insan evrende olan olaylara farklı bir nazarla bakar. Baktıkça takdirkârlığı artar. Bu duruma gözlem adı verilir. Böylelikle bütün olaylara tanık olmuş olur. Evren dengeli bir haldeyken gözlemle beraber tutuşup sönen, renkli alaca bir parıltıya dönmüştür.⁴⁶ Neseфі basiretle ilgili olarak, “*Görmek nasıl ki bedende ki gözün bir parıltısı ise ve göz bununla görebiliyorsa basirette kalbin ışığıdır(nur) ve kalp bu ışıqla görür.*”⁴⁷ Şeklinde ifade etmiştir. Günlük dilde basireti bağlanmak, “*doğru düşünemeyen, hakikatten bihaber duruma düşmek*”⁴⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Hakikat şudur ki, göz sureti idrak ederken basiret surette yoğunlaşarak erdem ve ahlaki yönünü hisseder. Basar, hadise ve eşyanın görünen kısmının şekline, rengine, cismine maddi olarak bakarken; basiret bu durumun aksine eşya veya vakıaların içerik, amaç ve erdemleri gibi manevi yönünü görmektedir. Şayet bunlardan biri eksik olur basireti bağlı olmak şeklinde tanımlanır.

Gazali gözlem (şehadet) âlemi ve melâkût âleminin ayırımına dikkat çeker. Gözlem âleminin bilgi kaynağını duyular iken melâkût âlemi olarak nitelendirdiği âleminin bilgi kaynağı duyuların noksanlığından ötürü “*kalp gözü*” olarak kabul etmektedir. Gazali bunu bilinç (akıl), kişilik (nefis) ve öz (ruh) olarak farklı adlarla

⁴³ Mesnevi, III, beyit.2091

⁴⁴ Kamüldiddin Abdürezzak el-Kaşani, *Istilahâtü's-süfiyye*, nşr. Muhammed Kemal İbrahim Cafer, Kahire, 1981; *Tasavvuf Sözlüğü*, tre. Ekrem Demirli,(İz yayıncılık, İstanbul, 2004.)78.

⁴⁵ Lisanüddin El-Hatib Muhammed B. Abdullah b. Said es-selmani, *Ravzatü'tarif bil'l-nubbiş-şerif*, nşr. Abdülkadir Ahmed Ata, Kahire,1966. 488.

⁴⁶ Mustafa Merter, *Dokuz yüz Katlı insan*,(10.basım, Kaktüs Yayınları, İstanbul,2012),215

⁴⁷ Abdullah b. Ahmed Neseфі, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku'-Tevîl*, (İstanbul, 1979, c.II)460.

⁴⁸ TDK.

isimlendirir. Kendisinin kesrete uyararak buna “*bilinç*” demiştir. Bu bakımdan gaib akıl etmek alanına dâhil edilmiştir.⁴⁹ Gazali, sûfinin bilgiye ulaşmasını gayret ve çalışmayla elde ettiğini söyler. İnsanların her birinde görünen aklın dışında insanın aciz kaldığı gerçekleri kavrayabilmek için bambaşka bir pencere açılır. Gazali bunu “*akıl gözü (âynu’l-akl)*” sufiler buna “*nübüvvet gözü*”⁵⁰ veya *kutsal nebevi ruh(er-ruhu’l-kutsi en nehevi)*⁵¹ olarak farklı isimlendirirler. Gazali bu bilgiyi sınırlı, özel ve zati bir bilgi olarak kabul ettiğinden herkesin bu bilgiye sahip olamayacağını bildirir.⁵² Gazali’ye göre basiret bedendeki gözden daha güçlüdür. Allah’ın insanlara verdiği en büyük nimet marifet ve imandır. Sadece buna basiretle genişleyen kalp ile erişilir.⁵³ Basiret iman ve hakikatlerine erişmek için özel bir yoldur. Bu yol hakikatleri anlamada oldukça mühimdir.

Basiret hakkında görüş beyan eden pek çok düşünür vardır. İslam düşüncesine ciddi tesirleri olan Aristoteles’e göre (m.ö.384-322) bilimsel etkinlikler, kuramsal(teorik), uygulama(pratik) ve imâlat(üretim) yönelik faaliyetler olarak üç kısımdan oluşur. 1.Kuramsal etkinlikleri şöyle sıraya koyar: Öncesiz-sonsuzun bilgisi *sophia*; felsefi bilgelik; bilgiye ve deneye dayalı bilgi, *episteme*; sezgiye dayalı kavrama, *nous* 2.Uygulamaya yönelik etkinlikler; uygulama bilgeliği, basiret, *phronesis* tir. 3.imalata yönelik etkinlikler; zanaat, maharete dönük etkinlikler *tekhne* olarak adlandırılır.⁵⁴ Aristo, uygulamaya yönelik bilgiyi(pratik) basiret olarak tanımlar.

Abelardus, (1079-1142) fazilet hakkındaki fikri Aristo ile benzerdir. Fazilet dört kısımdan oluşur. Esas kaliteli olan basiret (*prudentia*), diğer faziletlerle aynıdır. Bütün faziletlerin temelidir; onları çoğaltan menşedir. Akıl onun için oldukça önem arz eder. Ona göre insan akılla Tanrıya bağlanır. Basiret de diğer erdemlerin temelini oluşturur. Ayrıca basiret Tanrısal akılla bağ kurmanın da bir aracıdır. Basiret, kuvvetli, ılımlı

⁴⁹ Ebu Hamid Muhammed Gazali, *Mişkâtü’l-Envâr*, (Mecmuatü Resaili’l-İmami’l-Gazali, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1996), 271.

⁵⁰ Gazali, *Munkız mine’delâl*, (Mecmuatu Resail’l- İmam Gazali, Beyrut: Daru’l-Fikr 1996), 556.

⁵¹ Gazali, *Mişkât’l Envar*, (Mecmuatü Resaili’l İmami’l –Gazali, Beyrut: Daru’l-Fikr, 1996 içinde) , 285.

⁵² Gazali, *İhya-i Ulumi’d-Din*, (Beyrut: Daru’l İbn Hazm, 2005) I, 34-35; Gazali, *Er-risâletü’l-Ledüniyye*, (Mecmuatu Resaili’l- İmami’l-Gazali, Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1996), 232.

⁵³ Gazali, *A.g.e*, I, 284.

⁵⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, (Etik Yayınları, Felsefe Dizisi: I, İstanbul, 2003), cilt V, 500

erdemleriyle bir kişi de bulunursa o kişi tam manasıyla erdemli (faziletli) olur.⁵⁵ Şeklinde basireti ifade etmektedir.

Immanuel Kant (1724-1804) üç ayrı buyruktan (ferman) bahseder.

1.*Yöntemsel buyruklar*: Çeşitli zanaatlardan geçen bu buyruklar belli neticelere ulaşmak istenilirse neler yapılması gerektiğinden bahseder. Bu buyruklara göre bir şehre bir yol yapmak istenirse yöntemsel buyruklar bize belirli araç ve gereçleri kullanmamızı ister. Fakat başka bir yol veya başka bir ulaşım aleninden faydalanmak için bu yolu inşa etme gibi bir ıztırar söz konusu değildir.

2.*İnsan varlığındaki basirete, öngörüye dayanan buyruklar*: Bir toplulukta, saygı görmek isteyen bireye saygı veya sevgi karşılığında belli şartların sunulmasıdır. Burada bir ıztırar söz konusu değildir. “*şayet*” ile başlayan cümleler, belli bir gayeye ulaşmak için ne yapılması gerektiğiyle ilgili şartlı buyruklardır.

3.*Etik buyruklar*: Ne durum olursa olsun neticeye önem vermeden, içinden gelen buyruğu zorunlu olarak yerine getirme isteğidir. Etik buyruklar herhangi bir sonuca ulaşmaktan ziyade içinden gelen hakikati her durumda yerine getirme buyruğudur. Herhangi bir sonuca erişme veya şarttan ziyade kesinlikle yapılması gerektiğini emreden buyruklardır.⁵⁶ Durum ve şartlar ne olursa olsun hakikati uygulamadır.

Feraset sözlükte, “*bulmak, seziş, ileri fikirlilik*” gibi anlamlara gelmekle beraber en sınırlı anlamıyla, bir kişinin haline şekil ve şemailine bakarak onun ahlaki ve mizacı hakkında fikir sahibi olmayı⁵⁷ akıl ve duyu organlarıyla algılamayan ancak sezgi yöntemiyle algılanan bütün bilgileri kapsar.

İbn Arabi feraseti belli kısımlara ayırmaktadır. Bunlar; “*Feraseti İlâhiyye*”, “*Feraseti hikemîyye*” ve “*Feraseti tabiiye*”dir. Feraseti Hikemîyye, kişinin işaretlerle ferasete erişmesidir. Feraseti tabiiye, söz, fiil ve hareketleriyle ilim sahibi olmasıdır. Feraseti İlâhiyye, Allah’ın mümin kulun kalbine nur ihsan etmesiyle ulaşılan bilgidir. Mümin onunla manevi alanda oluşan her şeyi bilip bulabilir.⁵⁸ Feraseti İlâhiye olarak adlandırdığı feraset, tasavvuf kaynaklarında keşif ve ilhama dayanan bilginin temelini

⁵⁵ Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, cilt V, s.621,

⁵⁶ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, 7. Baskı, (Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2010) 308.

⁵⁷ Ragıp el- İsfahani, *Ez-Zeri’a ila mekarimi’ş-şeriâ* (nşr. Ebu’l Yezid el-Acemi), (Kahire 1985), 186-190.

⁵⁸ İbnu’l Arabi, *el-Fûtuhatu’l- Mekkiyye*(I-IV), II, 235.

oluşturur. “Müminin ferasetinden sakının...” hadisi bunu ifade etmektedir. Hadise göre Allah’ın kişinin kalbine attığı nurla doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayran kişinin erdemi ve kişiliği hakkında fikir sahibi olmasıdır.

Kelebaşiye göre feraset, ilham ilmindendir. Bu ilme sahip olmanın şartı ferasetle hareket etmektir. Bu konunun muhtevası hakkındaki görüşlerini şu şekilde tarif etmiştir. “Her kim Allah’ın varis kıldığı ilimle amel ederse Allah ona bilmediklerinin ilmini öğretir.” Bu ilme varis olmanın şartı çalışmakla elde edilebilen(kesbi) diraset ilmiyle amel etmeye bağlıdır. Bu da, ahkâm ilmi, ondan sonrada tevhit ilmidir. Bu ilimler diraset ilimleridir. Veraset ilimleri ise nefsin afetleri, amellerin afetleri, nefse boyun eğme ve dünyanın aldaticılığına dair ilimlerdir. Hadiste iktisap ilmiyle amel edene Allah’ın bilmedikleri ilmi öğreteceği haber verilmektedir. Bu ilim anlayış ve ferasettir. Feraset Allah’ın nuruyla bakmaktır. “Hz Peygamber müminin ferasetinden sakınınız çünkü o Allah’ın nuruyla bakar” diye buyurmuştur.⁵⁹

Feraset sahibi hem dünya hayatında hem de ahiret hayatın da oluşacak iyilik ve kötülükleri, yanlış görülen davranışları iyi davranışları fitri ve manevi durumlar hakkında bilgi sahibi olunacağını bilir. Bu nur vesilesiyle kişi dini âhkâmiyeti de ayırt edebilir.

Kureyşî feraseti, “Feraset kalbe giren ve orada tersiyle olan şeyleri çıkaran hatırdır.”⁶⁰ Şeklinde ifade eder. Müminin iman gücü kadar, Allah tarafından terslikleri bitirmek üzere müminin kalbine atılan ilimdir. İmanı kuvvetli olan kişi feraset bakımından da üstün olur. İman ve feraset Kureyşî’nin görüşlerin de doğru orantıyla ilerlemektedir.⁶¹ İman arttıkça ferasette artmaktadır.

Feraset sözcüğü vicdan kavramıyla da oldukça bağlantılıdır. İyiyi ve doğruyu kendinde yaşatmaya meyilli bir şekilde yaratılan insanoğlu, vahyin de muhatabıdır. İnsanı diğer bütün yaratılmışlardan ayıran onu biricik ve değerli kılan bir özelliği de hiç kuşkusuz insanın vicdanlı bir varlık olmasıdır. Vicdan kişiye fikir ve davranışlarında sağduyulu olmayı öngören ve onu her zaman hak ve hakikate ileten bir yetidir.

⁵⁹ Kelabazi, *Bahru’l-Fevaid*, 129.

⁶⁰ Abdulkerim hevazin Kureyşî, (1978) *Risale*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh yay. İstanbul; (1981) *Letâiful İşarat; Tefsiru Sufiyyul- Kâmil li’l Kur’ânîl- Kerim*, el Heyetül-Mısriyyetul- Âmme, Kahire, s.393.

⁶¹ Abdulkerim hevazin Kureyşî, (1978) *Risale*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh yay. İstanbul; (1981) *Letâiful İşarat; Tefsiru Sufiyyul- Kâmil li’l Kur’ânîl- Kerim*, el Heyetül-Mısriyyetul- Âmme, Kahire, s.393.

Feraset “İyilik, güzel bir ahlak sahibi olmandır. Günah ise içini tırmalayan ve insanların bilmelerini istemediğin şeydir.”⁶² Hadisinden anlaşılacağı üzere gelen musibet ve kötülüklere karşı adeta siper görevi gören bir potansiyeldir. Bu potansiyeli iki kollu teraziye benzetirsek, bir kolu müminin feraseti ötekisi temeli Allah’a olan muhabbet ve hakikatin idrakin de olan saf düşünce ve eylemlerde bulunabilmektir.⁶³ Feraseti idrak etmek oldukça kuvvet ister. Bu durum basiret, feraset, sezgi olarak meydana gelir. Basireti eksik olan kişiler karmaşık olaylarla karşılaşınca zorlanırlar. Varlıkların perde arkasındaki olayları bilme ve basiretle davranma demektir. Allah, feraset sahibi olan kulun kalbinde bulunan nefret, kin, haset, nifak vb. hastalıkları temizleyip onun yerine marifet, muhabbet, uhuvvet vb. duyguları ihsan eder. Allah’ın ikramına nail olan kul duygu ve sezgide derinleşir. Böylece maddi olarak görülen eşyanın mahiyetine vakıf olur ve aslını idrak eder.

Manevi feraseti elde edebilmek için, âlemindeki anlamları manevi olarak geliştirip zenginleştirmelidir. Manevi olarak Hz. Peygamber, sahabe, tabiin ve âlimlerden manevi olarak beslenmeli hak ve hakikatten taviz vermemelidir. İlmi eserlerden faydalanmalı ve kapsamlı bilgi birikimine sahip olmalıdır. Okumak ve okuduğunu yaşamak maneviyatın zenginleşmesine, ruhunun inkişafına katkı sağlar. Çalışıp gayret ettiği her alanda farklı bakış açılarına sahip olmayı sağlar. Feraset ilim deryasına vakıf olan insanlara özel bir durumdur. Bunu şairlerin şiirlerinde fikir adamlarının olaylar karşısındaki tutumlarını görmek mümkündür. Fakat bazı kişiler her ne kadar doğuştan sezgi kuvvetine sahip olsalar da feraset manen oluşan bir marifettir. Allah Teâlâ tarafından verilen manevi bir nimet ve ikramdır. Allah’ın ikramı olan feraset, imanın kuvveti neticesiyle belirginleşir. Allah’tan gelen bilgiler de imanla güçlenir.

Hiz. Peygamber îfk hadisesinde dedikodularla bunalmış ve şüphe duymuştur. Hiz. Peygamber Ayşe validemize; “Eğer masumlardansan Allah seni muhakkak temize çıkaracaktır. Eğer günah işlediysen af dile tövbe et; Allah tövbe edenleri bağışlar.”⁶⁴ Demiştir. Ayette bu dedikodu ve iftiraya alet olan kadın ve erkek Müslümanların, duyarsız ve bilinçsiz davranışları ayıplanmıştır. Aslında onlardan beklenen davranışın,

⁶² Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre Tirmizî, (1938) *El Câmîus’s-sâhih, zühed*, 52, el- Mektebetül İslami, Mısır.

⁶³ Ali Bardakoğlu, (2009) *Avrupa Diyanet Aylık Dergi* Kasım, sayı 127. S.4

⁶⁴ Buhari 1979, şehadet.

çirkin ithamı duyduktan sonra bu iftiraya basiret ve feraset nazarıyla bakıp bunun bir iftira olduğunu, buna alet olmamaları gerektiğini söylemeleri ve Müslümanların Hz. Peygamber'in onurunu korumaya çalışmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

İslam inancına göre, ferasetin yegâne temsilcisinin en iyi örneği şüphesiz Hz. Peygamber'dir. İfk hadisesinde görüldüğü üzere Allah imtihanın tam yerine gelebilmesi için peygamberin ferasetini kapatmıştır. Bazı hallerde evliyaların imtihan durumlarında feraset gözü kapanabilir. Bu durum imtihanla ilgili olduğu gibi Allah'ın ilmî tecellileriyle de alakalıdır.

Genel olarak feraset kavramı, maneviyattan gelen bilgi vesilesiyle kazanılan şuurdur. İnce bir zekâ ve yüksek sezîş kuvvetine sahip kişilerin zorlu bir çile dönemi sonucunda ruhsal ve fikirsel olarak ferasete erişmeleri mümkündür. Âdemoğlunun herhangi bir durum veya şahıs hakkında isabetli fikirde bulunmasıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂDA BASİRET KAVRAMI VE YORUMU

Bu bölümde Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler bağlamında basiret kavramını lafız ve mana ışığında ele alıp değerlendireceğiz.

2.1. Kur'ânda Basiret Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm'de basiret kavramının geçtiği yerler ve “*basar*” kelimesinden türeyen kelimeler farklı şekillerle gelmekle beraber toplamda yüz elli dokuz yerde geçmektedir.⁶⁵ Kur'ân-ı Kerimde basiret kavramı “görmek” manasının yanı sıra “doğruyu bulmak”, “doğruyu yanlıştan ayırmak” gibi anlamları da ifade etmektedir. Bu mana manevi olarak körlük ve sapkınlığın zıddı manalarında kullanılmıştır.⁶⁶ Kur'ân'da basiret kavramı birkaç anlam ve birkaç çeşitte geçer. Basiret kavramının geçtiği ayetleri lafız ve mana olarak başlıklar halinde ele alalım.

2.2. Bedende ki gözün görmesi ve Basiretli olmak anlamında kullanılması

Kur'ân da basiret ve basar fiili organ olan gözün görüş açısı için kullanıldığı gibi manevi olarak erişmek, gerçeği kavramak, hakkı batıldan ayırt etmek gibi anlamlarda da kullanılır:

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنَّا تَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ

“De ki: Size Allah'ın hazineleri yanımdadır demiyorum, gaibi da bilmiyorum ve ben size bir meleğim demiyorum. Ben bana vahiy edilenden başkasına uymam. De ki: Kör (âmâ) olanla gören (basir) bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?”⁶⁷ Doğruyu bulan ve doğrudan ayrılan aynı olmayacağı gibi görenle görmeyen, iman edenle inkâr eden bir olmaz. Basiretli kişi gerçeği ve gerçekten ötesini görüp imandan lezzet alırken bunlardan bihaber olan kişi ilgisiz alakasız olur.⁶⁸ Hz. Peygamber vahyi bütün insanlara bildirmiş, bildirirken de akıllara, kalplere ve vicdanlara hitap edecek şekilde duyurmuştur. İnkârcılar kâhin, büyücü gibi adlarla itham ettikleri kişilerin olağanüstü

⁶⁵ Muhammed Fuad Abdulbaki, *El-Mucemu'l Mufehres li Elfazi'l-Ku'ânul-Kerim*, (Çağrı yayınları, İstanbul), 121-123.

⁶⁶ En'âm 6/50; Hud 11/24; İsra 17/72; Neml 27/81. 43 Bakara 2/7

⁶⁷ En'âm 6/50

⁶⁸ İbni Cerir Taberi, *Câmi'ul beyân an Te'vili Ayi'l- Kur'ân*, 5, 198.

kuvvetleri olduğuna inanmışlardır. Onlar bu fikirleriyle Allah tarafından seçilmiş olan peygamberlerin de böyle kuvvetlere sahip olması gerektiğini düşünmüşlerdir.

Bu ayet cahillere cevap niteliğindedir. Yüreği gerçeğe açık, olumsuz düşünceden uzak hakikate körelmemiş ve vahye muhatap olan Peygamber'in, örnekliği onun risaleti için yeterli bir ispattır.⁶⁹

*“Bu iki zümrenin (müminlerle kâfirlerin) durumu, kör ve sağır ile gören (basir) ve işiten kimseler gibidir. Bunların hali hiç eşit olur mu? Hala ibret almıyor musunuz?”*⁷⁰ Ayet bedenle görmenin yanı sıra vahiyle hakikatleri görmeyi de ifade etmektedir.

وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمَىٰ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا فَهُمْ مُسْلِمُونَ

*“Sen körleri sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremezsin. Ancak ayetlerimize inanıp da teslim olanlara duyurabilirsin”*⁷¹ Ayet kalp gözü görmeyen, idrak edemeyen kişilerden bahsetmektedir. Basiretsiz, anlayışı kıt kişiler tarif edilmiştir. Bunlar teferruatlı düşünmez, ibret almaz kalbi kapalı olan kişilerdir. Ayette âmâ olarak nitelendirilen kişilerin ahiretteki durumları da iç açıcı değildir.

وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا

*“Bu dünyada kör olan kimse ahirette de ködür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.”*⁷² Ayette kişinin ahiretteki durumu dünyadaki durumuyla paralellik gösterecektir. Dünyada yapılanlar karşılığını ahirette bulacaktır.⁷³ Genel olarak ayetlerin kör olarak tasvir ettikleri kişiler hakikati görmeyen, kalp gözü kapalı kişilerdir. Basiret sahipleri ise iman hakikatlerinin farkında olan müminlerdir.

2.3.Şahit manasında kullanılması

بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ

*“O gün varıp durulacak yer, sadece Rabbinin huzurudur. O gün insana, ileri götürdüğü ve geri bıraktığı ne varsa bildirilir. Bilakis insan, kendi kendinin besairidir (şahididir).”*⁷⁴ Ayette geçen “بَصِيرَةٌ” kelimesi kimi tefsircilere göre ahirette

⁶⁹ Heyet, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, (DİB), 2, 324.

⁷⁰ Hud 11/24.

⁷¹ Neml 27/81.

⁷² İsrâ 17/72.

⁷³ Muhammed Esed, *Kur’ân mesajı*, II, 573.

⁷⁴ Kıyame 75/12-24

gerçekleşecek olan şahitlik anlamı taşımaktadır. İbnul Â'rafe bu konu da “Kişi kendi hakkındaki bilgisiyle şahittir. İtiraz etmeden organları kişinin kendisi hakkında tanıklık eder.”⁷⁵ Demektedir.

Elmalılı Hamdi Yazır, ayetle ilgili olarak “Muhakkak ki beşer kendi nefesine karşı basiretlidir. İnsan ne yaptığını bilecek bir uzva sahiptir. Kendi nefsinin tanıyan, vicdanını duyan bir kalp gözüdür. İnsan kendi nefesine karşı her oluşan durumu ve ruhunda bilinçaltına ilişen her şeyi kavrar, işitir. Yaptığı bütün oluş ve davranışları kendi vicdanında kendisi şahit olur.”⁷⁶ Demektedir.

2.4. Delil, bilgi (marifet) anlamında kullanılması

Basiret kavramı Kur’ân da doğru delil, kuvvetli bilgi anlamında kullanılmıştır.

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

“De ki: “Budur benim yolum: akla uygun, bilinç ve duyarlılıkla donanmış bir kavrayışa (basirete) dayanarak (hepinizi) Allah’a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar (aynı çağırışı yapıyoruz)...”⁷⁷ Ayette ifade edilen, “sizi kuvvetli bir bilgiyle(marifetle) çağırıyorum” ifadesinde yer alan basiret, hakikatle delaletin arasını ayırmayı sağlayan bilgidir.⁷⁸

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَىٰ بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَّعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

Ayetteki basiret ibret almayı ifade etmektedir. “Andolsun ki biz ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa’ya düşünüp öğüt alsınlar diye insanlar için basair (apaçık deliller), hidayet rehberi ve rahmet olarak o kitabı (Tevratı) verdik.”⁷⁹ Ayeti basiret sahibi kişilere hitaben azaba uğrayacakların hallerini göstererek bu durumdan ders almalarını istemektedir. Şu ayette aynı mana ve mesajlara dikkat çekmektedir.

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنْهُمْ مَانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

“Ehl-i kitaptan inkâr edenleri, ilk sürgünde yurtlarından çıkaran O’dur. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah’tan

⁷⁵ İbni Manzûr, *Lisanul Arab*, II, 93.

⁷⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur’ân Dili*.

⁷⁷ Yusuf 12/108.

⁷⁸ Muhammed b. İbrahim el- Hazin, *Tefsiri Hâzin*, II, 559.

⁷⁹ Kasas 28/43.

koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah (O'nun azabı), onlara beklemedikleri yerden geliverdi. O, yüreklerine korku düşürdü; öyle ki evlerini hem kendi elleriyle, hem de müminlerin elleriyle harap ediyorlardı. Artık ey basiret (derin kavrayış) sahipleri ibret alın.”⁸⁰

Hiz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman Yahudi kabileleriyle tarafsız olmaları adına bir anlaşma imzalamıştı. Bedir savaşını Müslümanlar kazandığında Yahudiler: Tevrat'ta zafer kazanacağı bildirilen peygamber Muhammet'tir, diye söylemlerde bulundular. Uhud savaşında Müslümanlar kaybedince tamamen değiştiler, anlaşmayı feshettiler. Yahudilerin lideri konumundaki Ka'b b. Eşref, kırk atlı askerle Mekke'ye gelerek Müslümanlara karşı Ebu Sûfyan ile bir akit imzaladı. Bu surenin ilk ayetinden altıncı ayete kadar sebebi nüzulü bu olaydır.⁸¹ Şu ayette basireti en güzel şekilde ifade etmektedir.

تَبَصَّرَ وَذَكَرَى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

“Allah'a yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için (bütün bunları yaptık). Bunda münib kul için tabsira (ibret, ders) vardır.”⁸²

“تَبَصَّرَ” gönülden Rabbine bağlı muhlis olan anlamında kullanılır. “تَبَصَّرَ” ise hem bedende ki göze görme gücünü vermek hem de kalbe eşya ve olayların hakikatini kavrama gücü vermek anlamı taşımaktadır. Ayet genel anlamda gözle görmek anlamını ifade etmektedir. Bu ifadelerden bir tanesi hissiyatı bir diğeri ise akli yönü ifade etmektedir. Biri duyurma manası taşıırken diğeri ise dikkatleri çekmek anlamındadır. Her ikisi de Allah Teâlâ'nın sonsuz ilim sıfatını ifade eder.⁸³

2.5.Nur anlamında kullanılması

“Demek o ki insanlar için nur aydınlatıcı olsun diye, Allah Tevrat'ı İsrail oğullarına, din ve dünya işlerinde muhtaç oldukları her şeye onun nuruyla bakabilsinler diye gönderdi.”⁸⁴ Nurdan maksat hakikattir. Bu hakikat Allah'ın ikramda bulunduğu feraset nurudur. Peygamber insanoğlunu basirete davet eder.

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ

⁸⁰ Haşr 59/2.

⁸¹ Türkiye Diyanet Vakfı Meali, 544.

⁸² Kaf 50/8.

⁸³ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*.

⁸⁴ Ebu Bekr. El Cezâiri, *Eyser't Tefâsir*, IV,1292.

“De ki: “Budur benim yolum: akla uygun, bilinç ve duyarlılıkla donanmış bir kavrayış (basirete) dayanarak (hepinizi) Allah’a çağırıyorum, ben ve bana uyanlar (aynı çağırışı yapıyoruz)” ve (yine de ki) “Allah kudret ve azametiyle her türlü eksikliğin üstündedir, ötesindedir. Ve ben O’ndan başka varlıklara tanrılık yakıştıran kimselerden değilim.”⁸⁵

Hiz. Peygamber insanoğlunu bir bilinmeyene, köksüz durumlara davet etmiyor. Hiz. Peygamber daveti akla hitap eden, delilli, kalp gözüyle algılanan şeylerin bütünüdür. Hiz. Peygamber’in şüpheli ve belirsiz durumlarla alakası yoktur. Bu mükemmel davet, nefsanî bir davet değildir. Nefse hizmet etmez. Bu mükemmel davet, doğruya çağırın peygamberin davetidir. Ayette “Ala basiretin” kavramı “Zihnin idraki, kalbin sezerek görmesidir.” Çünkü ayette beş duyu organının dışında bir görmekten bahsetmektedir.

Mecaz anlam olarak “bilincin kabul edebileceği” veya “bilinçle onaylanan kanıt” manalarını ifade etmektedir. Bunun için de Hiz. Peygamber söylediği gibi “Allah’a davet” kavramı insanın bilincine uygun olursa onaylanabilir. Bilinçli bir anlayış sonucunda tarifi yapılır.⁸⁶ Bu ayet göstermektedir ki davet bu şartlar sağlandığında geçerli olur. Müşrikler atalarının dini ve batıl bir takım inanışlarından dolayı nefsilerinin meylettikleri uğruna inanmamış kalp gözüyle anlatılanların farkına varıp, samimiyet ve ihlasla bilgi-hikmet sınırında Allah’a ve onun yoluna davet edilmelidir. Aksi takdirde dindarlık boş bir dayatmadan ibaret olur.⁸⁷ Şu ayetlerde konumuzu aydınlatması açısından önem arz etmektedir:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُؤْتَدِينَ

“Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁸⁸ Allah İslam’ı insanlara göndermiş onu açıklamak için de feraset ve basiret sahibi peygamber göndermiştir. İradesini kullanarak kişi ya iman eder ya da dalalette olur.

⁸⁵ Yusuf 12/108.

⁸⁶ Muhammed Esed, *Kur’ân mesajı*, II, 480.

⁸⁷ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili (sadeleştirilmiş)*, V, 104.

⁸⁸ Nahl 16/125.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ
وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

“*Deki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak (Kur’ân) gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Sadece tebliğ etmekle görevliyim).*”⁸⁹ İnsanoğluna Rabbinden apaçık bir gerçek gönderilmiştir. Allah insanlar arasında seçtiği elçiye vahiy göndermiştir. Bu kutsal kitap âdemoğluna gerçekleri açıklamak için gönderilmiştir. İnsan Kur’ân’ın gösterdiklerini kalple tasdik ederse doğru yola girmiş olur. Böylece dünya ve ahiret yurdunda feraha erişebilir. Kur’ân’ın dünya ve ahiret âlemiyle ilgili delillerinden Kur’ân’ın getirdiği bilgilerden yüz çevirirse; akıl ve irade sahibi olan insan bunu tercih ettiğinden dolayı sorumluluğu kendisine aittir.⁹⁰

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِ مَا أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ الْأُولَى بَصَائِرَ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

“*Andolsun biz, ilk nesilleri yok ettikten sonra Musa’ya, (düşünüp öğüt alsınlar diye) insanlar için apaçık deliller (besair-basiretler), hidayet rehberi ve rahmet olarak o Kitab’ı (Tevrat’ı) vermişizdir.*”⁹¹ Basiret kavramının çoğulu olan “*Besâir*” meal kitaplarında Türkçe’ye; kalp gözünü aralayan, görüş açıcı, açık deliller, vicdan aydınlatan delil, aydınlatan kaynak, kalpleri açan, apaçık davetler, kalp perdesi için aydınlık, ışık ve beyyineler olarak bildirilmiştir.⁹² Tevrat’ın diğer bir niteliği besâir üzerine “*İsrail oğullarının din işlerinde ihtiyaç duydukları nur*” olarak söylenir.⁹³

Hız. Musa’ya verilen mucizeleri basiret olduğu gibi Tevrat’ın ona indirilmesi de basirettir. Allah Teâlâ Hız. Musa’ya dokuz açık mucize vermiştir. Bunlara şahit olan Firavun, onun Allah tarafından gönderilen peygamber olduğunu kabullenmektense Ona “*Ey Musa, ben sana büyü yapıldığı düşüncesindeyim*” demiştir. Hız. Musa da firavuna;

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ قَسْلَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى
مَسْحُورًا قَالَ لَقَدْ عَلِمْتُ مَا أُنْزِلَ هَؤُلَاءِ إِلَّا رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ مَثْبُورًا

⁸⁹ Yunus 10/104

⁹⁰ Muhammed Reşid Rıza Abduh, *Tefsirü’l-Kur’âni’l-Hâkim, Tefsiru’l- Menâr (ter.)*, Beyrut 1420/1999. 13/397-398.

⁹¹ Kasas 28/43.

⁹² Hüseyin Ece, *Bu Kur’an Basirettir*, Denge Yayınları, İstanbul, 2016.

⁹³ Muhammed B. Cerir Et-Tâberi, *Câmiû’l-Beyân an Te’vilu- âynûl Kur’ân*, (Kahire/1321), 10,76.

“İyi biliyorsun ki, bunları ancak, göklerin ve yerin Rabbi apaçık gözleri açacak deliller (besâir-basireten) olarak indirmiştir. Ey firavun, ben de seni kesinlikle helak olmuş bir kişi olarak görüyorum demişti.”⁹⁴

Hiz. Musa'ya basiret olarak verilen deliller, Onun davasının hak olduğunun kanıtıdır. Hiz. Musa'nın sadakatli olduğunu “Ben Allah'ın elçisiyim, beni Rabbinden başkası size göndermedi.” Ayeti ifade etmektedir.⁹⁵

“بَصَائِرٌ” burada belge, delil manasında kullanılır. Basiret Allah'tan hidayet isteyene rehber olur. Hakikatin teşhir ettiğini o ayetlerle algılar. Basiret sahibi kişi bütün bunların yalnızca Allah'tan geldiğini idrak eder.⁹⁶ Kur'an'ı Kerimde basiretsiz olanlar, “Hakikatten bihaber olanlar, kalp gözü görmeyen” olarak nitelendirmiştir.⁹⁷

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ

“Ve sana bakacak olanlar vardır. Ama kör olanları(üstelik basiretleri de yoksa) sen mi doğru yola ulaştıracaksın.”⁹⁸ Müfessirler ayette geçen basiret kavramını “idrak etmek, hakikate erişmek” olarak açıklamaktadırlar. Basiretsizliği körlük ve sağırlıkla örneklemişlerdir.⁹⁹

Aklını kullanmayan veya kendi iradesiyle kullanmak istemeyen kişiler, izah edilenlerden habersiz olurlar. İdrak etme noktasında sıkıntı yaşarlar. Onlara hakikati duyurmak mümkün değildir. Kalp gözleriyle hakikati görmeyenler bedendeki gözle baksalar da manevi olarak a'ma oldukları için hak yola ulaşamazlar. Ayette açıklandığı üzere hakikate ulaşmak için duyu organları yetersizdir. Basirete ihtiyaç hissedilir. Basiret ise manevi manada bir duyu, idraktır. İki gözü görmeyen bir kişinin hissiyatı hidayetne vesile olmuyorsa, akli delillerle hidayete ulaştırması da mümkün görülmemektedir.¹⁰⁰

Cahiliye döneminde müşrikler Hiz. Peygamber'in tebliğ faaliyetlerini bizzat kendileri dinlemiş; davranış ve fiillerini, karakterini, bizzat kendileri gözlemlemişlerdir.

⁹⁴ İsrâ 17/101-102.

⁹⁵ Â'raf 7/158.

⁹⁶ Et-Tâberi, *Câmiûl Beyân*, 8, 158.

⁹⁷ Fâtır 35/19.

⁹⁸ Yunus 10/43, Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, VIII, 533-536.

⁹⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2001, c. VIII, s. 533-536.

¹⁰⁰ Ali Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul, 1984, VII, 426-431.

Hız. Peygamber'in davetinin Allah kelamı olduğunu kabullenmeyip onu yalan söylemekle itham etmişlerdir. Onlar akıllarını tam ve gerektiği gibi kullanamamışlardır. Kalp gözleri kapalı olduğundan basiretle olaylara bakamadıklarından dolayı ibret alamamışlardır. Bu yüzden hidayetden nasiplenememişlerdir. Onlar bedeninin işlevi olan görme ve işitmeyi somut olarak anlayıp yaşamamışlardır. Akıl ve basireti kullanamamışlardır. Halbuki gözleri görmeden ve kulakları duymadan kalp gözüyle doğru yolu bulmuş pek çok kişi vardır.¹⁰¹

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَأَعَمَّى أَبْصَارَهُمْ

“İşte bunlar: Allah onları lanetlemiş, böylece (kulaklarını) sağırлаştırmış ve basiret gözlerini de kör etmiştir.”¹⁰²Tefsirlerde ayetle ilgili şu izahlar yer almaktadır: İşte onlar (burada o münafıkların ihanetini zikrederek onların bu hallerinden dolayı Allah'ın hitabına layık olmadıklarına işaret etmek suretiyle ve o münafıkların feci hallerini hikâye edip muhataplara işaret vardır) ki Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır. Yanlış tercihleri sebebiyle Allah'ın hükümlerine kulak vermemişler, Allah da onların kulaklarını sağır, gözlerini kör olarak ifade etmiştir. Çünkü onlar kendi yaratılışları ve kâinatın düzenindeki işaretleri göremiyorlar. Allah Teâlâ, onların kulaklarını sağır yaptı denilmemiştir. Çünkü kulakların sağır olması hakikatlere karşı sağır olması manasına gelmez. Bu ayeti kerimede, talep ehli için ve cihat ehli için bir işaret vardır o işaret; “eğer kalbinizi fesada uğratarsanız ve Allah yolunda olanlarla yakınlığınızı keserseniz, münafıklardan olursunuz” mesajıdır.

Kur'an da feraset anlam olarak iki bölüm de ele alınır. Vehbi feraset Allah tarafından bahşedilen bir algılama hissidir. Tabii feraset ise tecrübeyle elde edilen bireyin çalışmakla kazandığı kavrama yetisidir. Vehbi feraseti herhangi bir burhanla ispat etmek imkân dahilinde değildir. Bilgi ve tecrübeyle kazanılan ferasette ise ispat mümkündür. Çünkü kazanımla elde edilen ferasette ipuçlarından yola çıkarak sonuca ulaşılmaktadır. Kur'an-ı kerim'de feraset kavram olarak geçmemektedir. Hz. Peygamber bir hadisinden¹⁰³ sonra “mütevessimin” sözcüğünün geçtiği ayetleri okumuştur.

إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّمَنْتَوَسَّيْمِينَ فَأَخَذْتَهُمُ الصَّيْحَةَ مُشْرِقِينَ

¹⁰¹ Zemahşeri, *El-Keşşâf*, II, 192.

¹⁰² Muhammed 47/23.

¹⁰³ Tirmizi, 44, Tefsir, 15, (h. No: 3127), c, V, s.298.

“Nihayet ortalık aydınlanırken korkunç ses onları yakalayiverdi! İşte bunlarda ibret alacak olanlar için dersler vardır.”¹⁰⁴Kavram ayette arif, basireti yüksek anlamında kullanılmıştır.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ ، قَالَ : حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي الطَّيِّبِ ، قَالَ : حَدَّثَنَا مُصْعَبُ بْنُ سَلَامٍ ، عَنْ عَمْرِو بْنِ قَيْسٍ ، عَنْ عَطِيَّةَ ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ ؛ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ ". ثُمَّ قَرَأَ : { إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ } هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ ، إِنَّمَا نَعْرِفُهُ مِنْ هَذَا الْوَجْهِ ، وَقَدْ رُوِيَ عَنْ بَعْضِ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ " إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ " قَالَ : لِّلْمُتَفَرِّسِينَ

İmam Tirmizî(r.a) dedi ki; Bize Muhammed İbn İsmail dedi ki; Bize Ahmed İbn Ebi Tayyib dedi; Bize Mus’ab İbn Sellam, Amr İbn Kays’tan Amr İbn Kays, Atiyye’den, Atiyye, Ebu Said El Hudrî’den dedi ki; Hz. Peygamber dedi ki “Müminin ferasetinden sakının! Zira o, Allah’ın nuruyla bakar.”¹⁰⁵ Daha sonra şu ayetleri okudu; “Şüphesiz bunda mütevessimin (yüksek algıya sahip olanlar) için ayet vardır.”Hicr/75

Bu hadis gariptir. Bu hadisi ancak bu rivayetle bilinmektedir. Bazı âlimler “Şüphesiz bunda derin bir kavrayışa sahipler için ayet vardır.” Ayetinin tefsiriyle alakalı olarak “müteferrişin” kavramının kastedildiği savunulmaktadır.¹⁰⁶Hadisten de açıkça anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ilk olarak müminin ferasetine değinip hemen sonra “mütevessimin” (yüksek algıya sahip olanlar) sözcüğünün geçtiği ayeti okuması da feraset ve basiret kavramlarının ehemmiyeti açısından önem arz etmektedir. Ayetin devamında Lut peygamberin kavmi ve başlarına gelen musibetler anlatılmaktadır. Allah Teâlâ Lût kavminin peygamberlerinin uyarılarına kulak asmadıklarını ifade ettikten sonra kavmin akıbetini şu şekilde ifade etmektedir.

فَجَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حَجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ فَآخَذَتْهُمْ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ

“Güneşin doğma zamanına girerlerken korkunç ses onları yakaladı. (Biz de)o şehrin altını üstüne getirdik ve üzerlerine de çamurdan pişmiş taşlar yağdırdık. Şüphesiz bunda arif (feraset) sahibi olanlar için (nice) ibretler vardır.”¹⁰⁷“Mütevessim” ve “müteferriş” kelimeleri şöyle ifade edilmektedir. Ayette geçen mütevessim, işaretlere ihtiyaç hissetmeyendir. İstidlal ve işaretlerle kalplerin içinde hafi olan her şeyi bilen öngörü ve sezgi sahibidir. Ayetten anlaşılacağı üzere

¹⁰⁴ Hicr 15/ 73-75.

¹⁰⁵ Tirmizî,44, Tefsir, 15, (h. no:3127), c, V, s.298

¹⁰⁶ El-Mizzî *Tuhfetû'l Eşrâf* III, 420, S.4217.

¹⁰⁷ Hicr 15/ 73-75.

Allah Teâlâ'nın dost ve düşman topluluklarında ortaya çıkardığın (hayır ve şerre işaret eden) idrak eden ve önsezisi yüksek olan arifler için işaretler vardır. Anlam olarak müteferris, Allah'ın ona ihsan ettiği nur ile bakar. Bu nur feraset sahibi olan kişinin kalbinde bulunan bir nurudur. Gaibe ait olan bütün manaları bu nurla anlamlandırır. Bu ilahi nurdan gelen anlam imanın özelliklerindendir.¹⁰⁸

Tefsirciler, “mütevessim” sözcüğünü “ferasetli olanlar”, “eleştirel bir nazarla bakanlar”, “derin derin düşünen, tefekkür eden”, “musibetten ders alanlar”, “basiretli olanlar” olarak izah etmişlerdir. Arap dili ve edebiyatı âlimi Zeccâc bu kelimenin Arapçadaki asıl manasının, “nazar ve tahkiklerinde son derece ciddi ve sabırlı olan ve eşya dâhil her şeyin işaretini ve yerini, çeşnisini bilen kişiler” olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁹

Eş'ari âlimi olan Fahrüddin er-Razî “mütevessim” kavramının “müteferris” manası taşıdığını söyler. Çünkü Arap dili belagatinde “Onda bir hayır alameti gördüm.”, “Onda bir hayır hissettim.” Anlamını ifade ettiğini savunur. Tevessüm sözcüğü (basiretli) kendisine erişmekle sonuca kanıt olarak kabul edilen işaret olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁰ El-Tirmizî'nin naklettiği bir rivayette de tevessüm, “Muhakkak Allah'ın kulları arasında insanları tevessümle (ferasetle, basiretle) tanıyan vardır.” Tevessüm, bir şeyin işaretlerine bakarak tefekkür etmek anlamı taşımaktadır. Sâ'leb tevessüm kelimesinin kökü olan “vasim” sözcüğünün birine baştan ayağı bakıp, araştıran kişi anlamını ifade ettiğini söyler.¹¹¹ Tesebbüt (araştırmak, sorgulamak) ve ince ince düşünmek; tevessüm ile aynı manayı taşıyan sözcüklerdir.

Tevessüm fitrattan gelen bir düşünme ile keskin zekâ ve temiz bir düşünceye sahip kişinin yapabileceği bir marifettir. Tasavvuf ilminde ise tevessüm kişinin kalbini dünyanın boş işlerinden uzaklaştırması, mâsiyetlerin kirinden arındırması, kötü davranışları terk etmesi ve dünyanın gereksiz meşguliyetini terk etmesiyle olur. Ayette geçen “mütevessimin” kelimesini sûfiler “keramet” olarak ifade etmişlerdir. Tevessüm,

¹⁰⁸ Kureyşî, Abdulkerim b. Havazın, *er-Risâletü'l- Kuşeriyye*, (thk. Abdullah Mahmud, Mahmud b. Eş-şerif, *Metâbiu Müesseseti Dâri's-Şuab*, Kahire, 1989, (Kuşeyri Risalesi, çev. Ve haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981.)s.399.

¹⁰⁹ Fahrüddin er- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefatihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, t.y., c.IX, s.327.

¹¹⁰ Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el Câmi li- Âhkami'l – Kur'ân*, y.y. c.X,s.43

¹¹¹ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ahâdisi'r- Resûl*, I-IV, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, c. III, s.87.

bazı alametlerle elde edilen sonuçlardır. Bazı işaretler ilk nazarla herkesin rahatlıkla anlayacağı idrak edeceği cinstendir. Fakat bazıları ise hafî ve saklıdır, herkesin hemen anlamayacağı ve idrak edilemeyeceği cinstendir.”¹¹²

Belirtilen ayette arif ve basiret (mütevessim) sahibi olanlar bazı iz ve sinyallerden ders çıkarmayı ve bir sonuca ulaşmayı elde etmektedirler. Bu ayette de anlaşılacağı üzere inananlar için bir nasihat söz konusudur. Oluşan bütün hadiselerin iç yüzünün farkına varmaları ve olmuş olan olaylara ferasetle bakarak ders almaları istenmektedir. Söz konusu ayette geçen nasihat ise bir kavmin yaptığı sapkınlıklardan dolayı tarihten yok olmasıdır. Vahye muhatap olan Kureyş halkına, Sodom kentini bedbaht bir harabeye çeviren ilahi gücün varlığını anlatıp tarih sahnesinde aynı sonla anılmamaları için nasihat ve ibret almaları anımsatılmıştır. “*Mütevessim*” kişiler bu konuda inen ayeti basiret nazarıyla dikkatle düşünürler. “*Onda inanan kimseler için bir nasihat vardır.*” İbaresini aslında müşriklerin küfürlerinde inatçı oldukları, olaylardan ders alamadıkları manası taşımaktadır. “*Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah’ın nuruyla bakar.*” Hadisini doğru idrak etmek için ayetin ifade ettiği manayı doğru anlamak gerekir. İman eden kişi tefekkür ederek olayları doğru yorumlayan feraset sahibi kişilerdir. Mutasavvuflar, hadiste geçen “*feraset*” sözcüğünün ve ayette geçen “*mütevessim*” sözcüğünün kalbe gelen ilham ve kişinin keramet vesilesiyle doğru bilgiye ulaşması anlamına geldiğini savunmaktadırlar.¹¹³

İlmu-l ferasetle alakalı kitaplar ve Kur’ân-ı Kerîm’deki şu ayetler ferasetin delilleri arasında sayılmaktadır:

وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرِفُونَهُمْ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ وَنَادَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ

“İki taraf arasında bir perde ve Â’raf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır ki bunlar, henüz cennete girmedikleri halde (girmeyi) uman cennet ehline , “*Selam size!*” diye seslenirler.”¹¹⁴

وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رِجَالًا يَعْرِفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَىٰ عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ

¹¹² Kurtubî, *a.g.e*, s. 43-44.

¹¹³ Hâkim et- Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usul*, c.III, ss. 86-87.

¹¹⁴ Âraf 7/46.

“A'râf ehli, simalarından tanıdıkları birtakım adamlara seslenerek derler ki: “Ne topladığınız güç ne de taslamakta olduğunuz büyüklük size bir yarar sağladı.”¹¹⁵

وَلَوْ نَشَاءُ لَارِينَاكُهُمْ فَلَعَزَفْتَهُمْ بِسِيمِيهِمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمَالَكُمْ

“İstersek şüphesiz onları sana gösteririz de yüzlerindeki işaretlerden kendilerini tanırsın. Kuşkusuz konuşma tarzlarından sen onları bileceksin. Allah bütün yaptıklarınızı bilir.”¹¹⁶

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَرَرِعَ أَخْرَجَ شَطْطَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler. Onları, Allah’ın lûtuft ve rızasına talip olarak hep rükûda ve secdede görürsün. Secdenin tesiriyle yüzlerine simaları oturmuştur; Tevrat’ta onlar için yapılan benzetme budur. İncil’deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerinde durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur). Onlar arasından iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaad etmektedir.”¹¹⁷

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”¹¹⁸

يُعْرِفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَفْقَادِمِ

¹¹⁵ Araf 7/48.

¹¹⁶ Muhammed 47/30.

¹¹⁷ Fetih 48/29.

¹¹⁸ Bakara 2/273.

“Günahkârlar simalarından tanınır, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.”¹¹⁹ Verilen ayetlerde izah edildiği üzere nitelikleri belirtilen kimselerin simalarında, bir işarete bir ize sahip olduklarının altı çizilmiştir. Bu işaret ya aydınlık bir sima ya da kapkaranlık bir simadır. Bu bilgi içten bir sezgi, kalbe inen bir ilham veya meleklerin nakletmesiyle bilinir. Ayetler de feraset ve basirete dikkat çekilmiştir. Bu yolla elde edilen bilginin ilahi bir ikram olduğu belirtilmiştir. Kişi kendisine Allah’ın kuluna verdiği görme kuvveti vesilesiyle olayların iç yüzünü idrak eder ve anlar.

إِنَّ الَّذِينَ جَاؤُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“O iftirayı atanlar içinizden bir gruptur. Bunun sizin için kötü olduğunu sanmayın aksine bu hakkınızda hayırlıdır. Onların her biri işlediği günahı yüklenecektir. İçlerinden günahın büyüğünü üstlenen için ise büyük bir azap vardır.”¹²⁰ Ayetin sebebi nüzülü Hz Aişe validemize atılan çirkin iftiradır. Ayetin devamında mümin erkek ve mümin kadınlar kınanmıştır. Hz. Peygamber’in onuruna dokunacak bu iftiraya karşı çıkmaları istenmekte, mümin kadın ve erkeklerin bu olay karşısında basiret ve feraset ışığında davranmaları beklenmektedir.

Şu ayetlerde konumuzu aydınlatıcı niteliktedir:

وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ

“Elçilerimiz İbrahim’e müjdeyi getirip selam vermişlerdi. O da “selam” dedi, çok geçmeden (konuklarına) kızartılmış bir buzağı getirdi.”¹²¹

قَالُوا يَا لَوُطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصْلَوْا إِلَيْكَ فَاسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا أَمْرَاتُكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ

“Elçiler ey Lut! Biz rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamayacaklar. Sen gecenin bir vaktinde ailenle birlikte yola çık. Eşin hariç, sizden hiç kimse geride kalmasın. Çünkü onların basına gelecek olan şüphesiz onun başına da gelecektir. Onlar için belirlenen zaman, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi? dediler.”¹²²

¹¹⁹ Rahman 55/41.

¹²⁰ Nur 24/11.

¹²¹ Hud 11/ 69.

¹²² Hud 11/ 81.

Hız. İbrahim melekleri tanımayarak onlara dana eti ikramında bulunmak istemesi ve Hız. Lût kavminin helâkini bildirmeye gelen meleklerin melek olduklarını söyleyene kadar melek olduklarını bilmemesi ve Allah'ın dilemesiyle imtihanın tam olarak zuhur etmesinden dolayı peygamberlerin ferasetinin kapanmasına örnek gösterilmiştir. Allah'ın veli kullarının da peygamberler gibi feraset gözü bazen kapatılır. Bu durum imtihanın tam olarak gerçekleşmesi içindir.

فَلَمَّا أَسْلَمَا وَلَّاهُ لِلْجَبِينِ وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرَاهِيمُ قَدْ صَدَّقْتَ الرُّءْيَا إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

*“Her ikisi de (ilahi buyruğa) teslim olunca ve babası onu yüzüstü yatırınca Ey İbrahim diye ona seslendik, Tamam rüyayı gerçekleştirmiş oldun, işte iyileri biz böyle ödüllendiririz.”*¹²³ Allah imtihan durumunda onlardan hakikati gizledi ancak imtihan vakti geçtikten sonra hakikat gün yüzüne çıkarıldı. Bundan maksat imtihan sırrının tam olarak idrak edilmesidir. Sıkıntılar gittikten sonra beyan edilir. Zira hal malikine açık olursa imtihan olmaz. Kur’ân’da Hız. Eyüp’ün durumu buna örnektir. İmtihan vaktinde feraset gözleri kapalıdır ancak o darlık ve sıkıntı geçtikten sonra imtihanın hükmünü icra etmesi için Eyüb (as)’a durum bildirilir.

وَلَا تُقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

*“Hakkında bilgin olmayan şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi ondan sorumludur.”*¹²⁴ Ayetin ferasete bakan yönü, sana ön yargı gelip çatığında hakikat ortaya çıkmadığında deliller bulunmadığında konu üzerinde durarak darlığa girme. Eğer kalbine karmaşık bir bilgi gelirse Allah’a yaklaş eğer kalbine karışık bir burhan yaklaşırsa onu Allah’a arz et. Allah'ın durmanı istediği yerde kesin bir şekilde dur.¹²⁵ Şeklin de yorumlanmıştır.

2.6. Hadislerde Basiret Kavramı ve Yorumu

Bu bölümde hadisleri mana ve lafız olarak ele alacağız. Lafız olarak basiret kavramını tam anlamıyla izah etmek için “basar” fiilinin geçtiği hadislerle de yer vereceğiz. Böylelikle kalp gözüyle görme ve organ olan gözün görmesi arasındaki ayrım daha iyi anlaşılacaktır.

¹²³ Saffat 37/103-104-105.

¹²⁴ İsrâ 17/ 36.

¹²⁵ Kureyşî, 1981, II,347.

2.7. Mâna Olarak Basiret Kavramı

Hadislerde basarın ruhi bir meleke olduğundan ve kişi öldükten sonra bu yetiyi kayıp edeceğinden bahsedilir. Hadiste basiret kavramı, duyu organlarında biri olan görmeyi ziya de manevi bir meleke olarak geçmektedir. Konu ile ilgili şu hadisleri bakalım:

عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى أَبِي سَلَمَةَ وَقَدْ شَقَّ بَصَرُهُ، «فَأَعَمَّضَهُ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّ الرُّوحَ إِذَا قَبِضَ تَبِعَهُ الْبَصَرُ»

Hiz. Peygamber “*Ruh bedenden ayrıldığında görme gücü (basar) onunla beraber gider.*”¹²⁶ Buyurmuştur. Basiret iman eden kişinin akıl ve fikir kabiliyetinin yanında Rabbinin ona imanındaki güzelliği karşısında bahşettiği bir nimet olarak görülmektedir. Gerçek iman eden kişi bütün yaratılanlara Allah’ın nuruyla bakar. Bu nur vesilesiyle kalp gözü açılır. Feraseti genişler. Hakikatleri de olduğu gibi şeffaf bir şekilde görür. Atlı olan bir kişi nasıl ki atının hareketlerini önceden hissedip farkına varabiliyorsa ve gidişatı ona göre şekillendiriyorsa ferasetli müminde yaşama göre kuvvetli sezgi ve ön fikre sahip olur ve adımlarını bu sezgiler ışığında atar.

Her konuda örnek olarak gönderilen Hiz. Peygamber fetâneti, üstün feraseti, zekâsı ve idrak yetisiyle birden fazla hafi şeyi bilmiş ve gelecekle ilgili tahminlerde bulunmuştur. Hiz. Peygamber’in birlikte yaşadığı münafıkları hal ve davranışlarından, konuşmalarından fark etmesi, onun kavrayış gücünün üstünlüğünü ve yeteneğini en açık şekilde göstermektedir.

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا حَدِيثًا طَوِيلًا عَنِ الدَّجَالِ، فَكَانَ فِيمَا يُحَدِّثُنَا بِهِ أَنَّهُ قَالَ: "يَأْتِي الدَّجَالُ، وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْخُلَ نَقَابَ الْمَدِينَةِ، فَيَنْزِلُ بَعْضَ السَّبَاحِ الَّتِي تَلِي الْمَدِينَةَ، فَيَخْرُجُ إِلَيْهِ يَوْمَئِذٍ رَجُلٌ، وَهُوَ خَيْرُ النَّاسِ - أَوْ مِنْ خِيَارِ النَّاسِ - فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّكَ الدَّجَالُ الَّذِي حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص: 61] حَدِيثَهُ، فَيَقُولُ الدَّجَالُ: أَرَأَيْتُمْ إِنْ قَتَلْتُ هَذَا، ثُمَّ أَحْيَيْتُهُ، هَلْ تَسْكُونُ فِي الْأَمْرِ؟ فَيَقُولُونَ: لَا، فَيَقُولُ ثُمَّ يُحْيِيهِ، فَيَقُولُ: وَاللَّهِ مَا كُنْتُ فِيكَ أَشَدَّ بَصِيرَةً مِنِّي الْيَوْمَ، فَيَرِيدُ الدَّجَالُ أَنْ يَقْتُلَهُ فَلَا يُسَلِّطُ عَلَيْهِ

Ebu Said el-Hudri rivayet etti, Rasûlullah bir gün onlara Deccal ile ilgili olarak uzun bir konuşma yapmıştır. O, Nebi’nin anlattıkları arasında şu ifadelerin yer aldığını nakletmiştir: *Deccal gelecektir. Onun Medine içine gelmesi haram kılınmıştır. Ancak Medine etrafındaki bazı çorak araziye inecektir. O gün Medine halkının en*

¹²⁶ Müslim, 11, Cenâiz, 9 (h.no 921), I/635.

hayırlılarından birisi, Deccal'e karşı çıkar ve "Ben şehadet ederim ki muhakkak sen Rasûllah'ın bize haber verdiği Deccal'sin" der. Bunun üzerine Deccal orada bulunanlara "Şimdi ben bu adamı öldürüp, sonra diriltsem benim ilahlık iddiamda şüphe eder misiniz? Diye sorar. Onlar da "Hayır şüphe etmeyiz" derler. Deccal hemen o adamı öldürür, sonra diriltir. O adam "Vallahi benim senin Deccal olduğun hakkındaki şimdiki kanaatim bundan önceki imanımdan daha kuvvetlidir" der. Bu defa Deccal bu adamı tekrar öldürmek ister fakat musallat edilmez.¹²⁷

Hadisinde belirtildiği üzere basiret kavramı, gerçeği idrak etme ve hak ve hakikatten haberdar olup anlama manasında kullanılmıştır. Gerçeği şeffaf bir şekilde algılama, eşyanın ardındaki gerçeğin farkında olup kalp gözünün açık olması manasında kullanılmıştır. Basiret eşyanın arkasındaki hakikati anlamasıyla alakalı olduğundan ruhi bir melekedir. Bu konuda şu hadiste dikkat çekicidir:

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ ۖ تَنَامُ قَبْلَ أَنْ تَوُزَرَ؟ قَالَ: «تَنَامُ عَيْنِي وَلَا يَنَامُ قَلْبِي»

Hiz. Aişe buyuruyor: "Ey peygamber salatı vitri kılmadan mı uyuyacaksın? Dedim. Hiz. Peygamber: "Ey Aişe, benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz." Buyurmuştur.¹²⁸ İbni Akil, bu hadisi izah ederken, biri şöyle bir soru sorsa dese ki Hiz. Peygamber'in uyuması gözlerini kapatıp, uyku haline geçerek duymaması bizim uyku halimiz gibiyse namazı kaçırmaması ve sabah olunca kendiliğinden güneşin uyandırmasından farkı nedir? İlk olarak, beden dinlenmesi açısından Hiz. Peygamber'in durumu bizim durumumuz gibidir. İkinci olarak da kalbin gaflete dalmasıdır fakat onun kalbi kalplerin en uyanığıydı. Hiz. Peygamber uyurken vahiy alır, uyanınca günlük işlerini düşünür, kendisi için ortaya koyulandan gafil olmaz, vahiy esnasında uykuya dalar. Ancak bu hal ümmet içinde aynı değildi.

Tasavvufçular "Yâkin dört şubedir. Bunlar; Anlayıştaki basiret, hikmetin yorumu, ibretin mevîzâsı ve önceki toplulukların sünnetidir."¹²⁹ Hiz Ali'ye isnat edilen bu rivayetle beraber basireti var olan kişi hikmetle haşır neşir olur. Hikmeti tevil eden ders alır, ders almasını bilen de önceki toplulukların yaşantılarından dersler alır. Doğru

¹²⁷ Müslim, 52, fiten, 112, (h.no: 2938) III/2256.

¹²⁸ Buhari, 19. Teheccüd, 16, II/2256.

¹²⁹ Ebu Talib el- Mekki, Muhammed b. Ali b. Atiye el-Harisi, *İlmü'l-Kulub*, (thk. Abdulkadir Ahmed Ata), Kâhire, t.y. c.I, s.169.

bilgiye sahip olan kimseler, Allah'ın açık olmayan hükümlerini idrak eden anlayışlı kimselerdir. Mekki, “*Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.*”¹³⁰ Hadisinde iman eden kişinin ferasetini, Allah'ın nuruyla görme yeteneği olarak tevil etmektedir.¹³¹

Muhasibi bu ve bunun gibi rivayetleri örnek göstererek, “*ben basiret sahibiyim, derin sezgi kuvvetine sahibim*” iddiasında bulunarak ve insanların kalplerinden geçirdikleri niyetleri bildiklerini ve gâipten haberdar olduklarını iddia edenleri eleştirmektedir. O bu durumu, peygamberden sonra çıkan uygulamaların peygamber sünneti olarak algılanması yanlısına götüreceğini savunur. Tasavvuf ilminde basiret daha önce belirtildiği gibi kişinin Allah'ın nuruyla görmesi olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda basiret, feraset ile aynı manayı taşımaktadır.

Kureyşî ise feraset kavramını açıklarken, Allah'ın iman edenlere basiret (derin sezgi, kavrayış kuvveti, kalpte olanı Allah'ın nuruyla görme) ve ziyalar (nur) ikram ettiğinin altını çizer “*Mümin Allah'ın nuruyla bakar*” hadisinde nur kavramının ilim manasına geldiğini söyler. Kureyşî iman eden kişinin Allah'ın ikramına mazhar olduğunu ve herkese nasip olmayan basiret gözüyle bakan ince kavrayış ve sezgi yeteneğine sahip olduğunu söyler.¹³²

“*Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.*”¹³³ Hadisinde Hz. Osman'a değinilmektedir. Şöyle ki; Hz. Osman'ın yanına zina yapan bir adam gelir Hz. Osman da ona zina yaptığını söyler. Adam nerden bildiğini sorunca Hz. Osman bu hadisi söyler. Allah'ın sevdiği kulların yanına gelindiğinde kalpten geçirilenlere dikkat edilmeli çünkü Allah dostu kalpten geçeni hisseder. Allah dilerse hikmet sahibi kulunu nuruyla aydınlatarak diğer kulların kalbinden geçeni hissettirir.

Feraset hadisinden yola çıkarak sûfiler, Allah'ın nuruyla bakan kişinin kalbine atılan nur olduğunu söylerler. Allah'ın ikram da bulunduğu kalp ile iman eden kişi gerçeği yanlıştan, siyahı beyazdan faydalıyı zararlıdan ayırt edebilecektir. Tasavvuf ehli bu nuru Allah Teâlâ'nın en güzel isimlerinden sadece “*Allah*” ismi celiline dayandırmışlardır. Allah Teâlâ'nın nuruyla bakabilen ferasetli kişi dünyada oluşabilecek

¹³⁰ Tirmizî, 44, Tefsir, 15, (h. No: 3127), V/298.

¹³¹ Mekki, a.g.e. c.I, s.169.

¹³² Kureyşî, a.g.e. s.401.

¹³³ Tirmizî, 44, Tefsir, 15, (h. No: 3127), V/298.

iyi- kötü övülen- yerilen fiillerin, güzel ve çirkin ahlakın farkına varır. Allah'ın nuruyla bakabilen kişi Allah'ın emir ve yasaklarını idrak eder.

Kureyşî basiret konusunu açıklarken keşif ve ilham kavramlarına değinir. Ferasete olan yaklaşımını ve düşüncelerini bu hadis ile ilgili yorumlarına ekleyerek detaylı olarak izah etmiştir. Hadisin beraberinde *İşte bunda feraset sahiplerine ibret ve işaretler vardır.*¹³⁴ Ayetini de söyler.

Kureyşî, muhakkak iman edenlerin kalbine Allah nur ikram etmiştir. İman edenler bu nur vesilesiyle ferasette bulunabilirler. Nurdan maksat ilimdir. *“Mümin Allah'ın nuruyla bakar.”* hadisi de bu şekilde anlaşılmalıdır. Kureyşî basirete ilim denilmesinin şaşırılacak bir durum olmadığını söyler.¹³⁵ Kureyşî,

*“İDİDA SÖYİTİ VE NİFİTİ FİİE MİN RÜCİ FİCİA Lİ SİCİDİN Ona tam şeklini verip ruhumdan da üflediğim vakit hemen onun için secdeye kapanın.”*¹³⁶ Ayetinin temelde ferasete delil olduğunu izah eder.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) “اتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ، فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ” ثُمَّ قَرَأَ: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ﴾.

Basiret manasını ifade eden diğer hadiste *“Müminin ferasetinden sakının çünkü o Allah'ın nuruyla bakar.”* İbnu'l Esir mezkur hadis de geçen feraset kavramının iki anlamı karşılayacak şekilde tevil edilebileceğini söyler. Birincisi, hadisin açık bir şekilde işaret ettiği gibi Allah dostlarının kalbine ikram edilen keramettir.

İkincisi fitrî olarak bazı insanların sırlara vakıf olmasıdır.¹³⁷ Tasavvuf ise üstün sezgi kuvvetine sahip kişilerin ferasetini ve ön tahminde bulunmak (zan) olarak beyan eder. Bazı sûfiler ise ferasetin eksiksiz imana sahip olan kişilerde olduğunu savunur. Sûfiler, feraset sahibi veya ferasetli olarak bir ayırımın söz konusu olmadığını savunur.¹³⁸ Kureyşî kişinin iman gücü ne kadar kuvvetliyse ferasetinde o kadar kuvvetli

¹³⁴ Hicr, 15/75.

¹³⁵ Kureyşî, a. g. e. , s.401.

¹³⁶ Sa'd 38/72.

¹³⁷ İbnu'l Esir, Mecdüddin el- Mübarek b. Esiruddin Muhammed, *en-Nihâye fi Gâribi'l-Hadis ve'l-Eser*, (thk. Tahir Ahmed ez-Zavi, Mahmud Muhammed et-Tanahi), Daru'l- Fikr, Beyrut, t.y, c. Iıı, s.428. 114 Hifni, Abdu'l- Mun'im, *Mu'cemu Müstâlâhati's-Sufiyye*, Daru'l- Mesire, Beyrut, 1980, s.204-205.

¹³⁸ Tusî, a. g. e., s. 229.

olacağını savunur. İman ve ferasetin doğru orantılı olduğu görüşündedir.¹³⁹ Ferasetin meşru olduğunu kanıtlamak için ashtan da birçok örnek sunmaktadır.

Atı süren kişi nasıl ki at hareket etmeden önce onun hareketleri hakkında sezgilere dayanıyorsa, ferasetli müminde hayata karşı kuvvetli birtakım sezgilere sahiptir ve gideceği yolu alacağı kararları da buna göre şekillendirir.

Feraset Allah'ın razı olduğu kulların kalplerinde oluşan, güçlü sezgilerde bulunmasını sağlayan sezgi veya ilham anlamını ifade eder. İman arttıkça ferasette artar. Basiret müminin akıl yeteneği ve kulun iman kuvveti karşılığın da Allah'ın kuluna ikram da bulunması olarak tanımlanır. Hz. Peygamber genel olarak müminin uyanık, olgun ve feraset sahibi olmasını vurgulamaktadır. Feraset fitrattan getirilen zekâ ve yetenek olarak tanımlasa da deneyimle artan yönü de mevcuttur. Deneyim feraseti tamamlayan önemli faktörlerdendir. Fakat temelde Feraset, iman ve ilahi nazar vasıtasıyla Allah'ın hoşnutluğunu kazanan kullarına ikramıdır.

وَأَخْبَرَنَا أَبُو الْحُسَيْنِ بْنُ بِشْرَانَ أَنْبَأَنَا أَبُو عَمْرٍو بْنُ السَّمَاكِ حَدَّثَنَا حَنْبَلُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ
سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبِيعَةَ : أَنَّ رَجُلًا أَتَى عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِإِنِّ لَهُ بَدِيلًا فَقَالَ عَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ : رَأَى
السَّيِّخَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ مَشْهَدِ السَّابِّ.

H. Peygamberin feraset sahibi olmasından dolayı kapalı olan birçok bilgi kendisine açılmıştır. Geleceğe yönelik birçok tahmin de bulunmuş ve yanılmamıştır. Münafıkları söz ve davranışlarından tanıması bu kabildendir. Yine Hz. Peygamber'in aynı konu hakkında soru soran birbirinden farklı sahabilerin ihtiyaçlarını anlayarak her birine farklı cevaplar vermesi¹⁴⁰ Müslümanların zararına bir durummuş gibi görülen fakat daha sonra faydası ortaya çıkan Hudeybiye antlaşması da¹⁴¹ onun üstün zekâsını ve ferasetini göstermektedir.

Genel anlamda Mümin olaylara Allah'ın ikram ettiği özel yetenek ve anlama kapasitesiyle bakar. Kavrama sadece inanan kimseye ait değildir. Cahiliye döneminde kişinin fiziksel özelliklerine bakarak nesebi, huy ve ahlakıyla alakalı tahminde bulunan kişiler vardı. Bu ilim “kıyâfe” olarak isimlendirilirdi. Deneyim üzerine inşa edilen bu ilim o dönemde oldukça meşhurdur. Bu ilimle uğraşan deneyim ve basireti gelişmiş,

¹³⁹ Kureyşî, a. g. e. , s.393.

¹⁴⁰ Müslim, 250, İman,136.

¹⁴¹ Müslim, 4633, cihâd ve siyer, 94.

bilgi sahibi kişilere de “*kâif*” denirdi.¹⁴² Kâife Zeyd b. Harise ile oğlu Üsame b. Zeyd’in ayak tabanlarına bakarak onların baba-oğul olduğunu söylemiştir.¹⁴³

Feraset yetisinin çıkmasında kişinin gayreti oldukça mühimdir. Allah’ın rahmeti geniş ve sonsuzdur. Bütün kullarını içine alır. Hırs ve kaprislerden kendini soyutladığı ve nefsinin terbiye edebildiği ölçüde kişinin idraki genişler. Feraseti ve basireti kuvvetlenir. Kişi günahlara dalıp gereksiz dünya işleriyle meşgul olduğunda idrakini kaybeder. Kişinin Allah’ın nuruyla bakabilmesi fitratına dönmesiyle ve Rabbine yönelmesiyle mümkündür.

İbnu’l Arabi, ferasetle ilgili tasavvuf kaynaklarında geçen şu bu hadiseyi anlatır; *“Bir gün İmam Şafii ve Muhammed b. Hâsen Kâbe’nin yanın da otururken avluya doğru gelen bir kişi dikkatlerini çeker. İmam Şafii adamın mesleğinin marangoz olduğunu söylerken Muhammed b. Hâsen ise adamın demircilikle uğraştığını söyler. Her ikisi de kendi düşüncesinde oldukça ısrar eder. Bunun üzerine her ikisi de dayanamayarak adamın yanına gidip ne iş yaptığını sorar. Adam ise “Önceden marangoz olduğunu şu anda ise demircilik yaptığı cevabını verir.”* İbnu’l Arabi bu olayı tam olarak feraset kavramıyla izah eder. Yaşanan hadiseyle ilgili *“Müminin işaretlerinden istidlal ederek hükme varması ferasettir yani bazı sofilerin izah ettiği gibi keramet değildir.”* Sonucuna varmaktadır.¹⁴⁴ Allah sevdiği kulun kalbine feraseti yerleştirerek kulun doğru tahminlerde bulunup doğru kararlar vermesini sağlar. Mümin bazı işaretlerle hakikati görebilir. Bu işaretler ilahi bir ikramdır.

“Allah’ın, işaretlerle beşeri tanıyan kulları vardır.” sözünü söyleyen Enes b. Malik feraset yetisinin bütün insanlarda var olduğunu ve herhangi bir bireyde de var olabileceği sonucuna varır. Fakat Hz. Peygamber mümin kişinin, Allah’ın ona ikramda bulunduğu nur ile iman arasındaki bağa dikkat çekmesi, basiretin iman eden müminde daha fazla var olduğunu göstermektedir.¹⁴⁵ Bazı hadis ve tefsir kaynaklarında Abdullah b. Mesut’un ferasetle alakalı şu söylemleri yer almaktadır.

حدثني محمد بن صالح بن هاني عن ثناء الحسن بن الفضل ثنا زهير بن حرب ثنا وكيع ثنا سفيان عن أبي إسحاق عن أبي الأحوص عن عبد الله بن مسعود قال : أفرس الناس ثلاثة : العزيز حين قال لامرأته اكرمي مثواه عسى أن

¹⁴² “*kıyâfe*”, DİA, XXV,508.

¹⁴³ Buhari, 3731, Fedâilü ashabi’n-nebi,17.

¹⁴⁴ İbnu’l Arabi Ebu Bekr, *Âhkâmul- Kur’ân*, I-IV, Dâru’l-Fikr, Beyrut, t.y, c. III, s.1131.

¹⁴⁵ Hadislerle İslam, DİBY, Ankara, 2014, c.I, s. 686.

ينفعنا أو نتخذه ولدا و التي قالت : يا أبت استأجره إن خير من استأجرت القوي الأمين و أبو بكر حين تفرس في
عمر رضي الله عنهم

“İnsanoğlu arasında ferasette en yüksek olan üç kişi vardır. Bunlardan ilki, Hz. Yusuf’u evlatlık olarak alma fikrine sahip olan veya faydalanmak amacıyla alan Mısır azizi bir diğeri ise Hz. Musa ile alakalı babasına “Onu ücrette tut çünkü senin ücrette tuttuklarının en iyisi, kudretli ve emin bir kişidir.”¹⁴⁶ Hz. Şuayb’ın kızıdır. Son olarak ise kendisinin vefat etmeden önce Hz. Ömer’i halife olarak gösteren Ebu Bekir Sıddık’tır.”¹⁴⁷ İleri görüşlülüklerinden ve aldıkları doğru kararlardan dolayı ismi belirtilen üç kişi insanların en ferasetlisi olarak kabul edilmektedir.

İbnu’l Arabi eserinde bu kıssaya yer verdiğinden dolayı tefsirciler ve hadisçiler tarafından eleştirilmektedir. İbnu’l Arabi’ye göre feraset İslam da var olmayan bir ilimdir. Bunları keramet adıyla nitelendirmeyi de doğru bulmamaktadır. Gerekçe olarak da Hz. Ebubekir’in Hz. Ömer’i hilafette aday olarak göstermesinin nedeni Hz. Ömer’in ahlaki, ilimi ve daha önceden yaptığı bazı çalışmalarda Hz. Ömer’in özelliklerinin farkına varıp bizzat kendisinin şahit olmasıdır. Onun hilafetteki liyakatine güvenmesidir. Ahlak ve liyakatiyle ilgili olduğundan feraset kavramıyla yorumlanamayacağını savunur. Hz. Şuayb’ın kızı konusunda Hz. Musa’nın gösterdiği bir işarete şahitlik ettiğini söyler. Mısır hükümdarı Hz. Yusuf’u aldıktan sonra eşinin Yusuf’a olan ilgisinden dolayı hükümdarın eşine iyi bakması yönündeki tavsiyelerinin feraset olarak kabul edilmemesi gerektiğini savunur.¹⁴⁸ Kurtubi, ismi zikredilen üç kişinin deneyimlerinden dolayı doğru karar aldıklarını söyler. Hz. Ebubekir’in Hz. Ömer’in liyakatine şahit olduğundan dolayı onu halife olarak seçer. Hz. Şuayb’ın kızı Hz. Musa’da birtakım işaretler gördüğü için ona şahitlik eder. Mısır hükümdarının eşi, Hz. Yusuf’a olan ilgisinden dolayı hükümdara ona iyi davranmasıyla ilgili tavsiyelerde bulunduğunu söyler.

Tasavvuf kaynaklarında yeni halifelige gelen Hz. Ebubekir’in dinden dönenlerle yaptığı savaştaki duruşu, onun ferasetine örnek gösterilmektedir. Zekât vermek

¹⁴⁶ Kasas 28/26.

¹⁴⁷ Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiû’l- Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, I-XXIV, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), *Müessesau’r- Risâle*, y.y, 2000,c. XV, s.19.

¹⁴⁸ Kurtubi, *el- Cami’li-Ahkami’l- Kur’ân*, c.IX, s.160.

istemeyenlerle savaşmaması gerektiği konusunda diğer sahabiler ile aynı fikre sahip olsalar da Hz. Ebu Bekir dinden dönenlerle savaşmak konusunda oldukça kararlı olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak da “*Yemin olsun ki peygambere verdikleri bir deve yularını bana vermezlerse ben kılıçla onların üzerine savaş açarım.*”¹⁴⁹ Hz. Ebu Bekir bu konu da isabetli karar vermiştir. Hz. Ebubekir’den farklı düşünen sahabiler Hz. Ebu Bekir’in görüşünü doğru kabul ederek onun yanın da yer almışlardır. Bazı sahabiler Hz. Ebu Bekir’den farklı düşünseler de Hz. Ebubekir Üsame ordusunun gönderilmesi konusunda oldukça ısrarcı olmuş ve “*peygamberin yaptığı hiçbir antlaşmayı ben bozamam, onun başlattığı ameli de ben bozamam.*”¹⁵⁰ Sûfiler bu olayda ordunun zaferini Hz. Ebubekir’de ki ince dini bilgi, tecrübe ve ferasetinin bir yansıması olduğunu savunurlar. Oluşan iki olayda da Hz. Ebubekir’in verdiği kararlar sonucunda özgür iradesiyle hareket etmesini keramet olarak tevil ederler. Her iki hadise de Hz. Ebubekir bireysel olarak içtihat etmiş ve karar vermiştir. Faydaya dayalı, doğru kararlar vermesini onun feraset ve basiretiyle tevil etmek doğru olacaktır.

“*Allah Teâlâ hakikati Hz. Ömer ‘in diline yerleşirdi.*”¹⁵¹ Hadisi basirete delalet etmektedir. Sofiler nazarında muvaffakiyet-i Ömer keramettir. İbni Ömer; “*Hangi zaman olursa olsun insanlar içinde bir olay vuku bulduğunda herkes olayla alakalı bir takım şeyler söylediler. Hz. Ömer kendi fikrini beyan etti. Fakat o kadar kişinin söylemine rağmen Kur’ân-ı Kerim Hz. Ömer’in söylemine paralel şekilde indirildi.*”¹⁵²

Hz. Ömer’in bazı taleplerinin bazı ayetlerle muvafakatı Hz. Ömer’in kalbine atılan nur vesileleri olmuştur. Birçok olayda bu muvaffakiyet anlatılmaktadır. Münafık birinin cenazesi geçerken Hz. Peygamber kalkmak istemiş fakat Hz. Ömer münafıkların cenazesi geçerken kalkamaması konusunda peygamberi telkin etmesi üzerine uyarıcı ayetlerin indirilmesi bu kabildendir. Sûfiler bu durumu ilham ve keramete dayalı feraset olarak isimlendirirler.¹⁵³ Bu durum aynı zamanda onların akıllı davranışları, zekâ ve basiretleriyle ilgilidir.

¹⁴⁹ Buhari, 96, İ’tisam, II, VIII/ 140-141; Muslim, I, İman 32, (h.no: 20), I/51-52.

¹⁵⁰ Tusi, Ebu Nasr Serrac, *el-Lûma* ;(thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbaki es- Surur), Daru’l-Kutubi’l- Hadisiyye, Kahire, 1960,(el-Luma’- İslam Tasavvufu-(çev. Hasan Kamil Yılma), Altınoluk, İstanbul,1996.), s.170

¹⁵¹ Ebu Davud, 19, Harac, 18 (h. no: 2962), III/ 365; Tirmizî, 46. Menakib, 17(h. no: 3682), V/617; İbni Mace, Mukaddime, 11, (h. no: 108), I/40.

¹⁵² Tirmizî,46, Menâkıb, 17, (h.no: 3682), V/617.

¹⁵³ Hâkim et-Tirmizî, *Kitabu Hâtmi’l- Evliyâ*, s. 358.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) عَنِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنَّهُ قَالَ "لَا يُدْعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ"

"Mümin, bir delikten iki defa sokulmaz."¹⁵⁴ Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadisi şerifin sebebi vürudu, Mekke de yazdıkları nazımlarla Hz. Peygamber'i yeren ve müşrikleri daha çok Müslümanlara karşı kışkırtan Ebu Âzze Abdullah b. Amr b. Umeyr adlı şair Bedir harbinde esir düşmesiyle ilgilidir.¹⁵⁵ O savaştan sonra Hz. Peygamber'in huzuruna gelince yoksul olduğunu, mal ve mülkünün olmadığını özgürlüğü karşılığın da fidye veremeyeceğini aile nüfusunun oldukça kalabalık olduğunu dile getirerek azat edilmek isteğinde bulunup Hz. Peygamber'e bir daha kendisine karşı harp etmeyeceğini söylemiştir. Hz. Peygamber bunun üzerine kendisini azat etmiştir. Fakat Ebu Azze sözünde durmamış ve Mekke'ye döner dönmez Hz. Peygamber aleyhine nazımlar yazmaya ve Müslümanlara karşı müşrikleri kışkırtmaya devam etmiştir.¹⁵⁶ Uhud savaşında Müslümanlara karşı tekrar savaş saflarında yeri almıştır. Kendisi Hz. Peygambere verdiği sözü her ne kadar hatırlasa da müşriklerden Saffan b. Ümeyye malları ve ailesi konusunda kendisine güvence vermiştir. O da savaşa katılmıştır. Ebu Âzze Uhud savaşı sırasında tekrar tutsak oldu. Tek tutsak olarak tekrar Hz. Peygamber'in huzuruna getirilmiştir. Gerekçe olarak zoraki bir şekilde getirildiğini aynı zamanda hizmete ihtiyacı olan kız evlatları olduğunu ve tekrar affedilmeyi talep etmiştir. Ebu Azze'nin talebi üzerine Hz. Peygamber "*Bana verdiğin söz nerde kaldı! Hayır, Mekke de Muhammed'i iki defa aldattım diyerek sakalını ovamayacaksınız.*" Dedi ve ekledi "*Mümin bir delikten iki defa sokulmaz.*" Daha sonra Asım b. Sabit'e dönerek savaşta ki kabahatinden ötürü onu cezalandırması buyruğunu verdi.¹⁵⁷ Akıllı bir mümin dini veya dünyevi meşgalelerinde tedbirli, uyanık davranmalıdır. Aldatılsa dahi gaflete dalıp iki defa aynı hataya düşmemelidir. Zarar gördüğü şeyi iki defa yapan kişi akılla hareket etmemiştir. Akıllı kişi tehlikesini idrak ettiği şeyi yeniden yapmaz.

Hz. Peygamberin bu sözü bütün hadis kaynaklarında yer almaktadır. Buhari ve Müslim'in Sahihleri gibi önemli eserlerde konu başlıkları olarak yer almıştır.

¹⁵⁸Bahsedilen hadis ilk dönemden itibaren müminlerin hafızalarında çok mühim bir yere

¹⁵⁴ Buhari, 6133, Edeb, 83. Müslim, 7498, zühd, 63.

¹⁵⁵ İbni Sa'd, *Tabaâat*, II, 43.

¹⁵⁶ Beyhâki, Es- Sünenü'l- Kübra, IV, s.523.

¹⁵⁷ Beyhâki, a.g.e, IX, s.112.

¹⁵⁸ Buhari, 6133, Edeb, 83

sahip olmuştur. Hadis ışığın da Müslüman aynı nedenden dolayı iki defa üst üste kandırılmaz. Bir defa yanlışla düşebilir ondan tecrübe edinerek deneyim elde eder. Bir yılanın iki defa kişiyi ısırması kişinin gafletindense bir hatayı da iki defa yapmak aynı şekilde bir gaflettir. İman eden kişi yaptığı her yanlışta kendisine deneyim elde ederek bu durumu lehine çevirir. Hatalarını anlayarak onları tekrar etmemeye gayret eder. Bunu da Allah'ın ona ikram da bulunduğu ferasetle yapar.

Ebu Hureyre'den rivayet edilen bu hadiste müminlerin insanları iyi tanımaları gerektiği ve gelebilecek her türlü tehdide karşı öngörülü olup önlem almaları gerektiğini tavsiye etmektedir. Bu konu da şuurlu olmaları gerekmektedir. Kendi deneyimlerinden yararlanıp etrafındaki insanların deneyim ve bilgilerinden istifade etmelidir. Basiret tecrübe ile elde edilecek bir bilgidir. Müminin uyanık olması basiretinin gelişmesiyle alakalıdır. Hadis müminin yaşadığı hatayı iki defa tecrübe etmemesi gerektiğine değinir. İman eden kişi aklı ile Rabbini tanır, O'na kulluk eder korku ile ümit arasında Allah'ın buyruklarını yerine getirip yasaklarından sakınır. İki cihanda da saadeti gaye edinir.

İnsanı kâmil olan ve selim akla sahip her mümin din ve dünya işlerinde tedbirli davranmalı ve şüpheli şeylerden sakınmalıdır. Uyanık olmalı aldatılıp hataya uğrasa dahi bunun ikincisi tekrarlanmamalıdır.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) ”لَا حَلِيمَ إِلَّا دُونُ عُنْزَةٍ، وَلَا حَكِيمَ إِلَّا دُونُ تَجْرِبَةٍ“

Ebu Said'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle dedi; “*Tökezlemeyen, halim (akıllı) olmaz, tecrübe edinmeyen hâkim olmaz*”¹⁵⁹ Hz. Peygamber hatanın fitri bir hakikat olduğunu dile getirmemiştir. “Akıl” anlamı taşıyan “*cahillîğîn*” zıddı bir manaya gelen “*hîlm*”¹⁶⁰ ilim kelimesiyle sadece lafzen değil, anlam olarak da yakın bir bağa sahiptir. “*İlm ile hîlmden daha iyi birbiriyle uyum sağlayan, bütünlük sağlayan herhangi bir şey yoktur.*”¹⁶¹ Ata b. Ebi Rabah'ın söylemi konuya anlamlı bir bakış açısı kazandırmaktadır. Hîlm deneyimler ve ilimler vasıtasıyla kazanılır. Başkasının yaptığı hataya karşı daha güzel bir bakış elde etmek “*halim*” sıfatını ifade eder. Halim sıfatını elde eden kişi tecrübelerden ders çıkartıp önlem alır, deneyimleri ona yol gösterir.

¹⁵⁹ Tirmizi, 2033, Birr, 86.

¹⁶⁰ İbni Side, *Muhâssas*, 1/ 261

¹⁶¹ Dârimi, 587, *Mukaddime*, 48.

Hilm sahibi kişi yaptığı işlerde bir hikmet arar. Hikmet ise “*en güzel olanı en güzel şekilde bilmek*”¹⁶² anlamına gelir.

Hadiste hâkim olabilmek için tecrübeli olmak gerekir. Hâkim de halim de bir durum veya olay sonucunda atacağı her adımı önceden düşünüp ona göre hareket eden kişi olarak tarif edilir. Mümin olacak her türlü muhatara ve risk durumunda uyanık olup önlem almalı, kendi yanlışlarının farkına varıp faydası olan deneyimlere çevirmelidir. Durum ve olaylar bu pencereden analiz etmelidir.

Hakiki mümin, yaratılan her şeye Allah’ın nuruyla bakar ve bu nurla kalp seyri açılır olayları idraki değişir. Bahsedilen nur akıldır, basiretle bakmaktır. İman eden kişi gözle görür, aklıyla anlar. Kalbiyle idrak eder. Allah’ın ikramı olan akılla hareket ederse bakma eylemini yerine getirmiş olur. Bu yetiyle beraber Allah’ın yaratmasındaki anlamı, gayeyi anlar. Allah’ın ikramı görme ve işitme ile başlar.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) : “إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُهُ عَلَيْهِ، وَمَا زَالَ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَحْبَبْتُهُ، فَكُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لِأَعْطِيَنَّهُ... وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لِأُعِيذَنَّهُ

Ebu Hureyre’nin rivayetine göre Hz. Peygamber, “*Allah Teâlâ, her kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ona savaş ilan eder kulum bana kendisine farz kıldığım şeylerden daha hoş bir şeyle yaklaşamaz. Kulum bana nafile ibadetlerle de yaklaşmaya devam eder. Son olarak onu severim. İşte o zaman onun işiten kulağı, gören gözü, sımsıkı tutan eli, yürüyen ayağı uzaklığında olurum. Benden bir şey isterse onu mutlaka veririm onu muhakkak korurum*”¹⁶³ buyurmuştur.

Hadis mümin kulun Allah ile bağını kuvvetlendirmesiyle elde ettiği feraset ve basiretin önemine vurgu yapmaktadır. Kul Allah ile bağını kuvvetlendirince kâinata ilahi bir amaç ile bakmaya başlar. “*Kulumun işiten kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı mesafesinde olurum sevince*” kutsi hadisi Allah’ın sevdiği kuluyla ne kadar bütünleştiğini göstermektedir.

¹⁶² İbni Manzur, *Lisânu’l- Arab*, XI, 951.

¹⁶³ Buhari,6502, Rikâk, 38.

geri döndüler, arkadaşlarıyla güçlü savaşlar. Huzeyfe bakınca babası el-Yeman'ı gördü. "Ey Allah'ın kulları! Bu benim babamdır (onu öldürmeyin)" dedi. Hz. Aişe dedi ki: "Allah'a yemin ederim ki onu öldürmekten vazgeçmediler." Bunun üstüne Huzeyfe "Allah sizi affetsin" demekle yetindi sadece."¹⁶⁵ Hadiste geçen "basar" kelimesi hatırlamak, bilmek, anımsamak, inanmak, uygun bulmak olarak açıklanmıştır.¹⁶⁶

بينما نحن نسير مع رسول الله صلى الله عليه وسلم إذ بصر بامرأة لا تظن أنه عرفها ، فلما توسط الطريق ، وقف حتى انتهت إليه ، فإذا فاطمة بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لها : ما أخرجك من بيتك يا فاطمة . قالت : أتيت أهل هذا الميتم ، فترحمتم إليهم ، وعزيتهم بميتهم ، قال : لعلك بلغت معهم الكدى . قالت : معاذ الله أن أكون بلغت ، وقد سمعتك تذكر في ذلك ما تذكر ، فقال لها : لو بلغت معهم ما رأيت الجنة ، حتى يراها جد أبيك

Abdullah b. Amr'dan rivayet edildiğine göre: "Bir gün peygamberimizle birlikte yürüyorduk. Kendisini tanımadığını düşündüğü bir kadın gördü. Hz. Peygamber yolu ortalayınca duraksadı ve kadın yanına yaklaşıncaya kadar bekledi. Bir de baktık ki peygamberin kızı Fatma imiş. Peygamberimiz ona " Ey Fatıma! Seni evden çıkaran şey nedir? Diye sorunca Hz. Fatıma " Şu ölen kişinin ailesine gelmiştim. Ölenlerine rahmet diledim, onlara başsağlığı diledim." Dedi, peygamberimiz: "Onlarla beraber mezarlığa gittin galiba." Buyurdu. Hz. Fatıma "Oraya gitmekten Rabbime sığınırım çünkü senin ne söylediğini duydum." Şeklinde cevap verdi.¹⁶⁷

رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَاتَ وَأَبُو بَكْرٍ بِالسُّنْحِ، قَالَ إِسْمَاعِيلُ: يَغْنِي بِالْعَالِيَةِ- فَقَامَ عُمَرُ يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا أَنْ مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: وَقَالَ عُمَرُ: وَاللَّهِ مَا كَانَ يَقَعُ فِي نَفْسِي إِلَّا ذَاكَ، وَلَيُعَنَّيَنَّ اللَّهُ، فَلْيَقُطَعَنَّ أَيْدِي رَجَالٍ وَأَرْجُلُهُمْ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ فَكَشَفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَّلَهُ، قَالَ: بَابِي أَنْتَ وَأُمِّي، طُبْتُ حَيًّا وَمَيِّتًا، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا يُدْفِنُكَ اللَّهُ الْمُؤْتَنِّينَ أَبَدًا، ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ: أَيُّهَا الْخَالِفُ، عَلَى رَسْلِكَ، فَلَمَّا تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ جَلَسَ عُمَرُ، فَحَمِدَ اللَّهَ أَبُو بَكْرٍ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، وَقَالَ: أَلَا مَنْ كَانَ يَعْبُدُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ، وَمَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، وَقَالَ: {إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ} [الزمر: 30]، وَقَالَ: {وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ} [آل عمران: 144]، قَالَ: فَتَشَجَّ النَّاسُ يَبْكُونَ، قَالَ: واجتمع الأنصار إلى سعد بن عبادَةَ في سَقِيفَةِ بَنِي سَاعِدَةَ، فَقَالُوا: مِمَّا أَمِيرٌ وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ، فَذَهَبَ إِلَيْهِمْ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ، فَذَهَبَ عُمَرُ يَتَكَلَّمُ فَأَسْكَنَهُ أَبُو بَكْرٍ، وَكَانَ عُمَرُ يَقُولُ: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ بِذَلِكَ إِلَّا أَنِّي قَدْ هَيَّأتُ كَلَامًا قَدْ أَعْجَبَنِي، خَشِيتُ أَلَّا يَبْلُغَهُ أَبُو بَكْرٍ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو بَكْرٍ، فَتَكَلَّمَ أَبْلَغَ النَّاسِ، فَقَالَ فِي كَلَامِهِ: نَحْنُ الْأَمْرَاءُ وَأَنْتُمْ الْوُزَرَاءُ، فَقَالَ حُبَابُ بْنُ الْمُنْذِرِ: لَا وَاللَّهِ

¹⁶⁵ Buhari, *Sâhih-i Buhâri ve Tercemesi*, (çev. Mehmed Sofuoğlu), I-XVI, İstanbul: Ötüken yayınları, 1989, C.VI, s.326.

¹⁶⁶ İbni Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mukerrim, *Lisanu'l- arab*, I-XV(Beyrut: Dar-u Sadır,t.y.), IV:64.

¹⁶⁷ En-Nesai, *Sünen-I Nesâi Tercemesi*,(çev. Abdullah Parlıyan), Konya: Konya Kitapçılık, 2005, s.542.

لَا تَفْعَلْ، مَنَّا أَمِيرٌ، وَمِنْكُمْ أَمِيرٌ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: لَا، وَلَكِنَّا الْأَمْرَاءُ، وَأَنْتُمْ الْوُزَرَاءُ، هُمْ أَوْسَطُ الْعَرَبِ دَارًا، وَأَعَزُّهُمْ أَحْسَابًا، فَبَايَعُوا عُمَرَ، أَوْ أَبَا عُبَيْدَةَ بْنَ الْجَرَّاحِ، فَقَالَ عُمَرُ: بَلْ تُبَايِعُكَ أَنْتَ؛ فَأَنْتَ سَيِّدُنَا، وَخَيْرُنَا، وَأَحَبُّنَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخَذَ عُمَرُ بِيَدِهِ فَبَايَعَهُ، وَبَايَعَهُ النَّاسُ، فَقَالَ قَائِلٌ: قَتَلْتُمْ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ، فَقَالَ عُمَرُ: قَتَلَهُ اللَّهُ. وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الرَّبِيعِيِّ، قَالَ: عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: شَخَّصَ بَصَرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: فِي الرَّفِيقِ الْأَعْلَى، ثَلَاثًا، وَقَصَّ الْحَدِيثَ. قَالَتْ: فَمَا كَانَتْ مِنْ خُطْبَتَيْهِمَا مِنْ خُطْبَةٍ إِلَّا نَفَعَ اللَّهُ بِهَا، لَقَدْ خَوَّفَ عُمَرُ النَّاسَ، وَإِنَّ فِيهِمْ لَنِفَاقًا، فَرَدَّهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ، ثُمَّ لَقَدْ بَصَرَ أَبُو بَكْرٍ النَّاسَ الْهُدَى، وَعَرَفَهُمُ الْحَقَّ الَّذِي عَلَيْهِمُ، وَخَرَجُوا بِهِ يَتْلُونَ {وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ} إِلَى {الشَّاكِرِينَ} [آل عمران: 144]

Hz. Aişe' den rivayet edildiğine göre; “Hz. Peygamber vefat edince Hz. Ebu Bekir “Muhammed ancak bir Resul’dür. Ondan önce Resuller geçip gitmiştir. Öyleyse o ölür veya öldürülürse ökçeleriniz üzerinde geri mi döneceksiniz? Kim geri dönerse Allah’a hiçbir zarar vermeyecektir. Allah şükredenleri mükâfatlandıracaktır.” Ayetini okuyarak hidayeti göstermiştir. Üzerlerindeki hakkı öğretmişlerdir.¹⁶⁸ Hadiste geçen “بَصَرَ” fiili hakikati görünür hale getirmek gerçekleri görmek, hakikati olduğu gibi idrak etmek, Olayların ve eşyanın hakikatının olduğu gibi görünür olması anlamlarında kullanılmıştır.

عَبَتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَنَامِهِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، صَنَعْتَ شَيْئًا فِي مَنَامِكَ لَمْ تُكُنْ تَفْعَلُهُ، فَقَالَ: الْعَجَبُ إِنَّ نَاسًا مِنْ أُمَّتِي يُؤْمُونَ بِالْبَيْتِ بَرَجُلٍ مِنْ قُرَيْشٍ، قَدْ لَجَأَ بِالْبَيْتِ، حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْبَيْدَاءِ خُسِفَ بِهِمْ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ الطَّرِيقَ قَدْ يَجْمَعُ النَّاسَ، قَالَ: نَعَمْ، فِيهِمُ الْمُسْتَبْصِرُ وَالْمَجْبُورُ وَابْنُ السَّبِيلِ، يَهْلِكُونَ مَهْلَكًا وَاحِدًا، وَيَصْدُرُونَ مَصَادِرَ شَتَّى، يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ عَلَى نِيَّاتِهِمْ.

Hz. Aişe' den rivayet edildi ki; Hz. Peygamber uykusundan kıpırdadı, Biz: “Ey peygamber! Uykun sırasında öyle bir şey yaptın ki daha önce hiç yapmamıştın” dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber “şaşılacak şey! Gerçekten ümmetimden bazıları eve sığınmış. Kureyşli bir adam için eve kastediyorlar. Çöle varınca yere batırılacaklar!” dedi. Biz “Ey peygamber! Şüphesiz ki yol birbirlerine karşı insanları bir araya getirir.” Dedik. Evet! Onların arasında zorla getirilen, kasıtlı seferileri vardır. Bunlar bir helak ile helak olurlar. Muhtelif yerlerden çıkarlar. Allah onları niyetlerine göre diriltir.”

¹⁶⁸ Buhari, kitabul-ehâdisi'l-Enbiyâ, 37.

Dedi.¹⁶⁹ Hadiste geçen “المُسْتَبْصِرُ” fiili kasıtlı olmak, maksatlı, gaye üzerine hareket etmek, isteyerek anlamlarını ifade eder.

ألم تروا الإنسان إذا مات شخص بصره؟ قالوا: بلى، قال: فذلك حين يتبع بصره نفسه

Â’la b. Yakup’tan rivayet edildiğine göre, Hz. peygamber “İnsan öldüğünde gözü nasıl dikiliyor görmüyor musunuz? Dedi. Ashap: “Evet görüyoruz” dediler. Hz. Peygamber “İşte bu gözün nefsi takip etmesinden dolaydır.” Dedi.¹⁷⁰ Genel olarak fiilden türeyen isim ve fiil gözün görmesi, organ olan gözün görüş kuvveti olarak kullanılmıştır.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «إِذَا دَخَلَ الْبَصَرُ فَلَا إِذْنَ

Ebu Hureyre’den rivayet edilen hadise göre Hz. Peygamber(Sav) şöyle söylemiştir: “ Bakış eve girince, artık eve giriş için izin almaya gerek yoktur.”¹⁷¹

إِنَّ اللَّهَ قَالَ: إِذَا ابْتَلَيْتُ عَبْدِي بِحَبِيبَتَيْهِ، فَصَبَرَ؛ عَوَّضْتُهُ مِنْهُمَا الْجَنَّةَ. يُرِيدُ عَيْنَيْهِ

Enes b. Malik’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber(Sav) şöyle söyledi: “Yüce Allah; ben kulumu iki sevgiliyle belalandırıp gözünün nurunu alıp o da sabrederse ona o ikisinin yerine cenneti veririm diye buyurdu.” İki sevgiliden maksat gözleridir.¹⁷² Basara kelimesinin kullanım amacı gözün görüş kuvveti ve organ olan göz ifade edilmiştir.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِي وَبَصَرِي وَقَلْبِي وَمَنْيِّ.

Şekel b. Humeyt’ten rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber yanına gitmiş ve “Ey Allah’ın peygamberi nelerden ve nasıl Allah’a sığınacağımı bana öğret” demiştir. Hz. Peygamber elini tuttu ve “Allah’ım kulağımın şerrinden, gözümün şerrinden, dilimin şerrinden kalbimin şerrinden ve menimin şerrinden sana sığınırım.” Dedi.¹⁷³

اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا، وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا، وَفَوْقِي نُورًا، وَتَحْتِي نُورًا، وَأَمَامِي نُورًا، خَلْفِي نُورًا وَاجْعَلْ فِي نَفْسِي نُورًا وَأَعْظَمْ لِي نُورًا، وَعَظَمْ لِي نُورًا،

¹⁶⁹ Müslim, *Sâhih-I Müslim*, (çev. Ahmet Davudoğlu), I-XI, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1980, C.IV, s.411.

¹⁷⁰ Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, (çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Necat Akdeniz) I-IX, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988, C.V, s.231.

¹⁷¹ Ebu Davud, *Sünenü Ebi Davud*, (çev. Necati Yeniçel, Hüseyin Kayapınar, Necat Akdeniz) I-IX, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1988, C. V, s. 231.

¹⁷² Buhari, *sâhih-I Buâri ve Tercemesi*, C. VI, s.251.

¹⁷³ Nesai, *süneni Nesâi Tercemesi*, İstiaze, 7

H. Peygamber bir duasında “Allah’ım! Benim kalbime nur, gözüme nur, kulağıma nur, sağıma nur, soluma nur, önüme nur ve arkama nur ver. Benim nurumu büyü! Dedi.¹⁷⁴ Burada ifade edilen basar bedeninin uzvu olan gözdür. Maddi olarak eşyaları ve olayları algılar. Basiret manası kastedilmemiştir.

إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ بِالطَّرَفَاتِ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدُّ نَتَحَدَّثُ فِيهَا، فَقَالَ: إِذْ أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجْلِسَ، فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ.

Ebu Said el- Hudri’den rivayet edildiğine göre H. Peygamber şöyle dedi; “Yollar da oturmaktan sakının.” Sahabe “Ey Allah’ın peygamberi, bizim için oralardan oturmaktan başka çare yok. Biz oralarda oturup konuşuyoruz.” dediler. H. peygamber sözün üzerine: “Madem sizin için oralarda oturmanın kaçınılmaz olduğunu söylüyorsunuz, o halde yolun hakkını veriniz .” dedi. Sahabeler: “Yolun hakkı nedir ey Allah’ın peygamberi” deyince H. Peygamber “Gözü harama bakmaktan sakınmak, yolda rahatsızlık verecek şeyleri kaldırmak, verilen selamı almak, iyiliği emredip kötülükten alıkoymaktır.” Dedi.¹⁷⁵

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَشْرِبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرِبُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَسْرِقُ حِينَ يَسْرِقُ وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَنْتَهَبُ نَهْبَةً، يَرْفَعُ النَّاسُ إِلَيْهِ فِيهَا أَبْصَارَهُمْ حِينَ يَنْتَهَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ»، وَعَنْ سَعِيدٍ «إِلَّا النَّهْبَةَ» د، وَأَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَمْثَلْهُ

Ebu Hureyre’den rivayet edildiğine göre efendimiz şöyle dedi: “ Kişi zina ettiği sırada mümin olarak zina etmez; içki içtiği sırada mümin olarak içmez; hırsızlık ettiği sırada mümin olarak hırsızlık etmez; insanları kendisine baka baka yağma yaptığı sırada mümin olarak yağma yapmaz.” Said’den ve Ebu Seleme ‘den Ebu Hureyre kanalıyla H. Peygamber aynen öyle söylediği aktarıldı. Çünkü o rivayette “ yağma” ifadesi bulunmamaktadır.”¹⁷⁶ Basar fiili organ olan göz olarak kullanılmıştır.

كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعًا مِائَةً، فَقَالَ لَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْتُمْ الْيَوْمَ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ. وَقَالَ جَابِرٌ: لَوْ كُنْتُ أَبْصَرُ لَأَرَيْتُكُمْ مَوْضِعَ الشَّجَرَةِ.

¹⁷⁴ Müslim, Musafirin, 181.

¹⁷⁵ Buhari, *Sâhih-i Buhari ve Tercemesi*, C. VIII, s.362.

¹⁷⁶ Buhari, *Sâhih-i Buhâri ve Tercemesi*, C. VII, s.422.

Cabir 'in rivayet edildiğine göre Müslümanlar Hudeybiye günü bin dört yüz kişiydi. Hz. peygamber(Sav) onlara “Bugün siz yeryüzü halkının en hayırlısısınız!” dediler. Cabir rivayetinin sonunda “ebsira” ifadesinin kullanıp şöyle dedi: “ Gözüm görse size o ağacın yerini gösterirdim.”¹⁷⁷ Maddi olarak gözün görmesi anamın da kullanılmıştır. Hadisleri incelediğimizde genel olarak gözün görüş kuvveti manasında kullanılmıştır. Gözün bakışının gücünü ifade etmektedir.

كُنَّا مَعَ الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلْنَا لَا نَعْلُو شَرْفًا وَلَا نَهْبِطُ وَادِيًا إِلَّا رَفَعْنَا أَصْوَاتَنَا بِالتَّكْبِيرِ فَدَنَا مِنَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ لَسْتُمْ تَدْعُونَ أَصَمًّا وَلَا غَائِبًا إِنَّمَا تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا فَارْبِعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ ثُمَّ قَالَ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ قَيْسٍ أَلَا أَعْلَمُكَ كَلِمَةً مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ

Ebu Musa el-Eş'âri'den rivayet edildiğine göre, “Peygamberimiz ile savaştayken bir tepeye çıkınca veya bir vadiye indiğinde yüksek sesle tekbir getirirdi. Peygamber onlara ;”Ey insanlar! Nefsinize yumuşak davranın, sesinizi çok yükseltmeyin. Sağır veya bir gaibe seslenmiyorsunuz duyan görene sesleniyorsunuz. Seslenilen develerinizin boynundan daha yakındır size. Ey Abdullah B. Kays! Cennet hazinelerinden bir söz sana öğreteyim mi? Bu söz La havle ve la kuvvete illa billah sözüdür.” Dedi.¹⁷⁸ Basar maddi âlemi idrak eden bedenın uzvu manasında kullanılmıştır.

حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا حَدِيثًا طَوِيلًا عَنْ الدَّجَالِ، فَكَانَ فِيمَا يُحَدِّثُنَا بِهِ أَنَّهُ قَالَ: " يَأْتِي الدَّجَالُ، وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْهِ أَنْ يَدْخُلَ نَقَابَ الْمَدِينَةِ، فَيَنْزِلُ بَعْضَ السَّبَاحِ الَّتِي تَلِي الْمَدِينَةَ، فَيَخْرُجُ إِلَيْهِ يَوْمَئِذٍ رَجُلٌ، وَهُوَ خَبِيرُ النَّاسِ - أَوْ مِنْ خِيَارِ النَّاسِ - فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّكَ الدَّجَالُ الَّذِي حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ص:61] حَدِيثُهُ، فَيَقُولُ الدَّجَالُ: أَرَأَيْتُمْ إِنْ قَتَلْتُ هَذَا، ثُمَّ أَحْيَيْتُهُ، هَلْ تَشْكُرُونَ فِي الْأَمْرِ؟ فَيَقُولُونَ: لَا، فَيَقُولُ ثُمَّ يُخَيِّبُهُ، فَيَقُولُ: وَاللَّهِ مَا كُنْتُ فِيكَ أَشَدَّ بَصِيرَةً مِنِّي اللَّيْوَمَ، فَيُرِيدُ الدَّجَالُ أَنْ يَقْتُلَهُ فَلَا يُسَلِّطُ عَلَيْهِ

Ebu Said el- Hudri'nin rivayet ettiğine göre, peygamberimiz deccal ile alakalı uzun konuşmalar yaptı. Peygamberin anlattıkları içinde şunlar yer almaktaydı; “Deccal gelecek ve onun Medine'ye girişi haram kılındı. Medine çevresindeki bazı çorak arazilere inecektir. Oğün Medine halkının en hayırlılarından biri Deccal' e karşı çıkar ve “ Ben şahadet ederim ki muhakkak sen peygamberin bize haber verdiği Deccal'sin” der. Bunun üzerine Deccal oradakilere“ Ben şimdi bu adamı öldürüp tekrar diriltsem benim ilahlık iddiamda şüphe eder misiniz? Diye sorar. Onlarda “ Hayır

¹⁷⁷ Müslim, *Sâhih-I Müslim Tercümesi*, C. VII, s. 134.

¹⁷⁸ İbni Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani el-Mervezi (v.241/885), *el-Müsned*, (çev. Rifat Oral), I-III, Konya: Ensar Yayıncılık, 2003, C.II, s.334.

şüphelenmeyiz.” Derler. Deccal hemen adamı öldürür. Sonra diriltir. O adam “ Vallahi benim senin Deccal olduğun fikrim bundan önceki imamından kuvvetlidir.” Der. Bu defa Deccal adamı tekrar öldürmek ister fakat ona artık musallat edilmez.¹⁷⁹

Burada basiret kavramı geçmektedir. Basiret kavramı feraset manasını temsilen kullanılmıştır. Mümin ferasetiyle beraber Allah’ın ona bahşettiği nur ışığında kişi veya eşyanın perde arkasını Allah’ın istemesi ve ikramıyla görebilmesidir.

وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ قَوْمًا يَكُونُونَ فِي أُمَّتِهِ، يَخْرُجُونَ فِي فُرْقَةٍ مِنَ النَّاسِ، سِيَمَاهُمْ التَّحَالُفُ قَالَ: «هُمْ شَرُّ الْخَلْقِ - أَوْ مِنْ أَشَرِّ الْخَلْقِ - يَقْتُلُهُمْ أَدْنَى الطَّائِفَتَيْنِ إِلَى الْحَقِّ» قَالَ: فَضَرَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَهُمْ مَثَلًا، أَوْ قَالَ قَوْلًا «الرَّجُلُ يَرْمِي الرَّمِيَّةَ - أَوْ قَالَ الْغَرَضَ - فَيَنْظُرُ فِي النَّصْلِ فَلَا يَرَى بَصِيرَةً، وَيَنْظُرُ فِي النَّصِي فَلَا يَرَى بَصِيرَةً، وَيَنْظُرُ فِي «أَلْفَوْقَ فَلَا يَرَى بَصِيرَةً» قَالَ: قَالَ أَبُو سَعِيدٍ: «وَأَنْتُمْ قَتَلْتُمُوهُمْ، يَا أَهْلَ الْعِرَاقِ

Ebu Said’ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber ümmeti içinde insanların ayrılığa düştükleri zaman ortaya çıkacak ve başlarını tıraş etmek işareti olacak bir kavim bahsetmiş ve şöyle buyurmuştur: “ *Bunlar halkın en kötüleridir. Onları iki taifenin hakka en yakın olanı öldürecektir.*” Ebu Said, peygamberin onlarla ilgili şöyle örnek verdiğini söylemiştir. “*Bir adam nasıl ki avı vurur da okun demirine bakar, kan izi göremezse bunlarda öyledir.*” Dedi.¹⁸⁰ Hadiste geçen “بَصِيرَةً” kavramı kan izi, kan lekesi anlamında kullanılmıştır.

تصدقوا فقال رجل يا رسول الله عندي دينار قال تصدق به على نفسك قال عندي آخر قال تصدق به على زوجتك قال عندي آخر قال تصدق به على ولدك قال عندي آخر قال تصدق به على خادمك قال عندي آخر قال أنت أبصر

Ebu Hureyre’nin rivayetine göre peygamberimiz şöyle söyledi: “Sadaka veriniz.” Bu sözün üzerine bir adam “*Ey Allah’ın peygamberi! Yanımda bir dinar var, kimin için harcamalıyım ?*” dedi. “*Onu kendin için harca* “ dedi. Adam bunun üzerine: “*Başka bir dinar daha var*” dedi. Hz. Peygamber “*Hanımın için harca* “ dedi. Adam “*Başka bir dinar daha var*” deyince peygamber “*Çocuğun için harca*” dedi. Bunun üzerine adam “*Başka bir dinar daha var*” deyince Hz. peygamber “*Hizmetçin için harca*” buyurdu. Adam tekrar “*Başka bir dinar daha var*” deyince: “*Sen daha iyi*

¹⁷⁹ Buhari, *Sâhih-I Buhari ve Tercemesi*, C. VI, s. 226-227.

¹⁸⁰ Müslim, *Sâhih-I Müslim Tercemesi*, C.III, s. 352.

bilirsin” dedi.¹⁸¹ Bilmek, anlamak, idrak etmek anlamlarında kullanılmıştır. Muhatabın sözü anlamış olması, söylenenin tam manasıyla kavrandığı anlamında kullanılmıştır.

اٰتٰلَقَ اَبِي عَامٍ الْحُدَيْبِيَّةَ، فَاَحْرَمَ اَصْحَابَهُ وَلَمْ يُحْرَمْ، وَحَدَّثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَنْ عَدُوًّا يَغْزُوهُ، فَاَنْطَلَقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَيْنَمَا اَنَا مَعَ اَصْحَابِهِ تَضَحَّكَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ، فَتَنَظَّرْتُ فَإِذَا اَنَا بِجَمَارٍ وَحْشٍ، فَحَمَلْتُ عَلَيْهِ، فَطَعَنْتُهُ، فَأَثْبَتُهُ، وَاسْتَعْنَتُ بِهِمْ فَأَبْرَأَ اَنْ يُعِينُونِي، فَكَلْنَا مِنْ لَحْمِهِ وَخَشِينَا اَنْ نُقْتَطَعَ، فَطَلَبْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، اَرْفَعُ فَرَسِي شَأْوًا وَأَسِيرُ شَأْوًا، فَلَقِيْتُ رَجُلًا مِنْ بَنِي غِفَارٍ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ، قُلْتُ: أَيْنَ تَرَكْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: تَرَكْتُهُ بَنَعَهْنَ، وَهُوَ قَائِلُ السُّفْيَا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ أَهْلَكَ يَقْرَءُونَ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَرَحْمَةَ اللهِ، إِنَّهُمْ قَدْ خَشَوْا اَنْ يُقْتَطَعُوا دُونَكَ فَانْتَظِرْهُمْ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَصَبْتُ جَمَارَ وَحْشٍ، وَعِنْدِي مِنْهُ، فَاصِلَةٌ؟ فَقَالَ لِلْقَوْمِ: كُلُوا وَهُمْ مُحْرَمُونَ.

Katade'nin oğlu Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, “*Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı sene Hz. Peygamber beraber yola çıktık. Ashabı ihrama girmesine rağmen ben ihrama girmedim. Bizle savaşmak isteyen bir ordunun olduğu haberi verildi. Biz de hareket ettik. Arkadaşlarım yabancı bir eşek sürüsü gördü ve birbiriyle gülüştüler. Bende eşeklerden birine bir ok fırlattım ve öldürdüm ve kestim. Arkadaşlarımdan yardım istedim ama yardım etmediler. Onu birlikte yedik.*”¹⁸² Fiil hadiste bakmak anlamında kullanılmıştır.

كُنَّا نُصَلِّي الْمَغْرِبَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَيَّنَّصَرَفُ أَحَدُنَا وَإِنَّهُ يُبَيِّنُ مَوَاقِعَ نَزِيلِهِ.

Rafî b. Hadîc'ten rivayet edildiğine göre: “*Peygamberle beraber akşam namazını kıladık. Birimiz namazdan çıkınca attığı okun nereye düştüğünü görene kadar, gün ağarırdı.*”¹⁸³ Hadiste geçen “اَلْيَبْيَصِرُ” görmek anlamında kullanılmaktadır.

Hadislerde basiret kavramı bilmek anlamında kullanılmıştır. Feraset ise Allah'ın nuruyla olaylara bakabilmektir. Feraset kavram olarak hadiste geçmektedir. Basiret ve feraset iç içe geçmiş iki kelimedir. Basiret kalp gözüyle görmek. Olayların ve eşyanın arkasındaki hakikatin kalbe bildirilmesidir. Bununla beraber basiretin kökeni olan basar ise birçok hadiste farklı anlamlarda kullanılmıştır. Basar, gözün organ olarak görmesi, maddi âlemi idrak etmek, kan izi, bilmek, idrak etmek gibi anlamları taşımaktadır.

Hadis de basiret ve feraset kavramı mana olarak müminin Allah'ın ikramıyla hakikatleri görmesi anlamı taşımaktadır. Deccal hadisinde olduğu gibi müminin

¹⁸¹ Nesai, *Sünen-I Nesai Tercemesi*, C.537.

¹⁸² Buhari, *Sâhih-I Buhâri ve Tercemesi*, C. V, s.243.

¹⁸³ Buhari, *Sâhih-I Buhâri ve Tercemesi*, C.V, s.246.

olayların perde arkasını idrak etmesidir. Allah'ın kuluna yakınlığı basiretle doğru orantılıdır. Kişinin basireti arttıkça Allah ile bağı kuvvetlenir. Allah kutsi hadiste kulun uzuvlarıyla kendini bütünleştirmiştir.

Genel bağlamda hadislerde basiret kavram olarak az geçse de mana olarak birçok hadis örnek gösterilebilir. Hadiste geçen basiret kalp gözü, kuvvetli sezgi, önsezi gibi muhtemel manaları ifade etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE BASİRET KAVRAMI VE YORUMU

Bu bölümde İslam düşünce sistemi ve temel İslam ilimlerinde basiret kavramını inceleyeceğiz. Basiretin İslam düşüncesindeki yeri ve basireti karşılayan kavramları açıklayacağız. Temel İslam ilimlerinde basiretin önemine değineceğiz.

3.1.Din Felsefesinde Basiret Kavramı

Din felsefesinde akıl ve sezgi kavramlarını basiret açısından değineceğiz. Aristoteles felsefeyi “*varlık olarak varlığın bilgisi*” şeklinde tanımlamıştır. Kindi “*Hikmet sevgisi, insanın kendi nefsinin bilmesi; gücü kadar ebedi ve külli varlıkların gerçekliklerini, değer ve sebeplerini öğrenmesi*”¹⁸⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Din felsefesi, felsefenin bir sahasıdır. Din ilk dönemlerden beri felsefenin önemli mevzuları arasında yer almaktadır. Özellikle, ruh, ölüm, varlık, basiret gibi kavramlar felsefenin sorunları arasında yer almaktadır. Din ise bu problemlere en sahih cevabı vermektedir. ¹⁸⁵İnsanı diğer yaratılanlardan ayıran ve üstün tutan en önemli özeliği akıl sahibi bir varlık olmasıdır. Felsefenin amacı düzenli ve tutarlı bir şekilde düşünmek, akıllı kullanabilmektir. İslam dini için akıl oldukça önemlidir. İslam dini kişiyi düşünmeye teşvik etmektedir.¹⁸⁶ Din felsefesinde din, akıl etme ve düşünme sınırlarını ele alır. Din felsefesi din için çalışan öteki bilimlerden farklı düşünce alanına sahiptir. Öteki alanlar ise dine dışardan bakar özel yöntemleri vasıtasıyla dini düşünce ve yaptırımları yorumlar.¹⁸⁷ Din felsefesi dinin sınırlarını sorgular. Bu yönüyle diğer bilimlerden ayrılır.

Basiret, akılla alakalı bir kavramdır. Akılla ilişkilendiğinden dolayı felsefenin de ilgilendiği bir kavram olmuştur. Basiret “*üstün nurla aydınlanan kalbin kabiliyeti*” olarak ifade edilmektedir. Filozoflar basiret kavramını “*nazari akıl*” veya “*kutsal akıl*” olarak ifade etmektedir.¹⁸⁸ Akıl, “*korumak, sakındırmak, bağlamak*” gibi bir takım manaları ifade etmektedir. Felsefi terim olarak akıl, “*varlıkların gerçekliklerini*

¹⁸⁴ Mahmut Kaya, **Felsefe**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi(İSAM), 1995,C.XII, s.311.

¹⁸⁵ Mehmet Aydın, **Din felsefesi**, Ankara: Selçuk Yayınları, 1992, s. 17-18.

¹⁸⁶ Necip Taylan, **İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1994, s. 29.

¹⁸⁷ Aydın, a.g.e,C, IX, s.339.

¹⁸⁸ Vural, a.g.e., s. 85.

anlayan, maddeye etki eden basit bir cevher; Maddeden biçimleri ayırarak görüş elde eden ve kavramlar arasında bağ kurup kıyas yapan kuvvet” ¹⁸⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Kapsamlı olarak, kişiyi diğer yaratılanlardan üstün tutan temyiz gücü ve anlama yeteneği olarak ifade edilmektedir. Akıl bu yönüyle basiretle benzerlik göstermektedir. Felsefede akıl eşyanın nedenlerini anlama kabiliyetidir. Bu kabiliyet sübjektif akıldır. Eşyanın sebeplerini anlama objektif akıl olarak adlandırılır. Akıl zihinle bütünleşmiş bir kelimedir. ¹⁹⁰ “*Bilgi elde etmeyi sağlayan güç, bu güçle elde edilen bilgi*” ¹⁹¹ olarak ifade edilmektedir.

Kindi, “*Eşyanın gerçekliğini ifade eden basit cevher*” İbn-i Sina ise “*Doğruyu yanlıştan ayırt eden güç*” olarak tanımlamıştır. Gazali ise akıllı “*insanın zihninde beliren anlamlar ve amacın oluşmasını sağlayan görüşler*”¹⁹² olarak ifade eder. Akılla alakalı felsefede birçok farklı teori geliştirilmiştir. Anaxagoras, kâinatı yönetenin akıl olduğunu söyler. Platon ve Aristoteles ise doğru fikrin kaynağını akıl olarak görür. Eski dönemlerde bilgi elde etme yöntemi olarak akıl görülmüştür. Aristoteles’in görüşüne göre uygulamalı akıl, ahlakla ilgili fikir yürütmedir.¹⁹³ Plotinus’ a göre akıl, Tanrı’dan ortaya çıkan ilk şeydir. İlk akıl “*mutlak idrak ve zekâ*” olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda akıl zat olarak birden fazla doğaya sahiptir. İlk akıldan “*ikinci akıl, nefis ve felek*” ortaya çıkar. Yeni Eflatuncu görüşe göre Tanrı’dan ilk ortaya çıkan akıldır. Akıl için Allah’ın elçisi gibi terimler kullanmışlardır.¹⁹⁴ Tanrıdan ortaya çıkan şey olarak nitelendirilen akıl Allah’ın nuru basiretle aynı nitelikleri ifade eder. Akıl ve basiret nitelik olarak benzerlik göstermektedir.

Kindi akıllı dört bölüme ayırmıştır. Bunların birincisi sürekli faaliyette olan faal akıldır. İnsanda doğuştan gelen akıllı faaliyete geçirerek hareketli hale getirmektedir. İkincisi kuvvet halinde olan akıldır. Aktif akıllı etkilemeden bilgi doğmaz. Üçüncüsü ise müstefâd akıl, Bu akıl eylem halindedir. Daha sonraki akıl ise bu aklın hareketli hale gelmiş durumudur. Bu akıl, düşünce doğurduğu süre boyunca “*zahir akıl*” olarak

¹⁸⁹ Süleyman Hayri Bolay, “*Akıl*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.XI, s.238,

¹⁹⁰ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçay Yayınları, 1996, s.6.

¹⁹¹ El- İsfahani, a.g.e, s.342.

¹⁹² Vural, a. g. e, s.28-29.

¹⁹³ Bolay, a. g. Md. C.II, s.238.

¹⁹⁴ Bolay, a. g. Md. C.II, s. 239.

isimlendirir.¹⁹⁵ Akıl basiret ile nitelik olarak benzerlik göstermiştir. Akıl Tanrıdan gelen bir kuvvet olarak görülmüştür. Basirette Allah'ın kula bir ikramıdır. Allah tarafından verilir. Kulun çabasıyla güçlenir.

İbni Sina'nın aklın özellikleri ve faaliyetleriyle ilgili düşünceleri Farabi ile paralellik gösterir. Sadece insan alanındaki akıllar da “*Heyülani akıl*”, “*meleke*”, “*eylem durumundaki akıl*”, “*müstefâd*” olmak üzere dört kısma ayırmıştır.¹⁹⁶ Bilginin meydana gelmesi akli ayırma da farklı şekilde açıklanmaktadır. Faal akıl düşüncede oluşan tikelleri etkilemesiyle bilgi meydana gelir. Düşünmek çaba sarf etmek hareketli aklın etkisine hazırlamaktır. İnsani akıl, İlahi akılla iletişime geçince doğaüstü bilgiye erişir. İnsan akli ilahi akılla iletişime geçmesiyle gaibi bilgiler açılır, kişi basiretiyle hakikati kapsar. İlahi akılla beşeri akıl aracılığıyla iletişim kurulabilirler. İlahi akılla kurulan iletişim sonucunda elde edilen doğru bilgidir. Ariflerin elde ettikleri bilgi bu malumdur. Doğru bilgiyi elde etmenin iki şartı vardır. Bunlar kuvvetli bir irade ve nefsin isteklerini kırma yani riyazettir. İnsan kendi isteğiyle nefis terbiyesi yolunu tercih ederse doğru bilgiye erişmiş olur. Bu durum sürekli değildir. Nefsini terbiye eden arif bunun dışındadır. Çünkü gördüğü her şey de Rabbini görür. İlahi akılla iletişim bu şekilde gerçekleşir. Elçiliği de ilahi akılla izah etmektedir. Bu da sezgi ile ilişkilidir. Herhangi bir öğreticiye ihtiyaç hissetmeden güçlü bir sezgiyle akli bilgileri elde etmektedirler.¹⁹⁷ Felsefede basiretin karşılığı sezgidir. Basiret sözlük anlamı olarak doğru sezgi anlamı taşır.

Basiret ve sezginin ilişkisini anlamak için düşünürlerin sezgiyi tanımlamalarına değinmek faydalı olacaktır. Sezgi, “*Bir şeyle ilgili bilgiye direk ulaşma kabiliyetidir. Bir şeyin vasıtaya ihtiyaç hissetmeden direk idrak edilmesi, duyu, tecrübe ve akıl olmadan elde edilen içten gelen bilgi*”¹⁹⁸ gibi anlamlara gelmektedir. Basiretle bakabilmektir. Zihnin hiçbir şeye ihtiyaç hissetmeden direk beliren ve şüpheden uzak bilgi olarak tanımlanmıştır. Bu tanım basireti de kapsamaktadır. Bilginin vasıtaya ihtiyaç hissetmeden idrak edilmesi, birden bire anlaşılması akılda kendiliğinden oluşan anlamına gelir. Sezgi ile elde edilen gerçek, kendini açıklayacak herhangi bir kaynağa

¹⁹⁵ Mahmut Kaya, *Kindi Felsefi Risaleler*, İstanbul: Klasik Yayınları, III. Bs., İstanbul, 2014, s.36.

¹⁹⁶ İbni Sina, Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali, (v.428/1037), *el işârât ve't-Tenbihât*, (çev. Süleyman Dünya), I-IV, Kahire: Daru'l-Maarif, 1960, s.382.

¹⁹⁷ İbn-i Sina, a. g.e, s.482.

¹⁹⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Sözlüğü, 2000, s.769.

ihtiyaç hissetmez. Bu yolla elde edilen bilgi tohum gibi bereketlidir ve kendisiyle beraber yeni bilgilerde getirir. Sezgi zihnin gerçeklerini açıklayan bir görevdir. Kişiyi fitrattan gelen bilgiye döndürür açık olan şeyleri aniden anlayan zihinsel bir faaliyettir. Basiret kapalı olan durumları kalp gözüyle algımlarken sezgi açık olan durumları vasıtasız idrak eder.¹⁹⁹ Sezgi ve basirette vasıtasız olarak bilgiye ulaşılır. Aniden kalbe gelen bilgidir. Felsefe de basiret kavramının niteliği sezgi çatısı altında izah edilir. Sezginin felsefedeki konumu dolaylı olarak basiretin konumuna işaret eder.

Ahlak davranışların doğru yanlış olmalarıyla ilgili akıl yürütme olmadan sezgi aracılığıyla doğrudan bilgi elde etmeye denir.²⁰⁰ Metafiziksel olarak sezgi doğaüstü bilgi elde etmek olarak görülür. Buna göre sezgi, “*Duyulardan öte vasıtasız bilgi*” olarak tanımlanmıştır. Sezgiyle elde edilen bilgi akıl yürütme, bilimsel verilere ve deneye dayanmadan kavranan bilgidir. Bu ruhla alakalı bir bilgi edinmedir. İlahiyat bunu ilahi bir anlayış olarak ifade eder. Basiret ise bilimsel olarak kabul edilmeyen ruh aracılığıyla bilgi elde etmektir. Deney gözleme dayanmaz. Basiret doğrudan vasıtasız elde edilen bilgi olmasıyla felsefede sezgi kavramıyla benzerlik gösterir. Vasıtasız hakikati öğreten Tanrı’dır. Platonun idealar dünyası ruhi bir anlamayla kavranır. Sezginin felsefede asıl başlangıcı Eflatun ile başlar.²⁰¹ Felsefi tanım olarak sezgi, basiretin nitelikleriyle benzerlik gösterir. Sezginin bilgi kaynağı olması, sezgi ile elde edilen bilgilerin nasıl oluştuğu konusunda aldığımız her cevap basiret içinde geçerlidir.

Bergson ise diğer filozofların aksine sezgiyi izah ederken bilimsel olarak açıklamayı gaye edinmiştir. Bilgiyi bilimsel bilgi ve sezgi vasıtasıyla elde edilen bilgi olarak iki kısma ayırmıştır. Sezgiyi kendi arasında akli sezgi ve sezgisel sezgi olarak ayırır. Akıldan gelen ispatlanma olmayan sezgiye “*akli sezgi*” adı verilir.²⁰² Diğer filozofların aksine sezgiyi farklı yorumlamıştır. Sezgiyi kendi içinde bölümlere ayırmıştır.

Mevlâna Celâlettin Rûmî sezgiyle (basiretle) alakalı olarak, “*Bizi hakikate hisle, anlamayla dokunamadan elde edilen yönleriyle temas ettirir.*” Mevlana bilgiyi ruhi olarak anlamak olarak ifade eder. Buna basiret denir. Bergson da aynı şekilde hissiyat olarak sezgiyi izah eder. Güneş nasıl dünyayı ısıtıyor aydınlatıyorsa sezgide ruhumuza

¹⁹⁹ Mehmet Vural, *İslam Felsefesi Sözlüğü*, Ankara: Elis Yayınları, 2003, s.583-585.

²⁰⁰ Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1998, s.158-159.

²⁰¹ Orhan Hançerli oğlu, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Remzi kitapevi, 1982, s.366.

²⁰² Ali Bardakoğlu, *İslami Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı, 1997, s.102.

aynı şekilde tesir eder. Bundan ötürü kalp ve idrakle oluşmayan bir sezgiden bahsedilmez. Buna göre sezgi, kalp ile anlayışın birlikte yol almasıyla oluşan yetidir. Sezgide hissiyat ile algılamak vardır.²⁰³ İçerik olarak değişik sezgilerden bahsedilebilir. “Akli, tecrübe, felsefi, mistik” sezgi birkaç örnektir. Kalpte bilginin kavranması olarak anlatılan basiret kavramı sezgi kavramıyla aynı nitelikleri taşır.

Kelamcılar ilmin de akli sezgi oldukça önemlidir. Sezgiyi akli öncüllerden sonuca hemen ulaşmak olarak ifade ederler. Böyle elde edilen bilgi kesindir ve şüpheye yer vermez. Nefis bununla beraber ilahi bir nura yükselir. Nefsin bu duruma gelmesine “ilham” denir.²⁰⁴ Keşif ve ilhamı sezginin çeşidi olarak kabul eden düşünürler vardır.

Bazı düşünürler bilginin asıl kaynağını ilahi akıl olarak görmektedirler. “Ruhul-kudus, ruhul-emin, külli nefis” gibi isimlerle anılan ilahi akıl, Cebrail olarak kabul görülür. Zihinde hayal edilen durumun sürekli bilgi olması, faal akıl ve nefis arasında oluşan bağla alakalıdır. Nefse vahyin gelmesi ilhamın gelmesi mümkündür.

Gazali basiret, sezgi ve ilham ayırımına yer vermemiştir. Öğrenme- tefekkür ve sezgi-ilham arasında bilginin sebebi yer açısından ayırımı yoktur. Bilginin oluşmasında etkili olan faal akıl, yeri de nefistir. Sezgi ve düşünme bilginin hızı açısından aralarında ayırım vardır. Önemli özelliklerinden biri gayri ihtiyari oluşmalarıdır. Sezgi kuvveti fitrattan gelen bir kabiliyettir. Bu kuvvet bazılarında az iken bazılarında oldukça fazladır. Terbiyenin kaynağı olarak da sezgiyi görür. Bir şeyi idrak etmek için sezgiye ihtiyaç vardır. Sezgi kişiden kişiye farklı görülür, bazısı ince bir sezgi kuvvetine sahipken bazısının sezgi süresi süratlidir. Bu tefrikalarda artmalar eksilmeler görülebilmektedir. Zekâda oluşan ışıltı belli bir seviyeye yükseldiğinde ders alarak öğrenme ve tefekkür ihtiyacı olmaz. Fakat bu durumu yaşayan insanda bilgi, vasıta ile tek seferde meydana gelir. Bu özel kişilere mahsustur.

Gazali ve İbn Sina böyle üst seviyedeki sezme yetisine yalnızca peygamberlere ait özellik olduğunu söyler. Aklın geldiği bu en yüksek seviyeye “kutsal güç” olarak isimlendirilmiştir.²⁰⁵ Gazali’ye göre sezgi kuvveti, vasıtasız bir anda kimi hızlı kimi

²⁰³ Ayşe Eroğlu, *Henri Bergson’da Bilinç-sezgi İlişkisi*, Isparta: SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2012, sayı:27, s.92.

²⁰⁴ Hökeklî, a. g. md, C.IX, s.68.

²⁰⁵ İbn-i Sina, a. g. e, s.168; Gazali, *Me’âricü’l- Kuds*, s.160.

yavaş elde edilen gayri ihtiyari gerçekleşen bilgidir. Basiretin nitelikleriyle ortaktır. Allah'ın nurudur.

3.2.Din Psikoloji Açısından Basiret Kavramı

İnsan nefisini harekete geçirecek kâinatı idrak edecek ve bazı yetenekleri kendisinde bulunduran bir varlıktır. Dini uygulamaların düşüncelerin ana yapısında insan ve onun fiilleri vardır. Din psikolojisi de insanı konu almaktadır. Bütün dinler insan da olan bir takım eğilimleri, kuvvetleri kendi gayretleriyle bağdaştırır. Kişiler, dinlerin çağrılarına “*iman, inkâr, şaibe, itiraz*” şeklinde değişik cevaplar verir. Bu cevaplar psikolojinin alanında yer alır.²⁰⁶ İnsanın fiilleri ve davranışların altında yatan nedenleri inceler. Dinler ve insanlar arasındaki ilişki incelenir. Zihni konu alan ilimdir.

Batılı düşünürler, dinle alakalı “*duygu, düşünce ve irade*” kavramlarını ele almışlardır. İnsanın zihnini ön plana almışlardır. Bazı düşünürler dini tecrübenin dayandığı gerekçe deneyile elde edilen güç olduğunu savunur.²⁰⁷ James, zihindeki durumların kaynağı dışardan bir etken değil de bunların temelinin bedensel durumlar olduğunu söylemiştir. Tecrübenin, fikrin ilerlemesinin, sadece kişinin hayatındaki semerelerle tahkik edileceğini ifade etmiştir. James, dinin en temel kuvvetinin duygu olduğunu söyler. Din ve dine bağlı olan bireyin iç dünyası olarak anlatmıştır.

İnsan inanma hissiyle var olan bir varlıktır. Din psikolojisinin alanı “*Öznel Dini Yaşayış*” çeşitli bünyeleri barındırır. Bu alanlardan bir tanesi inançtır.²⁰⁸ İnsanın temel gereksinimi olarak kabul edilir. İmanın insan üzerine çok güçlü bir tesiri vardır. İman insana güven, sükûnet, huzur, ihlasla inanma gibi hissiyatlar verir. Bazı düşünürler iman için sadece kalbin derin faaliyeti olduğunu söylemişlerdir. İmanın asıl mevzusunun da kalp olduğuna değinmişlerdir.²⁰⁹ Kalp, “*İç dünyamızda oluşan bir kavrayış ve seziştir.*”²¹⁰ İman için insanın ulaştığı bilgilerin kabul edilmesinin üstünde bir zaman olduğu ifade edilir.

İnsan, zaman içinde sezgi ve kavrayışla beraber Hakikate ulaşır. Hakikati gördükçe basireti genişler. İman delillerle elde edilen bilgilerden ayrı bir takım

²⁰⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s.22.

²⁰⁷ Yavuz, a. g. Md. C. IX, s.341.

²⁰⁸ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982, s.32-36.

²⁰⁹ Toshihiko Izutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (çev. Selahattin Ayaz) İstanbul: Pınar Yayınları, 1984, s.78-79.

²¹⁰ Muhammed İkbal, (v. 1357/1938), *İslam'da Din Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*, (çev. Sofi Huri), Çeltüt Matbaacılık, İstanbul, 1964, s.34.

özelliklere sahiptir. İman ve basiret delilden ziyade ruhi bilgi elde etmedir. Bu farklılıkların yaşanmasının nedeni ise iman sürecinde kalp ve sezginin de katılmasıdır. İman basiret doğru orantılı artıp, eksilir.

Tolstoy dini açıklarken “*Dışımızda gözlemlenen bir olgu*” , iman ise “*Bu olgunun içimizde deneyimlenmesi*” Olarak tarif edilmiştir.²¹¹ Tanımdan hareketle iman, inancın derinden yaşanması olarak tarif edilebilir. İnançların etkin şekilde yaşanmasında mistik deneyim etkisi oldukça fazladır. Mistik deneyimler inancın kemale ermiş iman haline gelmesini sağlar. Farklı nedenlerle mistik deneyim yaşayan insanların inançları yaşadıkları deneyimle beraber kemale ulaşır. İmanın kemale ermesiyle kalp gözü açılır. Madde âleminden ziyade manevi âlemin perdeleri aralanır. Basireti artar. Feraseti genişler inancı kuvvetlenir. İman ve basiret çoğalır.

Dini deneyimin temel kaynağı, insanın bilincinde beliren Tanrı kelimesidir. Martineau dini, “*Tanrı’ya ilahi bir idrak ve iradenin kâinatı yönettiğine insanoğluyla manevi bağları elinde tuttuğuna inanç*” olarak tanımlamıştır.²¹² Gözlem, verilerle elde edilmeyen farklı düşünceler ortaya koymaya yaratıcı düşünce denir. Amaç yeni fikir veya icatların meydana gelmesidir. Bu süreç uzun olabilir sabır göstermek gerekir. Bilim adamları çalışmalarını yıllarca sürdürmüş sonucunda yeni bir düşünce veya icat üretmişlerdir. Yeni bir şey ortaya koymak sezgi aracılığıyla gerçekleşir. Kişi ile iç dünyası arasında bağ zayıflayınca insanın potansiyeli düşer. Yaratıcı düşünce meydana getirmesi mümkün olmaz. Kişi hayatını çevresindeki insanları arzularına göre yapılandırır.²¹³ Kişinin iç dünyasındaki bağ kuvvetlendikçe âlemi anlaması genişler. Allah’ın ikramıyla yeni şeyler meydana getirir. Bunu meydana getirmek basiretle olur.

Hız. peygamberin hayatı dikkate alındığında yaratı düşünce olduğu açıkça belli olur. Peygamberlik niteliklerinden biri olan fetânet ile bağlantılıdır. Yaratıcı fikir üstün bir zekâ ile görülür. Peygamberlerimizde zeki ve akıllıdır. Hız. Peygamber, “*Hakem olayı, hicret etmeden önce Hız. Ali’yi müşrikleri şaşırtmak için yatağına yatırması, Bedir savaşından sonra okuma-yazma bilenlerin Müslümanlara okuma-yazma öğretmesi şartıyla serbest bırakılması, Hendek savaşında Medine’yi korumak adına hendeklerin kazılması, Hudeybiye ve gerekli maddelerin çok akıllıca yapılması, Mekke fethinden*

²¹¹ L.N Tolstoy, *Din Nedir?* (çev. Murat Çift kaya) İstanbul: Furkan Yayınları, 1998,s.30.

²¹² Tümer, a.g.md. C.IX, s.315.

²¹³ Hayatı Hökelekli, *İslam Psikolojisi Yazıları*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi (DEM), 2009, s.160.

önce on bin askere şehri kuşatacak biçimde ateş yaktırtması”²¹⁴bu örnekler Hz. Peygamberin yaratıcı düşünce ve fetânet sıfatını izah ederken aynı zamanda onun akıllı şahsiyete sahip olduğunu göstermektedir.

İslam yaratıcı düşünceyi birden fazla isimle isimlendirebiliriz. Ebu Hanife, yaratıcı fikirleriyle kendini göstermiş fıkıh ve fikir düşüncesinin de kurucusudur. Ebu Hanife de akıl, iyiyi kötüden faydalıyı zararlıdan ayıran yetidir. Akıllı ve onun sınırlarının güzel bir şekilde tecrübe eden ilim adamıdır. Genel olarak bütün sorunların çözümünde akıldan faydalanılması gerektiğini düşünmüş ve uygulamıştır.²¹⁵ Medeniyetimiz de bazı yaratıcı düşünce örnekleri de vardır. Nasrettin hoca kültürümüze örnektir.

Psikolojide sezgi kavramı, “*Ruhta var olan düşünce hakkında vasıtasız direk elde edilen malumat*” olarak izah edilir. Sezgi bölümlere ayrılmaktadır bunlar: “*Akli, görgüsel ve Tanrısal.*” Olarak ayrılır.²¹⁶ Tanrısal sezgi, olay oluşmadan önce gerçeğin fark edilmesini sağlar. Önceden anlaşılan sezgi psikolojide oldukça önemlidir. Düşünürler, Kesin olan varlığa ulaşmamızı sağlayan sezginin varlığından bahsederler. Sezgi bazı psikologlara göre, metafizik sezgi gerçek hayatı anlamamızı sağlar. İslam’a göre ise zihinde herhangi bir delile ihtiyaç hissetmeden hakikati hızlı ve vasıtasız olarak bilmek. İslam’ın bu tanımı basirete uygunluk göstermektedir. Basiret gerçeği bir anda vasıtasız elde etmektir.

Din psikolojisinde sezgi, koruyan varlıktan gönderilen hakikati idrak için eğitici yetilerdir. Bunlar “*Ani, devri, süreli*” sezginin çeşitleridir. Zihni sezgi iki temelden meydana gelir. İlki, varlığın kendi zihninin ve zihin altının sezgisidir. Öteki ise, bedende olmayan sezgidir, bedensizdir. İnsanda olan iç deneyimler ihtiyaç halinde sezgi gibi oluşarak hakikati gösterir. Bu yönüyle ilhamla benzerlik göstermektedir. Bedensiz sezgi aracılığıyla gerçekleşen, bilgilerin tamamı sezgi biçiminde zihinde oluşur. Sezgileri ölçmek klasik bir kabiliyettir. Çünkü sezgi nefisten gelebilir. Süfli mahlûklardan gelen etkilerin zihinde sezgiye dönmesidir. Bundan dolayı sezginin kıymetini arttırmak amacıyla nefis terbiyesi yaparak onu idare edebilmek gerekir.²¹⁷ Din psikolojisi alanında ilham, “*Bir olgunun hakiki tabiatıyla bağlantılı direk kavrayışın çeşitli*

²¹⁴ Arslan, a.g.md. s.97-98.

²¹⁵ Hökelekli, a.g.e, 156.

²¹⁶ Ergün Arık dal, *Metapsişik Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 1971, s.74.

²¹⁷ Arık dal, a. g. e., s.74.

şekillerde iç dünyaya doğarak anlaşılması, açıklık elde etme durumu” ²¹⁸olarak ifade edilmektedir. Sezgisel mecrayı kapsar bu hal bundan dolayıdır ki akılla izah edilemeyeceği belirtilmiştir.

Genel olarak din psikolojisinde sezgi ve ilham kavramları basiret kavramıyla paralellik göstermektedir. İlahi bir nur veya bir bağ şeklinde her ne kadar isimlendirme farkları olsa da genel izahta hepsi aynı manayı farklı kavramlarla izah etmektedirler. Doğuştan getirilen inanma ilahi bir bağ olarak da sezgi ilham kavramları genel manada kazanılan ve ilahi bir varlığın lütfuyla beraber elde edilen bir yetidir. Bu yeti azlık çokluk süreç olarak her ne kadar değişiklik gösterse de kabul görülen mananın dışına çıkmamıştır. Basiret kavramı, aniden beliren ve gerekli yeterliliğe sahip olan kişilerde görülmektedir, ilham ve sezgi emsalinde olduğu gibi. Din psikolojisinde basiret kavramı geçmese de aynı anlamı ifade eden ilham ve sezgi kavramları özellikleriyle kapsamaktadır.

Din psikolojisi basirete farklı bir nazarla bakarak sezgiyle açıklamıştır. Sezginin tasavvuf veya İslami edebiyatta ki karşılığı muhakkak basiret ve eş anlamlısı olan feraset kavramlarıdır. İslam ilimlerinde basiretin mahiyetini kavramak için sezgi kavramı ve ilham kavramının bilgi kaynağı olması açısından değerlendirmek gerekir. Bu kavramlar basireti kapsamaktadır.

3.3.Din Sosyolojisinde Basiret kavramı

Din, toplumsal bir olaydır. Toplum ve din güçlü bağlarla birbirlerine bağlıdır. Din toplumun her alanına etki eder. Toplumunda din üzerinde her alanda tesir edecek bir etkisi vardır. Din sosyolojisinin de amaç dinin topluma etkisini açıklamak. Sosyoloji, *“bütün dinlerin inanç kurallarını, toplumsal hayata etkilerini, bu dinlerin zamanla tagayyürlerini, dini toplulukları analiz eden bilim”* ²¹⁹Olarak tarif edilmektedir.

Din ilk dönemlere ait olan bir olaydır. Kişinin din ile ilgisi onun fitratına değinmektedir. Evans Pritchard, insanda var olan dini inancın kaynağı *“ilahi sezgi”* olduğunu savunur. Bunun da vahiy olduğunu söyler. Vahiy olarak bilinen sezgi bütün insanlarda vardır. Bütün dinler vahinin bir meyvesidir. Max, tanrıdan gelen sezginin insanın fitratında var olduğunu savunur. Her iki düşünürün de savunduğu *“ilahi sezgi”*,

²¹⁸ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*, Samsun: Bilim kent Yayınları,2016, s.132.

²¹⁹ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi(İSAM), 1994,C.IX, s.345.

İslam kaynaklarında “*fitrat*” kavramı olarak adlandırılır. İslam dinin de herkesin temiz ve günahsız olarak dünyaya geldiği sahih kabul edilir. Doğuştan gelen üstün bir varlığa inanma eğilimi vardır.²²⁰ İnanç, insana özel bir hissiyattır. İnanç ve din insanı diğer varlıklardan üstün kılan bir niteliktir.

Çoğu toplumlar bazı dini grupların meydana geldiği hakikattir. Dini topluluklar sosyal yapının, dini tecrübelerin farklılık göstermesiyle meydana gelir. Oluşan gruplar, yeni deneyimleri ifade eder. Dini topluluklar ile ilgili irdelemeler yapılmıştır. Max Weber ilk sosyologtur. Max, ilk olarak, “*Buda, Musa, İsa, Muhammed*” gibi karizmatik kişilerin peygamberi sezgileri sonucunda meydana gelen dinler incelenmelidir. Çünkü dinler pek çok yapı da önemli kırılmalar oluşturmuşlardır.

221

Sezgi “*Hissi kablelvuku olarak, gelecekte olabilecek olan şeyleri önceden hissetme özelliği*” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım basiret içinde yapılmaktadır. Önsezinin eş anlamlısı öngörü sözcüğü ise “*sağduyu veya sezgi ile olacaklar hakkında ön tahminde bulunma*” olarak ifade edilmektedir. Bu tanımın anlam olarak karşılığını feraset kavramı karşılamaktadır.²²² Din sosyolojisinde feraset ve basiret kavramlarını karşılayan kavram sezgidir.

Önsezi, sosyal psikolojide “*kişisel pratiklerle, gözlemlerle arttırılan, müşterek geleneklere dokunan ve kişiler tarafından kendisiyle yapılan malumatların tamamı*” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram aynı zamanda “*aklı-selim*” kavramıyla ifade edilmektedir. Sezgi kişinin psikolojik tahkiklerin oluşması ile sosyal fikri beyan eder. Araştırmalar, “*teknik fikir*” ve “*yabani fikir*” arasındaki tezatlığı araştırır. Biri düzenli, öteki ise normal olmayan düşünce tarzı olarak ifade edilir. Normal fikir, “*gerçeği arayan, akıl yürütmelerini ölçme sınırlarını bağlayan, elde edilen çözümleri bütün insanlar için kabul eden bir fikirdir.*” Normal olmayan düşünce fitrattan olan eğitim almadan elde edilen daha evvelki inanç ve dilin biçimlerinden esinlenen bir fikir usulüdür.²²³ Ferasete bakan yönüyle fitri ve gayretle kazanılan ferasete benzerlik

²²⁰ Baki Adam, *İnsan Zihninde Ortak Doğası ve Din*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c.24, sayı1, 2014, s.205-206.

²²¹ Ahmet Faruk Kılıç, *Din Sosyolojisinde Dini Grup Tipolojileri*, Değerler Eğitimi Dergisi, Değerler Eğitimi Merkezi,2007, C.5, Sayı 13, s.40.

²²² Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları,1977,s.175.

²²³ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003,s.314-316.

göstermektedir. Gayretle elde edilen feraset okumak ve dini emirleri yerine getirmekle elde edilen ferasettir. Fıtrî feraset ise Allah'ın ikramıyla doğuştan verilen ferasettir.

Sezgi kavramı, “*Doğrudan algılama, içine doğma, akıl yürütme olmadan bilme yetisi*” olarak ifade edilmektedir. Sağduyu bireyin kendisi ve değer hükümleriyle ilgili elde ettiği verileri aniden bilmesidir.²²⁴ Sağduyu basiretin eş anlamıdır. Doğru tahmin ve sezgi de bulunabilmektir. Hangi şartlarda gerçekleştiği ise ilimlere göre farklılık gösterir.

Sosyal gerçeklere yalnızca sezgiyle erişileceğini savunan sosyoloji düşüncesi “*sezgici sosyoloji*” olarak tanımlanmaktadır. Bu düşünce İslam da basireti temsil eder. Bu fikre sahip sosyologlar, metafizik anlamda sezgiyi idrak ederler. Sezginin bilgi aşamalarındaki deneyimini kesinleştirirler. Tecrübeyi de sadece sezgi olarak ele alıp düşüncelerin uygulanmasına indirmişlerdir. Sosyoloji de sezgicilik, psikoloji ve sosyolojinin fikrine sahiptir. Metafizik, sezgiyi doğaüstü bir şekilde bilgiye ulaşma olarak ifade etmektedir. Ruhta meydana gelen bir hal olduğunu savunurlar. Ruhun anlaması gerçeğin deney ve akıl yürütme olmadan anlaşılmasını sağlar. Sosyoloji de sezgicilik metafiziksel ve akıl yürütmeden basiret kavramı gibi aniden elde edilen bilgidir.

İlahiyata göre, bilgiye bir araç olmadan doğrudan anlamasını gerçekleştiren Tanrıdır. Sezgi Tanrıdan gelen bir anlama şeklidir. Bilimsel olarak, doğaüstü bilgi elde etmek olarak değil de deney ve akıl yürütmeye birdenbire oluşan bilgi elde etme yoludur. Sezgi soyut düşünce statüsüne ulaşmıştır. Pratikte beraber tasdik edilmektedir. Metafiziksel sezgi, soyut düşünce statüsüne yükselemez ve uygulamayla kanıtlanamaz. Bilgi oluşmadan birçok seviyeden geçer. Vasıtasız sezgi, bilgi elde etme yollarını ilk aşamasıdır. Kişi verilerle buluşurken ilk deneyimi elde eder. Bunlar değişik tecrübeler sonucunda soyut fikre ulaştırır. Bu tecrübeler henüz bilgi seviyesine ulaşmamıştır. Bilgi elde etmek için, aşılması gereken birçok basamak vardır.²²⁵

“*Tanrının vasıtasız anlaşılması*” anlamı taşıyan mistisizm, “*Sonucu gerçek ile birlikte olma ilmi*” olarak anlandırılır.²²⁶ Mistisizm sosyologların ve psikologların araştırmalarında temel faktör olmuştur. İnsanın dışına ve içe doğru mistisizm

²²⁴ Demir, a. g. e, s.199.

²²⁵ Orhan Hançerli oğlu, *Toplum Bilim Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996, s.347-348.

²²⁶ Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir*, İstanbul: Kılıç Kitabevi, 1976, s.16.

anlatılmaktadır. Dışa doğru olan mistisizm “*Duyuların çoğunluğu diye anlaşılan varlıkların hakikatte derin bir topluluk şeklinde olduğunu doğrudan idrak etmek*” olarak ifade edilmektedir. İçe doğru olan mistisizm ise, “*Anlaşılan şeylerden noksan topluluk deneyimidir.*” Mistik deneyim, vasıtasız dolaylı olmadan yaşanan deneyimdir. Bu deneyim duygu ve bilgi ağırlıklı deneyimdir. Kişi bu deneyim sonucunda bazı bilgileri elde etmiş olur.²²⁷

3.4. Din Eğitiminde Basiret Kavramı

Eğitim “*çocukların eylemlerinde var olması istenilen yöne doğru tagayyür yapma işlevi*”²²⁸ olarak ifade edilmektedir. İstenilenden amaç, bireyin olumlu özelliklerinin inkişaf etmesidir. Terbiye, “*kişinin bilgi, yetenek, sanat gibi mecralarda gelişmesini, toplumsallaşmasını imkân veren ve zanaat*” olarak tarif edilmektedir. Din terbiyesi ise, “*Allah’ın varlığını ve tekliğini idrak etmesi için çocuğun tabii elde ettiği sezgisel yeteneğin anlaşılıp desteklenip ve daha da ilerleme gayreti*”²²⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Eğitimin temel mevzusu insandır. İnsan, “*Toplumsal, kültürlü ve psikolojik bir canlı*” olarak tanımlanmaktadır. İnsan biyolojik bir varlıktır. Çünkü insanda kırk altı kromozom ile genel ortalamayla yirmi trilyon hücre mevcuttur. Bu nitelik insanın potansiyelini de ortaya koymaktadır. İnsanın bilişsel, psikomotor, hissiyat yaratılıştan onu takip eden nitelikleri vardır. Çünkü eğitimin görevlerinden biri bireyin yeteneğini ve kuvvetini üst seviyelere çıkarmaktır.²³⁰ Hali hazırda bulunan kabiliyetleri en üst seviyeye taşımaktır.

Sezgi, din terbiyesinde “*araç olmadan, doğrudan ilk elde edilen bilgi*” olarak tarif edilir. Buna “*görgüsel bilgi*” adı verilmektedir. Okul öncesi ve ilkokul kurumlarında oldukça önemli bir yere sahiptir. Düşünme gerçekleşmeyince “*duyusal bilgi*” olarak isimlendirilmektedir. Sezgi “*önceden bir şey üzerine düşünme olmadan*

²²⁷ Mehmet Süheyl Ünal, *Dini ve Mistik Tecrübe Yazıları*, Rize: y.y, 2012, s.111-117.

²²⁸ Eyüp Kirpitçi, *Din Eğitimi Açısından Baba-oğul İlişkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 30, s. 223-239-234.

²²⁹ Cemil Oruç, *Din Eğitiminin Hedefleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 13, sayı 1, 2008, s. 259-269, s.261.

²³⁰ Veysel Sönmez, *Türkiye de Eğitimin Kalitesi ve Geleceği*, 1986, Ankara, Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı 1, H.Ü Eğitim Fakültesi Yayını, s. 18.

kişinin içine doğan insanın elde ettiği anlam, fikir veya ulaştığı yargı” ²³¹olarak ifade edilmektedir. Hastalığı idrak doktorun veya psikoloğun tek seferde anlaması örnek olur.

Sezgi vasıtasıyla öğrenme, “*İnsanı amaca ulaştıran pek çok ipucu veya problem durumunda ilişkileri anlamayı gerçekleştirdiği bir öğrenme*” olarak tanımlanmaktadır. Sezgisel usul, “*Anaokulu ve ilkökul basamaklarında eğitimde duyuşal sezgiye, duyuların eğitilmesine dikkat eden ve bir anda sezgiye geçmek için bunu aşama olarak kullanan eğitim yolu*” olarak ifade edilir.²³² Sezgi özellikle okul öncesine münasıptır. Çünkü bu basamak çocuğun düşünce, mantıklı bağlar kurma basamağına erişemediğı basamaktır. Çocuğun yaşı büyüdükçe bu sezginin yerini mantıklı düşünme alır. Mantıklı düşünme biçimleri, dış âlemin rasyonel olarak anlaşılmasını sağlar. Bundan dolayı sezgici usulden ziyade aktif yöntemlerden söz edilmektedir. ²³³Daha önceden basiret kavramının feraset sezgi gibi anlamları karşıladığına değinmiştik. Din eğitimi alanında özellikle okul öncesi çağı sezgisel öğrenmeye uygundur. Sezgi basireti karşılayan hissederek öğrenmeyi gerçekleştiren araçtır. Bunun basirete bakan yönü ruhi olarak akıl yürütme ve rasyonel bir uygulama olmadan gerçekleşen öğrenmedir.

Genel olarak, bir eşyayı, hal veya vakayı idrak etme yeteneğı ve kavrama kuvvetidir. Eğitim de bilgi , “*ilk sezgi fikirler; aklın anlayacağı usul, kavram; zekânın gayreti ile ortaya çıkan eşya; bireyin karşılaştığı halleri idrak etmek, araştırmak halin gerektirdiğı eylemleri pratiğe dökmek için kullandığı edinilmiş fikirler*” olarak ifade edilir.²³⁴ Bu manalar irdelendiğinde zekâ ve sezgi ile alakalı oldukları görülür.

Duyusal ve zihinsel olmak üzere iki sezgiden söz edilmektedir. Duyusal sezgi nesne duyular vasıtasıyla algılanabilir. İnsan ve hayvan bu türde ortaktır. Zihinsel sezgi ise aklın eşya ile arasındaki ilişkiyi idrak etme kabiliyetine özel haldir. Bu sezgi zihinsel olarak gelişme elde etmiş kişilere hastır. Küçük çocuklarda zihinsel sezgi gelişmemiştir.

Sezgi “*doğrudan bir bilgi elde etme şekli oluşturan bazı vasıtaların karışmasıyla bilinçdışı bir çalışma sonucu birden bire bilinç sahibi olma*” olarak tanımlamaktadır.²³⁵ Bir öğrenci, öğretmenin hissiyatını bu tarz bir sezgiyle idrak eder. Hissiyatı kavi olan

²³¹ Remzi Öncül, *Eğitim ve Öğretim Bilimleri Sözcüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 2000, s.982.

²³² Öncül, a. g. e., s.982.

²³³ Paul Foulque, *Pedagoji Sözlüğü*, (çev. Cenap Karakaya), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994, Sosyal Yayınlar, s.441.

²³⁴ Hasan Demirtaş, Hasan Güneş, *Eğitim Yönetimi ve Denetimi Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2002, Anı Yayınları, s.18.

²³⁵ Foulque, a. g. e, 441.

bir tabip hastalığın özelliğini bu tarz bir sezgiyle elde eder. Deneyim sonucu elde edilen basirette bu yönüyle benzerlik gösterir. Zihinsel sezgi zekâ ile ilişkilidir. Descartes, “*Yanlışı doğrudan tefrik etme kuvveti*” olarak ifade ettiği “*akl-ı selim*” sözcüğü, akıl ile aynı anlamı ifade etmektedir. Akl-ı selim kelimesinin dini kaynaktaki yeri “*fitrat*” kavramıyla bağlantılı olduğunu ifade edebiliriz.

Tefsirciler, fitratı “*bütün insanlarda tabii olan Hak dini ve onun iletilerini onaylama imkân tanıyan yetenek*” olarak ifade etmişlerdir. Efendimizin “*Her çocuk fitrat üzere doğar sonra ailesi onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.*”²³⁶ Hadisini söyleyerek insanda tabii olarak var olan akl-ı selimin var olduğunu belirtmektedir. Akl-ı selimin çevrenin etkisi ile bozulmaya uğrayacağına da dikkat çekmektedir. İbn-i Sina, bu temiz fitratın “*akıl*” olduğunu söylemektedir.²³⁷ Din eğitimin de basiret farklı kavramlarla ortaya konulmuştur. Bazı ilimlerde basiretin fitratta olduğunu çalışma ve deneyimle ortaya çıkacağını savunur. Ruhi bir hissiyatla ilgili olduğu birden bire elde edilen bilgi olarak kabul edilir.

3.5. Din Bilimlerinde Basiret Kavramı

Din, “*yönetici, yaratan ve tertip eden büyük bir güce inanmakla başlayan inanç sistemi*” olarak tanımlanmaktadır. Ahlak, itikat, ibadet gibi mevzuları ele alır. Dinler iki kısma ayrılır. Bunlar, Şamanizm, Şintoizm vb. ilkel dinler bir diğeri ise insanı yaratıcıdan gönderilen bir kitap ve peygamber ilahi dinlerdir.²³⁸ Yaratıcı ile kişi arasındaki ilişki çeşitli biçimlerde meydana gelir. İlahi dinlerde Tanrının peygamberlere bilgiler göndermesi vahiy ve ilham aracılığıyla getirmesiyle olur. Vahiy elçilere özel bir durumdur. İlham bütün insanlar için geçerlidir. Vahyin olmadığı dinlerde bir bazı kişilerin ilhamla aydınlandığı söylenmiştir.

İlham, “*Deney ve akıl yürütmeye ulaşılamayan, bazı mevzularda bireylerin içine doğan kuvvet, sezgi, malumat*” anlamlarını taşımaktadır.²³⁹ İlham birçok düşünce de bilgi elde etme yollarından kabul edilir.

²³⁶ Müslim, kader, 22.

²³⁷ Süleyman Hayri Bolay, “*Akl-ı selim*”, TDV, İslam Ansiklopedisi, I-XIIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1989, C.II, s.275.

²³⁸ Mehmet Zeki Canan, *Ansiklopedik Din ve İnanç Sözlüğü*, İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaa İşletmesi, 1983, s.40.

²³⁹ Osman Cilacı, *Dinler ve İnançlar Terminolojisi*, İstanbul: Damla Yayınevi, 2001, s. 175.

Dinler Tarihinde ilham, bireyin duygularından bağımsız bir anda oluşan bilgi elde etme olarak değerlendirir. İlham göndereceği zaman Allah kişinin ruhunu ve hissiyatını oryantasyona uğratar. Vahiy ilhamın geliş kaynağı olarak bir kabul edilir. Aralarındaki çizgiyi belirlemek oldukça zordur. Allah ile insan arasındaki ayrımın görüldüğü inançlarda ilham ve vahiy ayırt eden ölçü bunların fonksiyonlarıdır. Vahiy herkesi ilgilendiren Allah'ın koyduğu kanunları insanlara ulaştırır. İlham, gerçekleri gösteren birtakım tecrübelerin meydana gelmesini sağlayan, içten gelen bilgi çeşididir. İlham ve vahiy bilgi alma yollarındandır. Aralarında basamak farkı vardır aralarında.²⁴⁰ Allah Teâlâ farklı zamanlarda pek çok peygamber insanlara göndermiştir. Peygamberler Allah'ın varlığı ve birliğine çağırmışlardır. Gerçeği sıratı müstakimi anlatmışlardır.²⁴¹ Tebliğ görevini peygamberler yerine getirmek zorundadırlar. Onların zeki ve üstün akıl sahibi olmaları da fetânet niteliklerindendir. Bu nitelikleriyle beraber çağrı görevini yerine getirmişlerdir. Bu özelliklerinden dolayı peygamberlerin akıl ve hüküm verme becerilerinin kuvvetli olmasına katkı sağlamıştır.²⁴² Dinler açısından basiret bağlantısını ele alıp dinlerin basirete bakış açısını inceleyeceğiz. Hangi kavramın basireti kapsadığına değineceğiz.

Yahudilikte ilham, Tanrının Ruhul-kudüs aracılığıyla bazı kişilere bilgi ulaştırmasıdır. Ahd-i Atikte ruhun seçilen kişi aracılığıyla konuşması olarak yer almaktadır.²⁴³ Tanrının istekleri ve gayesini ruh aracılığıyla ulaştırması olarak tanımlamıştır.²⁴⁴ Ruhul-kudüsü ilhamla bağdaştırarak Rabbani zamana ait kılmışlardır. Tevrat'ın Hz. Musa'ya aracısız olarak indirildiğine iman edilir. Kanoik mesajların Ruhul-kudüs aracılığıyla ilham olunduğuna iman edilir. Bir metnin kanoik tasdik edilmesi Ruhul-kudüs'ün desteğiyle yazılması şartına bağlıdır. “*Mezmuzlar, Neşideler Neşidesi, Süleyman'ın Meseleleri, Tarihler, Daniel, Eyüp*” Ruhul-kudüs' ten sezgi verilmiştir.²⁴⁵

²⁴⁰ Mustafa Sinanoğlu, *İlham (Diğer Dinlerde İlham)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İslam: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.XXII, s.100.

²⁴¹ İbrahim 14/4.

²⁴² Beyazade Ahmed Efendi, (v. 1098/ 1687), *İşaretü'l Meram min İbarati'l- İmam*, (thk. Yusuf Abdurrezzak), Kahire, y.y., 1949, s.329.

²⁴³ II. Samuel 23/2.

²⁴⁴ Mika 3/8.

²⁴⁵ Sinanoğlu a. g. md. s. 101.

İbn-i Meymun, ilhamı kişinin dikkati meşgulken, ilahi gücün etkisiyle bazı konularda icbar etmesi olarak tanımlamaktadır.²⁴⁶ Yahudi inancında Ruhul-kudüs, elçiliğin kuvveti olarak ifade edilmiştir. Ruhul-kudüs'ün kuvvetinin bütün peygamberlere aynı ölçüde gönderilmediği savunulur. İlhamı son peygamberin vefatıyla gittiği belirtilmiştir. Yahudilikte peygamberliğin bittiğine ve nebevi ilhamın son bulunduğu söylenmektedir.

Yahudi inancında ilham sadece peygamberlere has değildir. Başka kişiler içinde vasıta olur. İlham alan kişiler, gelecekle ilgili birtakım tahminlerde bulunabilirler. Mistik bireyler bazı basamakları geçerek de ilhamı elde edebilir. Yahudilikteki ilham görüşü basirete yakınlık göstermektedir. Bazı kişiler gelecekle ilgili doğru tahminde bulunabilir. Tanrı bu kişileri bilgilendirir. Deneyimler sonucunda basiret elde edilir.

Yahudilik inancında peygamberlik Tanrının isteklerini bütün insanlara açıklamaktır. İbn Meymun nübüvvet kavramını etkin akıl ve Tanrının istemesiyle ilgili olduğunu söyler.²⁴⁷ Tanrının sözüne vasıta olması elçilerin özelliklerindendir. Tanrının emir ve yasaklarını insanlara iletirler. Aracı olmadan doğrudan Tanrıdan alınan vahiy en yüksek mertebededir. Fakat bu sadece Hz. Musa'ya aittir. Bir diğer vahiy çeşidi ise rüyadan alınan vahiydir. Elçiler rüya aracılığıyla Tanrıyla iletişim kurabilir. Tanrının kelamı, melek aracılığıyla peygamberlere ulaşmaktadır.²⁴⁸ Peygamber Tanrı ile melek aracılığıyla iletişim kurar.

Yahudilik inancında, nübüvvet nefsin isteklerine karşı kendini koruyarak idrakini geliştirip düşüncelerini temizleme yeteneğini geliştiren zihin açıklığıdır. Peygamber olarak seçilmesinde önemli olan budur. Bu şarta uymayan, Tanrıyla iletişim kurup ilahi seviyelere çıkamaz. Bu ilişki vahiyi meydana getirir.²⁴⁹ Nefse karşı iradeyi korumak düşünceleri temizlemek Yahudilikte peygamberlik şartıdır.

İbn Meymun Yahudilikte peygamberler arasında mertebe farklılıklarına değinir. Hz. Musa diğer peygamberlerden üstündür. Diğer peygamberlerden farklı bir konuma sahiptir. Hz. Musa hareketli akılla iletişim kurarak güçlü bir akla sahip olur.

²⁴⁶ İbn Meymün, Ebu İmran Maimonides Musa, *Delaletü'l-hairin*, (v.601/1204), Kahire: Mektebetü's Sekafeti'd- Diniyye, t.y., s.436-443.

²⁴⁷ İbn Meymün, a. g. e., s.410-412.

²⁴⁸ Ömer Faruk Harman, *Yahudilik (İnanç Esasları)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 1994, C.XIV, s.204.

²⁴⁹ Eldar Hasanov, *Yahudilikte peygamberlik ve Peygamberler*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, C. 3, sayı:4, 2014, s.681.

Peygamberlikle alakalı olarak İbni Meymun üç konumdan bahseder. Bunlardan biri, aklın olgunlaşması, ötekisi ise hayal gücünün ileri mertebeye ulaşmasıyla birlikte bazı isteklerden kendini korumasıdır.²⁵⁰ Bunların peygamberliğin şartı olduğunu kabul eder.

Bilgelik, peygamberlerin vasıflarındandır. Zeki, uyanık olmaları durumudur. Vahyin vasıtası nebilerdir. Bu önemli görevden dolayı onlara zihni ve ruhsal yeterlilik verilmiştir. Vahyi beyan ederken ikna etmeleri, vahyi olması gerektiği gibi ulaşmasına imkân verilmiştir. Bilge olmaları peygamberliğin gereklilik şartlarındandır.²⁵¹ Akli olarak olgunluk nübüvvette olmazsa olmaz niteliklerdendir. Aklın faaliyette olması nübüvvetin ön şartındandır. Akıl nebilerin zaruri ihtiyaçlarını yönetmiştir. İnsan akıldaki kusursuzluğa eriştikten sonra bilime, gerçeklere ulaştırır. Peygamberlik görevlerini yerine getirirken bir takım sorunlar yaşamışlardır. Sorunlar ile kemale erişmiş akılla sorunları çözmüşlerdir. Görevlerini kusursuz olarak yapmışlardır. İnsanların hüküm becerilerini etkin hale getirmeye gayret etmişlerdir.²⁵² Genel olarak Yahudilik inancında basiret kavramına karşılık gelen kavram ilhamdır. İlham peygamberlere Allah tarafından gönderildiği gibi bazı özel kişilere de gönderilmektedir. Peygamberliğin devamı gibi algılanır. İslam da basiret bir özellik olarak peygamberlerde mevcuttur. Daha kapsamlı olan vahiyle karşılanmaktadır. Veli kullarda veya imanda ilerlemiş kişilerde Allah'ın dilemesiyle bazı gerçekler olduğu gibi gösterilir. Buda kişinin basiretinin derecesiyle ilgilidir.

Hristiyanlık inancına göre bilgi elde etme yolların, ilham ve vahiydir. Bu kavramlar basireti de kapsar. Hristiyanlıkta inanç için kullanılan sözcük dogmadır. Bu kavram vahiyle ulaşılan, kilisenin tasdik ettiği öğretiler anlamına gelmektedir. Kilise, dogmanın meydana gelmesinin Tanrısal ilhamın etkisiyle oluştuğunu söyler. İlk dönem Hristiyanlar da Tevrat dışında kutsal kitapları yoktu. Daha sonradan Pavlus, Petrus gibi kişiler Hz. İsa ile alakalı görüp duyduklarını yazmışlardır. İlk olarak Pavlus'un mektupları, zamanla İncillere dahil edildi. Bu yazılar Hristiyanlar tarafından Tanrının ilhamla bahsettiği malumatlar olarak kabul edildi.²⁵³ Bu yönüyle ilhamın peygamber

²⁵⁰ İbn Meymün, a. g. e., 410-412.

²⁵¹ Mustafa Sinanoğlu, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Nübüvvet*, İstanbul: Marmara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1995, s.35.

²⁵² Semahat Özgenç, *Musa b. Meymun'un Nübüvvet(vahiy) Anlayışı*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, s.83-84.

²⁵³ Mehmet Aydın, *Hristiyanlık (Hristiyan İnançları)*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 1994, C. XVI, s.204.

dışındakilere geleceği ve bağlayıcı olduğunun kanıtıdır. Basiretle uyuşmayan bir düşüncedir. İlham kavramı basireti kapsar.

Sözlükte ilham, “*Tanrıdan gelen ve ilahi metnin ilahi sistemini anlatan*” bir sözcüktür.²⁵⁴ Terim olarak ilham, Tanrının Ruhu ve vahiye aracı olan yüreklerin meydana getirdiği etki manası taşımaktadır.²⁵⁵ Kavram olarak ilham, İncil de “*esin*” kavramıyla aynı konumda yer almaktadır. “*Kutsal yazıların hepsi Tanrının esinidir.*”²⁵⁶ İlahi kitap, kutsal ruhun etkisindeki insanın yazdığı yazılar olarak kabul etmiştir. İlham olarak gelen her şey Tanrının sözü olarak kabul edilir. İlahi mesajları yazan Tanrı’dır. Ruhun ilham almasıyla yazılmıştır. İlham alan elçiler Tanrının kelimasını yazmak için birer vasıta’dır.²⁵⁷ Tanrının etkisindeki insanlar tarafından yazılmıştır.

İncil de fikir ve sözcükler Tanrı tarafından kalbe verilir. İlham sayesinde İlahi kitap, kutsal bir yere ulaşmıştır. İlham ve vahiy arasındaki farklılıklar izah edilmiştir. Vahiy, Tanrının birtakım bilgileri bazı insanlara ulaştırıp diğer insanlara açıklamasıdır. İlham elçilerin, kavradıkları bilgileri diğer insanlara ulaştırırken Tanrının koruması anlamındadır. Resullerin ilettiği bilgiler şifahi bilgidir. İlham olunan kutsal kitap vahiydir. İlahi kitabın tamamının ilham ürünüdür. Hristiyanlıkta vahiy ve ilhamla alakalı farklı oryantasyonlar söylenmektedir. Vahiy oğulla ilgilidir. İlham ruh ile ilgilidir. Her ikisi içinde ortak olan elçilerle Tanrının iletişim de olup kendini beyan etmesidir. Bundan ötürü vahiy ve ilham doğru orantılıdır.²⁵⁸ Hristiyan inancında vahiy Hz. İsa’ya dayanmaktadır. Tanrı sözcüğü Hz İsa da belirgin hale gelmektedir.²⁵⁹ Tanrı kelimasını İsa’nın vücuduna indirilmiştir.²⁶⁰ Hz. İsa kutsal ruh ile gelen tebliği havarileri söylemeleri için görevlendirmiştir.²⁶¹ Hz. İsa’dan sonra bazı insanlara ilham gelmesi kutsal ruhla sağlanmıştır.²⁶² Kutsal ruh vasıtasıyla bilgi Hz. İsa’dan sonra da devam etmiştir.

²⁵⁴ Mualla Selçuk, vd, *İslamiyet- Hristiyanlık Kavramları Sözlüğü*, I-II, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, C.I, s.350.

²⁵⁵ Selçuk, a. g. e, C.I, s.350.

²⁵⁶ II. Timoteos, 3/16.

²⁵⁷ Hikmet Tanyu, *Ahd-i Cedid*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.I, s.506.

²⁵⁸ Muhammed Tarakçı, *Hristiyanlıkta vahiy Anlayışı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, C.12, sayı: 2, 2003, 171-201, s.196.

²⁵⁹ Yuhanna 1/14.

²⁶⁰ Efesoslular’a İkinci Mektup 1/9.

²⁶¹ Matta 28/19-20.

²⁶² Sinanoğlu, a. g. md, C.XXII, s.101.

Hristiyanlık inancına göre Hz. İsa'nın olması da bir vahiydir. Hristiyanlık inancı Hz. İsa'yı peygamber olmaktan ziyade Tanrı olarak kabul eder. İncil'e göre Tanrının oğludur. Baba-oğul-kutsal ruh aynıdır. Hepsisi tanrıdır. Tanrı İsa'ya tecelli etmiş. Hz. İsa'nın bedeninin de ilahi ruh mevcuttur. Hristiyanlık inancında vahiy ve ilham arasındaki bağı anlamak için baba-oğul, kutsal ruh inancını tam kavramak gerekir. Vahiy, öğrenilmiş bilgilerle elde edilmeyen bazı durumların bilinmesi anlamı taşır.²⁶³ Hristiyanlık inancında ilham, Tanrı tarafından gönderilen bilginin Ruhul Kudüs aracılığıyla bazı kişilere ulaşması anlamına gelir. İlham da Ruhul Kudüs'ün yerine *"Peygamberlik insan istemesiyle oluşmamıştır ama beşer Ruhul kudüs' ten iletilerek İlahtan söylediler."* Söylemiyle dikkat çeker.²⁶⁴ Hristiyanlıkta ki basiret kavramını kapsayan kavram ilhamdır. Bu kavramı tam anlamak için baba-oğul- kutsal ruh ayrımını ve vahiyi anlamak gerekir. Basiretin olduğu özellikle Pavlus'un mektuplarının İncil'e dâhil edilmesiyle kabul edilmiş. Bunu ilhamla açıklamışlardır. Hristiyanlıkta basiretin veya ilhamın zorunluluğu vardır.

İslam dini açısından basiret ve bilgi elde etme yollarını ele alalım. İslamiyet inancında, insanın en önemli konumu düşünebilen bir varlık olmasıdır. Akıl, idrak vb. birtakım özellikleri vardır. Akıl, Kur'an da *"kalp, elbâb, fu'ad"* sözcükleriyle anlatılmaktadır. Kur'an da *"sezgi, anlama, şuur"* gibi anlamları taşımaktadır. Beşerin iç dünyasını ve vicdanını ele almaktadır. Kur'an-ı Kerim sürekli düşünmeye, anlamaya ve akli kullanmaya sevk etmiştir.

İnsan anlama ve öğrenme yetisinden dolayı yaratılanların hepsine karşı yüksek bir statüde tutulmuştur. Kur'an-ı Kerim de ilim kavramına önem vermektedir. Sözlükte ilim, *"Bilgi, anlamak, fikir etmek, idrak etmek"* anlamlarını taşımaktadır. Terim olarak, özne ile nesne arasında organize bir malumat sahibi olma dilimidir. Müslüman ilim adamları, klasik ve farklı ilimler ortaya çıkarmışlardır. Dini ilimlerde gerçek bilgiyi meydana getirmede birçok usul kullanılmıştır. Gerçek bilgiye *"akıl, vahiy ve duyular"* ile ulaşılır. Önsezi, tecrübe ve vicdan beşeri bilgiye ulaştırır. Bunlar ayrı tutulmadan

²⁶³Şaban Kuzgun,*Dört İncil: Yazılması, Derlemesi, Muhtevası, Farklılıkları, Çelişkileri*, Ankara : Ertem Matbaa, 1996, s.139.

²⁶⁴ Petrus' un İkinci Mektubu 1/21.

aklın işlevlerinden kabul edilmiştir.²⁶⁵ En doğru bilgi selim akıl, vahiy ve salim duyular vasıtasıyla elde edilir.

İlham ise “Allah’ın direk veya bir melek vesilesiyle iyiye yönlendirmesine yönelik insanın kalbine malumatı iletmesi” olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir bilgiden yararlanmadan doğrudan kişinin kalbine bilginin gelmesi da ilhamın temellerini oluşturur. Feraset, önsezi, tahmin sözcükleri ilhamla ortak anlamları ifade eder.²⁶⁶ İlham sözcüğü sadece şems suresinde yer almaktadır. “Sonra ona kötülüğe eğilimini ve takvasını ilham etmiştir.”²⁶⁷ Ayette Allah’ın ruhi ilgilerimize kuvveti yurtlandığı görülmektedir. Tefsirciler, Hz. Musa’nın annesine vahiy etmesini doğrudan Allah’ın onun zihnine yerleştirdiği bilginin ilham olduğunu söyler. İlham kavramı ayette geçtiği gibi hadislerde de yer almaktadır. Peygamberimiz Husayn’a “Allah’ım bana hakikati keşfetme yetisini ilham et” duasını öğrettiği rivayetleri bulunmaktadır.²⁶⁸

İcli ilk defa Allah’ın isimleri vesilesiyle hissi bilgilerin kalpte hâsıl oluşacağını vurgulamıştır. Şii mezhepleri ilhamı imamların niteliği olarak ilhamı kabul etmişlerdir. Caferi Sadık’a söylenen bazı sözlerin de etkisi olmuştur.²⁶⁹ Zamanla tasavvufçular ilhamı, duyu, akıl ve vahyin ilerisinde bilginin kaynağını oluşturduğunu savunurlar. Bistami ve Muhasibi bu tasavvufçulara örnektir.²⁷⁰ İlk mutasavvıflar, ilhamın ayet ve hadisler çerçevesinde ele alınması gerektiğini savunur. İnanç konularına dâhil ederek incelemişlerdir. Bazı mutasavvıflar bütün dini durumlarda yararlanılan özgür bir bilgi kaynağı olduğunu savunur. Mutezile âlimleri içinde “ashabü’l’ilham” adıyla bilinen bir grup meydana gelmiştir. Bu gruba göre akılla elde edilen, detaylı düşünme sonucunda

²⁶⁵ Selçuk, a.g.e, C. I, s. 352-353.

²⁶⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “İlham”, Türkiye Diyanet Vakfı İsam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.XXII, s.98.

²⁶⁷ Şems 91/8

²⁶⁸ Tirmizî, Ebi İsa Muhammed b. İsa, (v. 279/892), *sünen*, I-II, Riyad: Mektebetü’t- Terbiyeti’l Arabiyyi li Düveli’l- Halic, 1988, *Da’avat*, 69.

²⁶⁹ Hayyat, Ebu’l- Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed b. Osman (v. 300/ 903), *El-İntisâr*, Beyrut: İdaretu Ma’hedi’l- Edebi’ş-Şarkıyye, 1957, s.110.

²⁷⁰ Muhasibi, Ebu Abdillah Haris b. Esed, (v. 243/858), *Risaletü’l Müstersidin*, (thk. Abdulfettah Ebu Ğudde), Haleb: Mektebetü’l- Matbaati’l- İslamiyye, 1964, s.78; Ebu Nasr Abdullah b. Ali et- Tusi (v.378/988), *El-Lûma*, (çev. Hasan Kamil), İstanbul: Altın oluk yayınları, 2001, s. 170-171.

ilahi ilham aracılığıyla meydana gelmektedir.²⁷¹ İlham genel anlamı olarak basireti kapsamaktadır.

Kelam ilminin meydana gelmesiyle ilham ve bu yolla elde edilen bilginin incelenmiştir. İlhamın dini ilimlerde dayanak kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. İlk ifade eden ise İmam Maturidi'dir. Kişideki bilginin eksikliğine dikkat çekmiştir. Allah tarafından doğrudan gelen İlhamın gerekliliğini söyleyen grupların olduğunu söyleyerek tenkit etmiştir.²⁷² İlhamı bilginin kaynağı olarak gören İbn Füreke dini bir delil olarak kabul edilmediğini savunur.²⁷³

İlhamın dini bilgilere kaynak olması konusunda birçok fikir ortaya konulmuştur. Bu görüşler iki grupta incelenebilir. İlk topluluk tarafından ilham, Allah tarafından gönderildiğinden dolayı delil olarak kabul edilirken öteki topluluk ise kalbe bazı bilgiler gelebilir fakat bu bilgiler delil değildir görüşünü savunur. İlk grup Bağdadi, Gazali gibi âlimler temsil ederken mutasavvıflar dışındaki pek çok âlim bu kanaattedir.²⁷⁴ Peygamberlik Hz. Peygamberle son bulmuştur. Bunlar kendilerine ilham verilen bilgiyi diğer insanlara bildirmek zorunda değildir. Bundan dolayı bu yolla elde edilen bilgiler özel bilgi olmanın ötesine geçmemektedir. Basirette bağlayıcılık noktasında kişinin kendisini ilgilendiren özel bir durumdur. Diğer insanlar buna tabi olmak zorunda değildirler. Genel bilgiden ziyade özel bilgidir.

Vahiy sözcüğü sözlükte “Allah’ın bir hükmü veya malumatı elçilerine hafi olarak bildirmesi” anlamını taşımaktadır.²⁷⁵ Tek tanrılı dinlerde Allah’ın kişilerle kavli veya ilham yoluyla bağ kurması olarak ifade edilmiştir.²⁷⁶ Kuran-ı Kerim de “vahiy, perde arkasından konuşma ve aracı gönderme” olarak Allah kullarına bilgi göndermiştir.²⁷⁷ Vahiy ile bilgi alma melege ihtiyaç hissetmeden Allah kelamını kalbine ilham etmesidir. Bu zaman diliminde Allah’ın kelamı peygambere uyumadan derinden deneyim yaşamış şekilde gelir. Allah’ın bu mesajı elçilere özel değildir. Takva ehli

²⁷¹ Kadı Abdülcebbar, Ebu’l Hasan Abdülcebbar b. Ahmed (v.415/1025), *el- Muğni fi Ebvâbi’t- Tevhid ve’l-Adl*, Kahire: ed- Darü’l-Misriyye, (1963, C.XII, s.96.

²⁷² Maturidi, Ebu Mânsur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, (v.333/944), “*Kitabu’t- Tevhid*, (çev. Bekir Topaloğlu), İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2003, s.6.

²⁷³ İbn Füreke, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, (v. 406/1015), *Şerhu’l-Alim ve’l- Müte’allim*, (thk. Ahmed Abdurrahim es-Sayih), Kahire: Mektebetü’s- Sekafeti’d- Diniyye, 2009, s. 10, 61.

²⁷⁴ Yavuz, a. g. e. , C.XXII, s.99.

²⁷⁵ İbni Manzûr, a. g. e. C.IV, s. 379.

²⁷⁶ Muhammed Tarakçı, “*Vahiy*”, (Diğer Dinlerde), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C.XIIV, s. 443.

²⁷⁷ Şura 42/51.

olanların ilham ve sadık rüyaları buna örnektir. Sahih rüya manevi anlayış olarak kabul edilmektedir.²⁷⁸ Kulluğu hakkıyla yapan kişilere Allah tarafından yapılan ikramdır.

Kuranı Kerim de elçiler haricinde bazı kişilere de vahiy gönderildiği anlaşılr. Hz. Musa'nın annesi de bunlardan biridir.²⁷⁹ Tefsirciler, bu vahiyi ilham anlamına geldiğini söylemişlerdir. Arıya²⁸⁰ ilham edilmiş, semaya²⁸¹ yere²⁸² ilham edilmesi emir olarak beyan edilmiştir.²⁸³ Âlimler içtihatlarında ilhamı, vahyin bir çeşidi olarak kabul edip buna “*hafi vahiy*”²⁸⁴ ismi verilmişlerdir.

İslam düşünce sisteminde insanın bilgi sahibi olması dışındaki etkiye faal akıl adı verilmektedir. Bu akıl Cebrail'dir. İbni Sina ve Farabi bu kabiliyetin gücünü ilhamdan gelen bilginin kaynağı olarak kabul eder. Bu güç elçiyi ve bilgiyi örnek temelde toplamaktadır. Akıllı istidlali zamana ihtiyaç hissetmeden sonuca ulaşması ilhamla açıklanmıştır. Sezginin en yüksek makamındaki kişi peygamberdir. Elçi, kudsi akılla eğitime ihtiyaç hissetmeden varlıkların hareketini aniden anlar. İlham vahyin özel bir çeşidi olarak arifin elde ettiği bilgilenmedir.²⁸⁵ Bağlayıcılığı yoktur.

İslam dinin de peygamberlere ve akıl, feraset bütün noktalarda en üst seviyede yer almaktadır. Peygamberlerin, hafızası oldukça kavidir. Niteliklerinden biri olan fetânet sıfatı onların akıllarının en üst seviyede olduğu ve üstün kavrama yeteneklerinin ileri seviye de olduğunun bir delilidir. Basiret ve feraset çatısı alındadır. İslam'ın basirete olan bakışını ve İslam ilimlerindeki yerini açıkladık. Basiret bazı âlimlere göre bilgi kaynağıyken bazı ilimler bu kavramı farklı şekiller de izah etmişlerdir.

3.6.Temel İslam İlimlerinde Basiret Kavramı ve Yorumu

3.6.1. İslam Hukukunda Basiret Kavramı

Basiret kavram olarak, eşyanın arkasındaki gerçeği görme yetisi olarak tarif edilir. Anlamdaş kelimesi olan feraset kelimesi de mana olarak basireti karşılamaktadır.

²⁷⁸ Elmalılı, a.g.e.,C.V, s.455.

²⁷⁹ Kasas 28/7.

²⁸⁰ Nahl 16/6.

²⁸¹ Fussilet 41/11-12

²⁸² Zilzal 99/ 1-5.

²⁸³ Razi, Ebu Abdillâh Fahrüddin Mahmud b. Ömer b. Hüseyin et- Taberistanî, (v.606/1210), *Mefâtihu'l Ğâyib*, I- XXXII, Beyrut: Daru'l- Fikr, 1401/1981, C. XX, s.69-70; el- Alusi, Ebu'l- Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud, *Ruhu'l- Ma'âni fî Tefsiri'l- Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l- Mesani*, (v.1270/1854), I- XXX, 2.b, Beyrut: Daru İhyai't Turasi' Arabî, 1417, C.XIV, s.181.

²⁸⁴ Aluâi, a. g. e.C. XVII, s.184.

²⁸⁵ Necip Taylan, “*Bilgi*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C.IX, s.160.

Feraset tanım olarak, “*sezgi, keşfetmek, ileri fikirlilik, tahmin, derin kavrayış*”²⁸⁶ Genel anlamda feraset, akıl ve duyulardan ziyade önsezi ile elde edilen bilgileri kapsayan terimdir. Herhangi bir delil elde etmeden zihinde şekillenen bilgi olarak izah edilir.²⁸⁷ Feraset vasıtasız olarak aniden oluşan bilgi yoludur.

Cahiliye döneminde kişinin yere bastığı izi üzerinden yaşı, cinsiyeti gibi bir takım özel bilgiler elde edilmiş ve bu bilgi zamanla fıkıh kaynaklarına yerleşmiştir özellikle yargılama hukuku alanında delil ve haber aracı olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmaya açıktır. Allah tarafından kişinin kalbine nur atılarak sahih kulların doğruyu yanlıştan iyiyi kötüden ayırmasına “*ilah-i feraset*”²⁸⁸ denir.

İslam hukuku kaynaklarında dikkat çeken konulardan biri hüküm sahibini, yargılayacak kişinin feraset sahibi olmasıdır. Feraset kelimesi tam olarak açıklanamamaktadır. Kişi ve zamana göre değişiklik göstermektedir. İbnü’l Arabi, ayette yer alan “*mütevessimin*”²⁸⁹ kavramının “*ferasetliler*” anlamına geldiğini söyler. İyas b. Muaviye kadılık göreviyle meşgul olan birçok davada ferasetle karar vermiştir. Hocasının bu yöntemini tenkit etmek gayesiyle risale yazdığını söylemiştir.

İbnul Arabiye’nin uygulamaya yönelik verdiği kararları hangi yönleme başvurduğu bilinmemektedir. Bu konu kesin kanıtlara dayandırılmalıdır. Ferasette durum bu şekilde değildir. İslam hukukçularının çoğu feraseti açıklarken “*kişilerin dış görümlerine bakarak kişinin ahlak, çalıştığı işi, karakter vs. birtakım önsezide bulunma kabiliyeti*” olarak tarif edilmektedir. Yargılama hukukunda hüküm veren mercii objektif, doğru bilgileri alarak hüküm vermektedir. Yargılama hukukunda feraset referans olarak kabul edilmemektedir. Feraseti kaza-i olarak kabul etmek tahmin ederek karar vermeyi temsil etmiş olur. Bunun da insana karşı zulüm olduğu hakkında tartışmaları meydana getirmiştir.²⁹⁰ Feraset tek başına geçerli kabul edilmemektedir.

Cevziyye ve onun gibi düşünen bazı hukukçular, ferasete genel anlamlar yüklemişlerdir. Bu hukukçulara göre feraset, hükmü verenin, delilleri derinlemesine inceleyerek olaylar arasında bağ kurması sonucunda gerçeği tahmin veya hissetmesidir. İbn-i Kayyim el-Cevziyye ise ferasetin hüküm koyan ve önder vasfında olan kişilerde

²⁸⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, İstanbul: Ensar Yayınları, 4. Baskı, 2005, s.46,146.

²⁸⁷ Muhammed Reyas Kal’aci, *Fıkıh Lugatı*, (çev. Ayhan Ak), İstanbul: Ocak yayıncılık, 2012, s.242.

²⁸⁸ Uludağ, *Firaset*, a.g.md, C.XXIII, s.116.

²⁸⁹ Hicr 15/75

²⁹⁰ Et- Trablusi,Ebu’l Hasen Ali b. Halil, *Mu’inü’l- Hükkam*, 2. Baskı, Kahire: y.y., 1973, s.168.

olması gereken çok önemli bir nitelik olduğunu savunur. Feraset ışığında karar verilmezse verilen hükümlerde hatalı kararlar alınacağı söylemektedir. Hukuksal verilerle hareket edilmeden ferasetle hüküm vermede aşırılığa gidilirse yanlış kararlar verileceğini belirtir. Orta yollu aşırılıktan kaçınarak dengeli bir yöntemle karar vermesi gerektiğini söyler.²⁹¹ Her iki yöntemi de orantılı kullanmak gerekir.

İslam hukukçularının çoğunun görüşüne göre hâkim, hüküm vereceği zaman, olayların açık durumlarına objektif delillere karşı adaleti yerine getirmede eksiklik akıl ve ferasetle hareket edilmelidir. Bununla yeni delillere ulaşmayı amaç edinmelidir. Hâkimin ilimi yeterliliğe sahip olması anlama yeteneğinin gelişmesi oldukça önemlidir. Bundan dolayı feraset objektif ve kesin deliller ile karşıt hükme dayanan bir delil değildir. Yeterli bir delil görülmediği takdirde araştırmayı detaylandırma hükmü koyan sadece belli durumlarda fayda verecek bir usul olarak kabul edilmektedir.

3.7. Kelam İlminde Basiret Kavramı

Basiret kavramının kelam ilmindeki yerine ve konumuna değinerek bilgi kaynaklarından sayılıp sayılmamasına itikadi anlam da basiretin gerekliliği ve kelam ilmindeki karşılığına değineceğiz. Dinde ilim sözcüğü “*ilim*” veya “*marifet*” kelimesiyle anlatılmaktadır. Bilgi, “*bilen ile bilinen arasında oluşan bağ*” olarak anlatılmaktadır. Farklı görüşlerle bilgi sözcüğü izah edilmiştir. Bilgiyi Kindi, “*eşyanın gerçekliğiyle anlaşılması*”²⁹² olarak ifade ederken Cürcani ise “*Fikriyatın gerçekte idrak edilmesi*”²⁹³ olarak tanımlamıştır

Sözlükte ilim, “*Herhangi bir şeyi idrak etmek, gerçekte uyuşan tam inanç, bir şeyi olduğu durumla bilmek, bir eşyanın bilinçte şekillenmesi, eşyada hafî halin açığa çıkması*” gibi bir takım anlamları ifade etmektedir. Cahilliğin zıt anlamı cehl olarak ifade edilmektedir.²⁹⁴ İlim sözlükte “*şuur*” anlamına gelmektedir.²⁹⁵ “*Yola dikeç ve yolculara hakikati gösteren işaret*”, “*ayırma işareti*”, “*yapıt ve işaret*” anlamlarını taşımaktadır.²⁹⁶ Cüveyni’ye göre ilim, “*bilgiye konu olan herhangi bir şeyi olduğu*

²⁹¹ İbni Kayyim Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyüp el- Cevziyye, (v. 751/1350), **et-Turuku’l- Hükmiyye fi’s- Siyaseti’s-Şer’iyye**, Kahire: Matbaatü’l-Adab, 1317, s.3-5.

²⁹² Kaya, a. g. e., s.422.

²⁹³ Cürcânî, a. g. e. , s.156.

²⁹⁴ İlhan Kutluer, “*İlim*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 1994, C.X, s.109.

²⁹⁵ Zebidi, a. g. e, C.XXXIII, s.126.

²⁹⁶ Ferahidi, a. g. e, C. III, s.202.

haliyle tanınmaktadır.”²⁹⁷ Bağdadi ilimi “*yaşamda var olmanın gerekçesiyle ilim sahibi olduğu bir nitelik*”²⁹⁸ İmam Eş’âri “*malumu var olduğu şekliyle anlamaktır.*”²⁹⁹ Olarak izah etmiştir.

Kelam ilminde marifet sözcüğü, ilim sözcüğüyle eş anlamlı kabul edilmiştir. Objektif bir görüşü benimsedikleri için ilim kavramını tercih etmişlerdir. Marifetin sözlük anlamı, “*inanmak, tekrar etmek, cahilliğin zıt anlamı ilim*” manalarını karşılamaktadır.³⁰⁰ İlim daha genel anlamları ifade ederken marifet daha dar anlamlara gelmektedir. Bilimin konusu “*birleşik varlıkların ilmi*” marifetin konusu ise “*daha basit varlıklar*” içerir. Hakikati idrak etmek “*Âlime*” hususundan ziyade “*Arefe*”³⁰¹ hususuyla izah edilmektedir.

Kelamcılar, “*eşyanın gerçeği durağandır*” ifadesiyle eşyanın objektif ve eğitimsel gerçeğe eriştiğine dikkat çekerken bilimin mümkün olduğunu ifade etmişlerdir. İlimin temeli sorunu genellikle “*ilim sahibi olma yolları*” kısmında işlemişlerdir. “*Duyular, selim akıl ve vahiy*” olarak bunları açıklamışlardır.

Bilgi kaynakları olarak “*selim akıl, salim duyular ve vahiy*” kelamcılar kaynak olarak kabul etmemişlerdir.³⁰² Kelam ilminde duyular vesilesiyle ulaşılan bilgi zorunlu değildir. Doğrudan elde edilen bilginin temeli duyulardır. Elde edine malumatların temeli istidlaldır. Akıl, çabayla oluşmayan bilgiyi anlar sevinç, acı vb. deneyimlerin anlaşılması mümkündür.³⁰³ Mutezile mezhebine göre anlamak, somutken Eş’âri mezhebinde ise soyuttur. “*Manevi bir keyfiyettir*”.³⁰⁴ Akıl aracılığıyla elde edilen malumat zorunludur ya da akıl yürütmeye bağlıdır. Kelam âlimleri gerçeğe bağlı haberi doğru bilgi kabul etmektedir. Bu tevatür seviyesinde olduğundan dolayı doğru kabul edilmektedir.³⁰⁵ Sarsılmaz bilgi olarak kabul edilir. Kelam ilmi akılla erişilen bilginin

²⁹⁷ Cüveyni, İmamul harameyn Abdumelik b. Abdillâh b. Yusuf, (v. 478/ 1085) *Kitabu’l- İrşad ila Kavadi’l- Edilleti fi Usuli’l İ’tikad*, Mısır : Mektebetu’l- Hancı, 1950, s. 12-14.

²⁹⁸ Bağdadi, a. g. e. , s. 5.

²⁹⁹ Cüveyni, a. g. e. , s. 12-14.

³⁰⁰ Kaşani, a. g. e. , s.363.

³⁰¹ Tahanevi, a.g.e., s. 715.

³⁰² Maturidi, *Tevilatü’l-Kur’ân*, I-V, (thk. Fatıma Yusuf el- Heymi), Beyrut: Müessesesü’r-Risale, 2004, C.V, s. 464-465.

³⁰³ Bakıllani, a. g. e., s.7-8.

³⁰⁴ Eş’ari, Ebu’l Hasen Ali b. İsmail b. Ebi Bişr İshak b. Salim el- Basri (v. 324/ 936), *Makâlatü’l- İslamiyyin*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abduhamid), Kahire: Mektebetü’n- Nehdati’l- Mısriyye, 1969, s. 339-340.

³⁰⁵ Taylan, a. g. md, s. 159.

sorgulanmayan bilgi olduğunu savunur. Basiret ise his ve ruhun elde ettiği bilgi elde etme yoludur. Kelamda sadece üç yolla bilgi elde edilir.

Dini edebiyatta da duyu sözcüğünü karşılayan sözcük his veya hâsse'dir. ³⁰⁶Duyu, kendisiyle duyusal etkilerin kavrandığı kuvvettir. ³⁰⁷Canlı varlıklarda eşyayı anlamayı gerçekleştiren ruhani güçtür. Beşerin anlama yetisi duyular aracılığıyla işlevsel eşmektedir. Kelamcılar, duyuyu da bilgi kaynağı arasına dâhil etmişlerdir. Hakikate verdikleri önemi göstermektedir. Allah'ın varlığına dair işaretler kâinata serilmiş fikri dikkate alınınca duyuların önemini ortaya çıkar. Duyuların kusursuz çalışması aklın gerçek bir şekilde çalışmasına sebep olur. Duyularla elde edilen bilgi yanıltıcı olabilir. Akılla beraber olunca yanılma oranı azalmaktadır.

Sözlükte mütevâtir, “*araya süre girmesiyle kesilmeden süregelen*” anlamına gelen vetr menşinden gelmektedir. ³⁰⁸Sadık rivayet çerçevesinde incelenmektedir. Bu rivayetin mevzusu doğruluğu kendisiyle idrak edilir. Mütevâtir rivayet olarak da beyan edilir. ³⁰⁹

Kelamcılar, rivayeti doğru bilgi olarak kabul eder. Bu haberin akılla çelişmemesi gerektiğini savunurlar. Aklın ne şartlara göre ölçü kabul edileceği ise tartışma konusudur. Genel olarak aklın sınırlara sahip olmasıyla ilgilidir. Peygamber olmadan önce akıl hakikate ulaşmada araçtır. Doğru ile yanlışın farkına vardırır. Ehl-i sünnet ise vahiyi esas kabul etmiştir. ³¹⁰

Sözcükte akıl, “*mani olmak, yasaklamak, bağlamak, el koymak*” gibi anlamlara gelmektedir. ³¹¹Terim olarak ise “*insanı diğer canlılardan ayırt eden, sorumlu kılan, doğruyu yanlıştan ayırt eden fikir ve idrak özelliği*” olarak tanımlanmaktadır. ³¹²Kur’ân-ı Kerim de akıl sözcüğü “*bilgi sahibi olmaya vesile olan güç*”, “*bu güçle elde edilen malumat*” manalarını ifade ederek geçer. ³¹³

³⁰⁶ El- İsfahanî, a. g. e, s.231.

³⁰⁷ Hökelekli, “*Duyu*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 1996, C.X, s.8.

³⁰⁸ Yunus Apaydın, “*Mütevâtir*”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi (İSAM), 1996, C. XXIX, s.208.

³⁰⁹ Cürcani, a. g. e. , s. 66.

³¹⁰ Taylan, “*Bilgi*” a. g. md., s. 159.

³¹¹ Cevheri, a. g. e. , C. VI, s 1769.

³¹² Bolay, “*Akıl*”, a. g. md. , C.X, s. 238.

³¹³ İsfehani, a. g. e, s. 172.

İnsana dini mesuliyet yükleyen akıl, ilk anlama gelen akıldır. Kuranı Kerim de “kalp”, “fuâd” ve “elbâb” sözcükleri akıl ile yakın anlam kullanılan sözcüklerdir. Bu sözcükler, “sezgi, idrak etme kabiliyeti, öğrenme” anlamlarını taşımaktadır. Bu kavramlar bireyin iç dünyasına seslenmek gayesiyle uygulanmıştır.³¹⁴ Bilgi elde etme yetisi olarak akli sezgi konusunu idrak edebilmek için sezgi kavramını açıklamak gerekir. Arap dilin de sezgi “hâds” kavramı ile izah edilmektedir. Ansiklopedi de sezgi, “bir fikrin dolaylı olmadan amaç ve tercih olmadan direk idrak edilmesi, bir iş veya hadisenin sonucu ile ilgili hesaplarda bulunarak, enine boyuna düşünme, süratli yol alma, hemen anlama” olarak ifade edilir.³¹⁵ Sezgi kavramı, “Zihnin, beraber oluşmasından dolayı genel prensiplerden neticelere araçsız olarak süratle gelmesi” şeklinde ifade edilir.³¹⁶ Vasıtasız olarak, aniden elde edilen bilgi yoludur.

Sezgi “tecrübi, akli, felsefi ve akli sezgi” olarak ayrılır.³¹⁷ Akli sezginin kaynağı akıldır. Tecrübi sezgide deneyim ve akli sezginin ortak noktaları vardır. Akla dayalı ve deneyime dayalı sezgi bilgi elde etme, kişinin kendisinde meydana gelir. Dışardan herhangi bir etki yoktur. Kendi yetisini kullanarak bilgiye ulaşamaz mistik sezgi sadece kişinin kendisi vardır. İlahi güçten gelen bilgiye sezgi aracılığıyla ulaşılır.. Bundan dolayı mistik bilgi bağımsız olarak meydana gelir. “Tanrısal sezgi, ilahi sezgi” isimleriyle bilinmektedir.

Kelam âlimleri, özellikle akla önem verdiklerinden dolayı akli sezgiyi tercih etmişlerdir. Sezgiyi, “akli istibdatlarla sonuca süratle erişmek, basit bir izleme ile sonuca ulaşmak, öncül ve sonucun aynı anda zihinde belirmesi.” Olarak kabul etmektedirler. Zaruri bilgi çeşididir. Bazı tasavvufçular, ilhamı, keşfi ve gizli bilgiyi sezgi farklılıklarından kabul etmek isterler. İbni Haldun, bilinmeyenler hakkında tahminde bulunanların bilinmeyenlerle alakalı eriştikleri bilgi, sezgiye dayalı tahminlerdir.³¹⁸ Sezgi bu kısımda basiret kavramının niteliklerini taşıyarak kavramı kapsar. Önsezi basiret olarak kabul edilir. Basiret sezgi başlığı altında bulunur.

³¹⁴ Bolay, “Akıl”, a.g.md., C.X, s.238.

³¹⁵ Hökelekli “sezgi”, a.g.md, C.XV, s.68.

³¹⁶ Cürcani, a.g.e, s.156

³¹⁷ Cemil Saliba, *el-Mu’cemü’l- Felsefesi*, Beyrut: Daru’l Kitabi’l-Lübnani, 1982, C.I, s. 454.

³¹⁸ İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed b. Hasen el- Hadrami el-Mağribi, (v. 808/1406), *Mukâddime*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983, C. I, s. 113-114.

Kuranı Kerim de “*bilgi de kesinlik*” sözcüğü dikkat çeker. Bu bakımdan bilgi ilmel-yâkin; zihinde beliren şaşılmaz bilgi, âynel-yâkin; şaşılmaz gözlem ve hâkkal-yâkin: şaşılmaz deneyim olarak üç bölümden oluşmaktadır.³¹⁹ Kuran-ı Kerîm bilgide şüphe duyulmamasına dikkat çekmiştir.

Gazali, ilim çeşitlerini, “*yâkiniyyat*”, “*itikadat*” ve “*zanniyyat*” olmakla beraber üç bölümde incelenmiştir. Bunlar, “*ilk ilimler, iç dünyaya müşahede, dış dünyadan algılananlar, deneyimle elde edilen malumatlar, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan topluluğun naklettiği malumatlar, önermeler, tasdikler*” olarak yedi bölümden oluşmaktadır.³²⁰ Yâkinin zıddı olan zan kavramı “*şüphe duymak, şüphe duyulmayan malumata erişmek, suçlamak*” gibi anlamlara gelir. Zan sözcüğü “*fikir ederek erişilen şüphesiz bilgi*” anlamında kullanılır. Bu sözcüğü İsfahanî, “*bir izden oluşan görüş*” olarak izah edilmektedir. Bahsedilen ipucu güçlüyse bilgiye eriştirir. Zıddı bir durumdaysa kuruntu sınırını geçemez.³²¹ Zan kesin bilgi ile kuruntu arasındadır. Şüphesiz bilgi olma niteliğine erişemeyen fakat yarısından fazla olduğu söylenebilir.

Vehim sözcüğü ise “*kuruntu, hissikablelvuku*”, *adisyon*” gibi anlamlara gelmektedir. Bilginin kıymeti açısından “*iki tekliften istekten uzak, iki düşüncesinden zayıf olanı*” manalarını izah eder.³²² Şüphesiz bilgi seviyesine ulaşmayan yarısının altında bilgidir.

Eşyanın objektif, bilinen hakikatleri vardır. Kelamcılar bilginin temellerini “*Allah’ın bilinmesi ve yaratılanların hakikatlerinin bilinmesi*” olarak iki bölüme ayırır. Beşerin bilgisi “*zaruri bilgi*”, “*akli bilgi*” olarak ayrılmıştır. Örneğin duyu organlarıyla elde edilen malumatlar zorunludur. Akli bilgiye nazari inceleme gerekir.³²³ Hiçbir çaba harcamadan erişilen bilgiyi elde etmeyi sağlayan olarak akıl, kelamcılar açısından oldukça önemlidir. Cübbâli akli, yanlıştan koruyan, iyiye, hakikate yönlendiren bilgidir. Zihinde geçirilen malumatlar ve fiiller hakkında rehberlik yapan bilgi kaynağıdır. Çoğu mutezileli bu görüşü benimsemektedir. Akli Kadı Abdul cebbar,

³¹⁹ Tekâsür 102/ 5-7.

³²⁰ Gazali, *el- Munkız Mine’d-Dâlal*, s.4-5.

³²¹ Mustafa Çağrı, “*Zann*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C.XIIV, s.120.

³²² Ali Durusoy, “*Vehim*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C.XIII, s.615.

³²³ Bakillani, a.g.e,s.14

bireyin sorumlu olması için bilginin toplanmasıdır. Hem deneyime dayalı bilgi hem de nazari bilgiyi inceler. Bazı kelam 3alimleri akıl konusunda nazari malumatların kazanılmasında veya zorunlu bilgilerin tamamı olarak kabul etmezler. Çünkü nazari bilgi yalnızca akılla elde edilir. Kör olan biri görmese bile akıl nimetine sahiptir. Akılla alakalı olarak Gazali, birden fazla düşünceyi toplamıştır. Bundan dolayı akli zorunlu ve nazari bilgilere ulaşmayı sağlayan imkân sağlayan güç olarak söyler.

Duyu yollarıyla elde edilen bilgiler istibdat yollarıyla elde edilen bilgi oluşturmaktadır. Kelam da mühim olan istibdatla elde edilen bilgiler doğrudur. Çünkü duyu yollarıyla elde edilen zorunlu veriler elde vardır. Peygamberlik, Allah'ın varlığı ve birliği konularında zorunlu bilgiler verir. Kelam da nazari bilgi zorunlu bilgi kaynağıdır.

Kelam âlimleri, nazari ve ameli olarak iki bölüm olarak işlemişlerdir. Nazari akıl, fiille alakalı olmayan malumatları idrak eden akıldır. Kavrama gücüyle idrak edilir. Fiili akıl, eylemin yapılıp yapılmadığının zorunluluğunu idrak eden akıldır.³²⁴ Akli davranışlar sonucunda elde edilen ve davranışlar olmadan elde edilen akıl olarak ayırmışlardır. Davranışlar olmadan düşünerek elde edilen akıl basiretin kapsamında olan akıldır.

Kelamcılar, bilginin doğruluğunu izah etmişlerdir. Bilgi elde etme yolları “*selim akıl, salim duyular ve vahiy*” olarak üç bölümden oluşur. İlham ile ulaşılan bilgiler sıhhatli olarak görülür.³²⁵ Kelam ilminde özel bazı durumlar ilhamın bilgi kaynağı olmasını kabul etmektedir. Bu sadece vahiydir.³²⁶ Kuranı Kerim de Hz. Meryem ile Hz. Musa'nın annesine gelen vahiy kavramının ilham olduğu anlaşılır. Bahsedilen ilham vahiy değildir. Nübüvvet anlamında ilham kullanılmıştır. Başlarından geçen olaylarla ilgili yönlendirme de bulunma müjdeleme yetisine sahip ilhamdır.³²⁷ İlham ehli olarak adlandırılan grup, akli bilginin derin düşünce sonucunda ilahi ilham aracılığıyla meydana geldiğini kabul eder. Kadı Abdul cabbar bu grubun fikrini tenkit etmiş. İlhamın bilgiye kaynak olacağı fikrini kabul etmemiştir.³²⁸ Câhız kitabında ilham kaynaklı bilgilerin objektif bir yetiye sahip olduğunu ifade etmiştir. İmam Mâturidi ilhamın İslami şartlarda bilgiye kaynak kabul edileceğini ilk söyleyen kelamcıdır.

³²⁴ Yavuz,a. g. md, C.XI, s.245.

³²⁵ Maturidi, *Kitabü't- Tevhid*, s. 69-72.

³²⁶ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmi Kelam*, İstanbul: Matbaa-i Amire, t.y, s.36.

³²⁷ İmam Maturidi, *Te'vilatu'l Kur'an* C.VII, s. 279-280.

³²⁸ Kadı Abdulcabbar, *el-Muğni*, C.XII, s.96.

Kişinin bilgisinin eksik olduğunda kaynağı ilahi olan bilginin kabul edilmemesini dile getiren gruplar düşüncelerini tenkit etmiştir.³²⁹ İlhamın bilgi kaynağı olarak kabul edilip edilmemesi tartışılmıştır.

Gazali bilgi menşei olarak “*duyu organları, selim akıl ve vahiy*” kabul etmekle beraber ilhamı da bilgi kaynağı olarak kabul eder. Gazali, ilhamı “*bir amaç ve çaba olmadan kalpte direk oluşan malumat*” olarak ifade eder. Gazali dışındaki kelamcılar, kanıtlanma gibi bir şey söz konusu olmadığından ve objektif olmamasından dolayı bilgi kaynağı kabul edilmez.³³⁰

Bilgi açık ve kapalı olarak iki bölümde incelenir. Açık ve kapalı bilgi ayrımını ilk olarak Şiiiler uygulamıştır. Kapalı ilim, Gazali’nin etkisiyle âlimlerce kabul edilmiştir. Kelam âlimleri bilgi menşei “*selim akıl, salim duyular ve vahiy*” olarak üç kısım da ele alır. Nebilere gelen vahiy ve ilhamı havadis ser levhası olarak benimserler. Gazali ve aynı fikirdeki âlimler, “*keşif, ilham*” vb. sözcüklerle bahsettikleri durumları, bilginin kaynağı olarak kabul etmişlerdir. Bu durumları vehimden uzak tutmak amacıyla ayet ve hadislerle dayanmasına özen göstermişlerdir.

Kelamcılar açısından deliller, “*kurani kerim, sünnet, icmâ ve kıyas*” olmak üzere dört tanedir. İlhamı delil olarak kabul etmemekle herhangi bir zorunluluğu yoktur.³³¹ İlhamın kaynağı, kişiye direk Allah’tan geldiği tam anlaşılamaz. İlham geldiğini söyleyenler bir karışıklık olduğunu söylerler. Bu durum insanı feraha çıkarmaz bu durum. Duyu organlarına, akla ve ayete ters olan ilham kabul edilmez.³³²

Sonuç olarak kelamcılarının çoğu objektif niteliğe sahip keşif ve ilhamın gerçek bilgi kaynağı olamayacağı ve bunlar aracılığıyla ulaşılan bilgi kıymet görmeyeceği konusunda hem fikirlerdir.³³³ Keşif ve ilham bilgi kaynağı olarak kabul edilmemektedir. Keşif aracılığıyla ulaşılan bilgi derin deneyim yaşayan kişiye aittir. Kişi dışındaki hiç

³²⁹ Mâturidi, *Kitabü’t-Tevhid*, s.6.

³³⁰ Mehmet Şaşa, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018, s. 89.

³³¹ Taftazani, Sa’düddin Mes’ud b. Ömer (v. 793/1390), *Serhu’l- Akaid*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s. 45-46.

³³² İbn Teymiyye, Ebu’l- Abbas Takiyyuddin Ahmed b. Abdilhalim b. Mecdiddin el- Harrani (v. 728/1328), *Der’u Tearudi’l- Akl ve’n- Nakl*, (thk. Muhammed Reşad Salim), Beyrut: Daru’l- Künuzi’l- Edebiyye, 1979, C.VIII, s.29,46.

³³³ Mâturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s.69

kimse için kanıt kabul edilmez.³³⁴ Basiret keşif ve ilhamla oldukça alakalı sözcüklerdirler. Kelam, basiretin görme durumuyla alakadar olmaz.

Kelam ilmi, basiretin anlamlarından biri olan görme olayının meydana geliş şekliyle ilgilenmez. Fakat bu yolla oluşan bilginin değeri ile ilgilenir. Akılla desteklenmediği için basiret yoluyla elde edilen bilgi güvenilir kabul edilmez. Kelamda basiret bilgi kaynağı değildir. Vehim ile karışabileceğinden ve şüpheyeye yer vereceğinden tasdik edilmez.

3.8. Tasavvuf İlminde Basiret Kavramı

Düşünme fiili, Kur'anı Kerim de değişik kavramlar şeklinde geçmektedir. Farklı ayetler de insanı düşünme ve Allah'ın var ve bir olduğu üzerine ince ince kafa yormaya çağırdığı dikkat çekmektedir. Düşünme akıl etme fiilleri yerine kullanılan, bakış, ince Allah'ın var ve bir olduğu hakkında düşünme, teemmül, taakkul sözcükleri de kullanılmıştır.

önemlidir. Kur'anı Kerim incelendiğinde asıl olarak ele alınan tefekkürün ibadet olduğudur. Namaz insanın Allah'a karşı görev ve sorumluluğudur. Tefekkür de kulluğun getirdiği sorumluluktur. Tefekkürün konusu, Kur'an Kerimi ele alınarak, Allah-evren, İnsan-evren, Allah-beşer arasındaki ilişkidir. Tefekkür edene rehberlik eden Kur'anı Kerim tefekkürün asıl içeriğini oluşturmaktadır.

“Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?”³³⁵ Ve “Peki onlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bakmazlar mı?”³³⁶ Ayetler tefekküre örnektir. Taakkul, kalp kavramı kuranda bir ilişki üzerine yer alır ve aralarında bağ vardır. “Sonra “(kesilen ineğin) bir parçasıyla ölüye vurun” dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir ve düşününüz diye size ayetlerini gösterir.”³³⁷ Veya “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara

³³⁴ Taftazani, a. g. e., s.45-46.

³³⁵ Â'raf 7/185.

³³⁶ Gâşiye 88/17.

³³⁷ Bakara 2/73.

sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”

³³⁸Bu ayet düşünmeye teşvik etmeye örnektir.

Kur’ânı Kerim de geçen ayet sözcüğü “*vahiy*” anlamında kullanılmıştır. Kâinata oluşan her olayı vahiy yerine kullanılmıştır. Ayet edebiyat da kanıt anlamında ele alınmıştır. Kâinata ki her düzen Allah’ın var ve bir olduğuna kanıttır. Taakkul fiili hem kalbin hem aklın eylemi niteliğindedir. Allah’ın izzet ve kudretine delalet eden ayetler tefekkür anlamındadır.

Hamdi Yazır, taakkul fiili müşahededen nazari safhaya geçiştir. Kurânı Kerimde insanı aklı kullanmaya teşvik etmesinin gayesi somut olarak duyu organlarıyla idrak edip soyut olarak teorik alana intikalini gerçekleştirmektir. Kur’ân da somut olarak algılanan mucizeden ziyade tefekküre dayanan imana dikkat çekilmiştir.³³⁹ Tefekkür ruhun temizlenmesine vesiledir. Tasavvufçular, düşünmeyi, itibar, tefekkür vb. kavramlarla izah etmişlerdir. Tedebbür, kişinin kendi halini düşünmesidir. Kurânı derin düşünme anlamında tedebbür kavramı kullanılır. Teemmül ise açık, kâinatın etkisinden sıyrılarak İlâhi gerçeklik hakkında fikir edinmedir. Tefekkür, kâinata ki mahlûkatlarına yaratılış gayesine basiret nazarıyla istibdat yöntemiyle ikramlarla alakalı ince fikir sahibi olmayı kapsar. İtibar kâinata yaratılanların muvakkat olduğunu anımsatarak şaşkınlıkla fikir etmektir.³⁴⁰ Tefekkür insanın yaratılardan yola çıkarak yaratıcıya ulaşmasıdır.

Akıl, tasavvuf ilminde “*Rahmandan gelen cevher*” olarak kabul edilir. Aklın yeri bilinçaltı, nuru ise kalptir. Akıl için birçok farklı tanım yapılmaktadır. Bütün ve parça olmak üzere iki kısma ayrılır. Bütün akıl, ruhun ışığından meydana gelmiştir. Parça akıl ise doğru yola erişmek olan hidayet nuruyla meydana gelmiştir. Her birey de cüzi akıl vardır. Külli akıl sadece Tevhit inancı bulunan kişilerde mevcuttur.³⁴¹

Gazali akıl konusunda “*Allah’ın kalbe attığı ziya*” olarak ifade eder. İnsan mevcudatı bu nur vesilesiyle idrak eder. Her iki saadette bu nur ile elde edilir. Akıl kavramını ve kullanılma yeteneğinin adıdır. Akıl, “*deneyimlerle meydana gelen mevcudatın malumatına sahip olmak*” olarak izah edilir.

³³⁸ Hac 22/46.

³³⁹ Yazır, a. g. e. , C.I, s.564-570.

³⁴⁰ İlhan Kutluer, “*Düşünme*”, TDV, İslam Ansiklopedisi, I-XIIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2000, C.X, s.57.

³⁴¹ Sühverdi, a.g. e., s.592.

Akıl doğru yola erişmek için bir takım basamaklara ihtiyaç hisseder. Doğru bilgiye erişmekte için salim duyulara ihtiyaç vardır. Vahiy gerçeğe ulaşmaya destek olur. Akıllı bir binanın temeli olarak kabul edersek şeriat onun üstünün yapıları olur. Temel olmadan yapının bir önemi yapı olmadan da temelin pek bir ehemmiyeti yoktur. Akıllı göz şeriatı ise gözü görmesine vesile olan ışık olarak nitelendirebiliriz. Işık olmayınca göz, fayda vermez. Şeriat olmadan da akıl fayda sağlamaz.³⁴² Akıl hak üzerine ilerleyince basiret nazarı kavi olur. Hakikate ışık tutar. Bununla beraber malumat oluşur. Akıl sağlam inanç ve şeri kurallara uyuyorsa basirette o kadar güçlenir, mertebesi artar.

Tasavvuftaki bilgi ile felsefede ki bilgi anlayışı arasında fark vardır. Felsefedeki bilgi anlayışı sezgi üzerine inşa edilmişken; Tasavvufta ki bilgi anlayışında ayetlere dayanan bir sezgi vardır. Dinin esaslarına bağlı bir sezgicilik söz konusudur. Tasavvuf ilminde şeriat esastır. Şeriat olmadan tasavvuftan bahsedilmez. Tarikat, şeriat, hakikat ayrılmaz bir bütünün parçaları olarak kabul edilir. Ayrılması mümkün değildir. Tasavvufi bilgi, şeriata yaslanan fiili hayatın kaynağı kabul edilen bilgi çeşididir.

Tasavvufçular düşünürleri, akli ve nakli bilgilerle beraber ilhamı da bilgi kaynağı kabul ederler. İlham yoluyla elde edilen bilgi ekstra açıklanma haceti hissedilmiştir. Asıl maksat ilham ve vahiy arasındaki farkı ortaya koymaktır. Peygamber vahiy aldığı anda Cebrail'i görüyorken ilhamda bu söz konusu değildir.

Tasavvufçular bilgiyi “*manevi olarak nura ulaşmak veya şüphesiz deneyimine ulaştıran bir ziya*” olarak tanımlamaktadırlar. Onlar bu ışığı Allah'ın nurundan yansımak olarak kabul eder “*kalp gözü*” yeteneğin hakikati görmeyi gerçekleştirir. Tasavvufçuların irfanla bağlantılı bilgi, züht yaşam şekline, bireyin ruhuna dokunan ışıklandıran basamaktır.³⁴³ Gazali, Nebi ve velilerin kalplerine Rabbani ışık akarak öğrenme meydana geldiğini ifade ederler. Bu öğrenme Allah'a yönelme ile meydana gelir.³⁴⁴ Kişi Allah'a yöneldikçe bilgisi artar. Hakikatleri görür.

³⁴² Ragıp El-İsfehani, *Mutluluğun Kazanılması*, (çev. Lütfi Doğan), İstanbul: Bahar Yayınları, 1983, s. 126.

³⁴³ Kutluer, a. g. md., s.112.

³⁴⁴ Gazali, *ihya*, C.VIII, s.171.

Tasavvuf ehli, malumata ehemmiyet atfetmiştir. İlim, insan ve hayvan arasına çizgi çeken yetidir. Kalbin “*hayatı ve gıdası*” olarak ifade edilmiştir. İlimsiz bir beşer hasta bir insana benzetilir.³⁴⁵ İlim insanı eşrefi mahlûkat yapan esaslardandır.

İlim Sûfîlerin kitaplarında kapsamlı bir şekilde yer alır. Tasavvufta bilgi ve ilim eş anlamlı kabul edilir. Tecrübe sonucunda oluşan bilginin gerçek kabul etmektedirler. Bu gerçek ilimdir. İlim açık ve kapalı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kur’ânı Kerim de bulunan “*Allah’ın, göklerde ve yerde bulunan şeyleri hizmetinize verdiğini, nimetlerini gizli ve açık olarak önünüze bolca serdiğini görmez misiniz? İnsanlardan öyleleri vardır ki bir bilgi, bir rehber ve aydınlatıcı bir kitap olmadan Allah hakkında tartışmaya kalkışır.*”³⁴⁶ Ayeti kerime delil kabul edilir. Açık ilimden maksat okuyup, araştırılan bilgiler olarak ifade edilmiştir. İbadet üzerine, akâit üzerine ve yapılan ilimler bu kapsam da ele alınmıştır. Zihinde meydana gelen bilgi ilmi açıklamada yeterli değildir. Tasavvufçular, amelin en kıymetlisinin ilme tabi olmak olduğunu ileri sürmüşlerdir. İlim kelimesinden maksat açık ve deruni olarak bireyin sorumluluklarına dair bilgilerdir. Tasavvufçular, kazanılan malumattan çok ledûnnî malumata ehemmiyet vermiş üzerine düşünmüşlerdir.³⁴⁷ Bilgi konusunda “*nur*” kavramına dikkat çekmişlerdir.³⁴⁸ Kapalı ilim, “*hafî olan gerçekleri mevzu eden ve bu vasıta ile insanı ruhani kurtuluşa erittiğine inanılan ilim*” olarak izah edilir. Tasavvufta buna batın-i ilim denilmektedir. Şariat dışında bir ilim olarak kabul edilmez. Bu ilim ayet ve hadislerin deruni manalarıyla alakadardır. Efendimizin bu ilmi sahabelerden bazılarına öğrettiği öne sürülür. Bu konuda Ebu Hureyre rivayet edildiğine göre “*Hız. Peygamberden iki ilim öğrendim; birini yaydım ötekini hafî tuttum. Onu da söyleseydim başımı keserlerdi.*”³⁴⁹ Dediği rivayet edilmektedir. Tasavvufçular, kapalı olan ilme keşif vasıtasıyla erişildiğini söyler. Kapalı ilmi keşif ile vasıtasız olarak bilgiler elde etmek olarak ifade etmişlerdir. Bu ilim ledün olarak ifade edilir.

Tasavvufçular, Hz. Peygamber’in zahiri ve batını yönü olduğunu zahiri tarafının bütün insanlarca idrak edileceği fakat batını yönünün ise iman edenlerin ve velilerin idrak edebileceğini söylemiştir. Buna delil olarak “*Hidayete ulaşma hususunda onlara*

³⁴⁵ Gazali, a.g.e, C.I, s.13, 21

³⁴⁶ Lokman 31/20.

³⁴⁷ Kelabazi, Ebu Bekr Muhammed b. İshak El-Buhari, (v. 380/990), *Kitabu’t- Ta’arruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Kahire: Mektebetu’l- Hancı, 1994, s. 58-59.

³⁴⁸ Taylan, a.g.md. S. 158-159.

³⁴⁹ Buhari, ilim, 42.

yalvarsanız sizi duymazlar, sana bakıyorlar zannedersin, oysa görmezler.”³⁵⁰ Ayetini göstermektedirler. Ayette müşriklerin Hz. Peygambere bakıp onun asıl meziyetlerini görememelerini O’nun derin yönüne dikkat çekmektedir.

Tasavvuf ilmin de bilgi elde etme yollarından salim duyu, selim akıl ve vahiy ile beraber kalp de eklenmiştir. Kalp bilgi kaynağı olarak kabul edilir. Tasavvufçulara göre gerçek hakkında kabul edilen en doğru bilgi kalp ile elde edileceği görüşünü benimsemişlerdir. Akıl bu nazarda yetersizdir.³⁵¹ Kalbin doğru bilgiye erişmesi için kalbi, kötülüklerden, bilgisizlikten, korumak gerekir. Tasavvufçular “*kalp tasfiyesi*” olarak isimlendirilen bir yöntemle temizlenen kalp ruhani gerçekleri aracısız olarak tasdik eder.³⁵² Vahiy de olduğu gibi ilham da kalbe işler. Kalbin gaibe bakan yönü vardır. Buna kalp gözü denir. Cahillikle kapatılmış göz, riyazetle temizlenince ruhani gerçekleri idrak edebilir, manevi olarak görebilir. Bu yöntemle elde edilen bilgilere basiret, ilham, ilmi- ledün adı verilir.³⁵³ Tasavvufçular kalbin bilgi kaynağı olduğunu söylerler. “*Ey iman edenler! Allah’a saygıda (tâkvâ) kusur etmezseniz, O size bir temyiz kabiliyeti verir, kötülüklerinizi örter ve sizi bağışlar. Allah büyük lütf sahibidir.*”³⁵⁴ Ayeti ve “*Fetvayı kalbinle ver*”³⁵⁵ hadislerini kanıt olarak kabul ederler.

Kalp akılla zıt bir yerde bulunmaz. Akıl ve kalp birbirine geçmiş şekildedir. Düşünme aklın yetisidir. Manevi olarak kalbin aklın önüne geçtiğini savunan tasavvufçulara göre sezgisel olarak kalp öndedir. Kalp âlem olarak daha geniştir. Literatür de kalp “*içi dışa vurmak, alt üst etmek, bir şeyin başka bir şeye mutasyona uğraması*” olarak izah edilmiştir.³⁵⁶ Beden de kan dolaşımını sağlayan organdır. “*Nefis, ruh, tohum, akıl*” olarak isimlendirilmektedir. Mecazi manadadır. Tasavvuf ilminde bu kavram, “*ruh ve nefis arasında beş duyuyla algılanamayan, ışıklı cevher*” olarak izah edilir.³⁵⁷ Tefekkürün kaynağıdır. Bu anlamdaki kalp için “*rabbani latife*” veya “*ilahi cevher*” kavramları kullanılmaktadır.³⁵⁸ Kalp Allah ile kul arasında bir köprüdür.

³⁵⁰ A’raf 7/198.

³⁵¹ Gazali, *Munkız*, s.16-75.

³⁵² Gazali, *İhya*, C.III, s.19-21.

³⁵³ Gazali, *Mışkatü’l- Envâr*, s. 43-49.

³⁵⁴ Enfal 8/29.

³⁵⁵ İbni Hanbel, a. g. e., C.IV, s. 194-224.

³⁵⁶ İbnü’l –Arabi, a. g. e., C.II, s.155-394.; C. IV, s.25.

³⁵⁷ Tehanevi, a. g. e, C.II, s.1335.

³⁵⁸ Cevheri, a. g. e, C.I, s. 204.

Âlimlere göre kalbin iki yönü vardır. Bunlardan birincisi duyular dünyası öteki ise gaip dünyasıdır. Duyu organlarıyla dünya idrak edilir. İç duyular vesilesiyle de gaip âlemi idrak edilir. Gaip âleminin malumatına erişmek için kalp iyiliğe güzelliğe meylettirilerek kötülüklerden korunur. Bu durum oluşunca kalp cehalet örtüsünden sıyrılır ve bilinmesini istediği hakikatler içerir.³⁵⁹ Kişi ibadet ve niyetinde manevi temizliği gaye edinirse Allah'ın o kalbe hakikatleri ikram etmesi kaçınılmazdır.

Basiret ve ilim anlam olarak birbirlerine anlamdaştırlar. İlim mevcudatı gerçekliğiyle anlamak olarak tanımlanmıştır. İlimi daha önceden nazari ilim ve ameli ilim olarak ikiye ayırmıştık. Nazari, öğrenildiğin de olgunlaşmaya erişilen ilimdir. Örnek olarak kâinattaki mevcudat hakkında bilgi sahibi olmaktadır.³⁶⁰ Basiret ile ilgili olarak kalbin yeteneği olduğunu daha önce de izah etmiştik. Gerçeği kalp bu kabiliyeti vasıtasıyla elde eder. Düşünürler buna “akli-nazari güç” ismini vermişlerdir. Kalp nurlanınca Allah'ın dilemesiyle kalpteki karanlık aydınlığa erişir buna “kutsi güç” denir. Tasavvuf âlimleri basiret sözcüğünü kalp gözü olarak açıklar. Düşünürler “nazari akıl” olarak açıklar.³⁶¹

Basiret yeteneği insanların hepsinde güç olarak mevcuttur. Allah bu yeteneği bütün insanlara fitri olarak vermiştir. Akl-ı selim ve basiret kelimesiyle bağlantılıdır. Selim akıl, iyiyi yanlıştan ayıran akıldır. Duyarlılıkta denilmektedir. İbni Sina doğuştan gelen yetiye akıl demektedir. Razi'ye göre ise aklın doğru habere erişmesi doğru hissetmeye bağlıdır. Salim duyulara sahip olmak ve selim akıl hakikate ulaştırır.³⁶² “Doğrusu size rabbiniz tarafından basîretler (idrak kabiliyetleri) verilmiştir. Artık kim hakkı görürse faydası kendine, kim de görmezse zararı kendinedir. (De ki:) “Ben üzerinize bekçi değilim.”³⁶³ Allah bütün insanlara hakikatleri idrak etmesi için basiret yetisini doğuştan vermiştir. İman etmeyenler bunun dışındadır. Ayette de anlaşılaçağı üzere Allah'a tam ve teslimiyet ile itaat edilince kazanılacak ve gelişecek bir yetenektir. “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip

³⁵⁹ Gazali, *İhya*, C.III, s. 143-146-156.

³⁶⁰ İsfehanî, a. g. e, s.719.

³⁶¹ Kaşani, a. g. e, s.19.

³⁶² Bolay, *akl-I selim*, a. g. md., C. XI, s. 276.

³⁶³ En'am 6/104.

olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.”³⁶⁴ Ayeti de buna delil olarak gösterilmektedir.

Basiret yeteneği salim duyularla bağlantılı olmasıyla Rabbani güçten meydana gelen anlamdadır. Kişinin üstünlüğüne ulaşmış şeklidir. Ayetlerde deruni dünyanın açıkça madde ötesi anlama ile idrak edileceğine dikkat çekilir.³⁶⁵ Basiretin metafiziksel olarak anlaşılacağı söylenir. Varlıkların gerçekliği de bu anlayışla mümkündür.

Literatür esas alındığında basiret ve kalp arasında bir bağ söz konusudur. Tasavvufta iki kavram arasındaki zıtlıklar incelenmiş basiret kavramının kalp ve anlayış açısından detaylı ele alınmıştır. Tasavvufçular, kalbin kuvvetini “gözle görülen” ve “basiretle idrak edilen” olarak iki kısma ayırmışlardır.³⁶⁶ Organ olan gözün faaliyetini basiret derinden kalpte yapar. Görüneni idrak gözle yapılırken kalp gözü hadiseler arkasındaki hakikati idrak eder.³⁶⁷ Manevi olarak bir görmeden ziyade manevi olayları ve hakikatleri kavrar.

Tirmizî, örnek olarak göz kavramı vermiştir. Kalp göz gibidir. Gözün yapısındaki siyahlık zifiri karanlığı ifade eder. Örnek olarak gözün dairesel kısmı içindeki nuru kapsar. Göz ve kalp kapsamlı anlamları içine alan bir kelimedir. Kalp sözcüğüyle “*fuâd, lûb, sadır*” sözcüklerinin anlamdaş olduğunu söyler. Üç kelimeyi üç çembere benzetmektedir. Nefis en alt, en üst kısmında kalp ikisinin arasında sadır vardır. Kalp ve nefisin ortak noktası sadırdır. Nefisle beraber şer kavramı meydana gelirken feyiz kalp aracılığıyla sadra erişir. Kalbin iki tarafı vardır. Biriyle ilahi yönüne ötekiyle beşeri yönüne bakar.³⁶⁸ Kalp hem manevi dünyaya açılan hem de maddi aleme açılan bir penceredir.

Kalp Allah’ın insan uzvundaki yeridir. Gözün görmesi göz ve eşya arasına nurun girmesiyle gerçekleşir. Organ olan göz görme kabiliyetini elinde bulundursa da nur yoksa görmesi mümkün değildir. Kalpte gerçeği anlama yeteneğine sahiptir. Gerçeği anlaması, kalp ve mevcudat arasına nurun girmesiyle oluşur. Tasavvufçuların “*kalbin ışıklanması, kalbin nurlanması*” olarak isimlendirdikleri olayın meydana

³⁶⁴ Hac 22/46.

³⁶⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1995, s.53.

³⁶⁶ Gazali, *İhya*, C.VIII, s.1347.

³⁶⁷ Kaşani, a.g.e, s.292-293.

³⁶⁸ HakimTirmizî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. Hasen (v.320/932), *Kalbin Anlamı*, (çev. Ekrem Demirli), İstanbul: Hayy Kitap, 2009, s.17-18.

gelmesidir.³⁶⁹ İman edenlerin kalbi Allah tarafından ışıktandırılmaktadır. Gerçeği aynen görebilme yeteneğine sahip olur. Kötülüğe yönelenlerin kalpleri katı ve gerçeği görememektedirler. Kötü fiillerin kalbi bozduğu ve kararttığını gösteren hadisler bu durumu onaylamaktadır.³⁷⁰ Tasavvufçulara göre kötü fiiller kalbi karartır güzel fiiller ise kalbi aydınlatır kalbin perdelerini açar. Güzel fiiller sürekli yapıldığında kalp tamamen nurlanır. Kalp nurlandığında gerçeklerle ilgili bilgilere erişecektir.³⁷¹ Kalbi temizleyip kalbin gözünü açık tutmakta kişinin ibadet ve inancındaki hassasiyetle alakalıdır.

İnsan dünyayı anlayabilmek adına nasıl ki gözlerine ihtiyaç hissediyorsa kendi iç âlemini görüp anlayabilmek içinde gözleri vardır. Kalbin iki tarafı yani gözü olduğuyla ilgili Gazali, İbn Haldun, Zebidi hem fikirlerdir. Âlimler kalbin bir tarafının gaibi dünyanın öteki tarafın ise melekût âlemini anlamamızı sağladığını söyler. Dışarıyı idrak için her ne kadar duyu organları olsa da iç dünyayı anlamak için de duyular mevcuttur. İç duyular vesilesiyle melekût ve gaibi âlem kavranır. Kötü duygu ve fiillerden kalp temizlenirse melekût âlemiyle bağlantı kurulur bilginin oluşması sağlanır. Kalpteki kapalılık kalkar ve Allah'ın gönderdiği bilgiler oluşur.³⁷² Kalp fonksiyonel bir organdır. Manevi olarak görür. Maddi olarak da görmektedir.

Basiret sözcüğü edebiyatta ki anlamıyla beraber ele alındığında kalp ile bağlantısı aşikârdır. Tasavvufçular basiretin kalp ile idrakine dikkat çekmiş ve üzerinde durmuşlardır. Kalbin gücünü göz ve basiretle görülen olarak ortak ele almışlardır. Bedendeki organ olarak çalışan gözün faaliyetine basiret kalpte meydana getirir.³⁷³ Basiret tasavvufta bilgi kaynağı olarak kabul edilir.

Sonuç olarak basiret sözcüğü için akıl anlamı da verilmektedir. Tasavvufçular basiretin kalp ve akıl ile ilişkisi olduğunu söylemişlerdir. Kalpte akıl da birer bilgi kaynağı olarak kabul edilmiştir. İslam dininin kanıt ve akıl üzerine desteklenen bir din olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. En güzel örnekte “*De ki: “İşte bu benim yolumdur. Ben, ne yaptığımı bilerek Allah’a çağırıyorum; ben ve bana uyanlar (bunu*

³⁶⁹ Gözütok, a. g. m., s.99.

³⁷⁰ İbni Mace Zühed, 29

³⁷¹ Sühreverdi, a. g. e, s.517

³⁷² Gazali, *İhya*, C.III, s.143-146-159.

³⁷³ İsfahanî, a.g.e, C.I, s.94.

yapıyoruz). Allah'ı ortaklardan tenzih ederim! Ve ben ortak koşanlardan değilim.”³⁷⁴

Ayeti gösterilmektedir.

Basiret, şariat üzerine olan kulların kalbin görüşündeki perdelerin kalkmasıdır. Tasavvufa göre basiret bilgi kaynağı olarak kabul edilir. Kalbin fiilidir. Basiret mümkün olan bilgileri sunmaktadır. Gaibin bilgisine erişmektir. Manevi âleme yolculuktur. Ruhla yapılır kalp aracıdır.

³⁷⁴ Yusuf 12/108.

SONUÇ

İnsan var olduğu sürece maddi-manevi birçok hadise ile karşılaşmıştır. Bu hadiselerin bazılarını çözmede akıl her ne kadar yeterli olsa da çoğu olayda akıl yetersiz kalmış, bilimsel verilerle çözülememiştir. Akıl yetersiz kaldığı nokta da eşya ve hakikatleri kavramada ve izah noktasında manevi cevaplara hacet hâsıl olmuştur. Eşyanın hakikati, olayların manevi perde arkaları konusunda gerek felsefe gerek dinler gerek bilim bazı izahlarda bulunmuştur. Suallere verdikleri cevapları kendi yöntemleriyle temellendirmişlerdir. Suallere verilen cevaplarda muhakkak ki en uygun ve en çok talep gören peygamber ve ilahi kaynaklı olan cevaplardır. Bu kitaplar içinde muhakkak ki mükemmel üslup ve icazıyla bütün tenkitleri geçersiz kılan Kur'ân'dır.

Kur'ânı Kerim bu konuda kusursuz cevaplar vererek, emsaller getirerek bütün soruları karşılamaktadır. Kurâ'nın bir tevili olan ve bize her konuda yol gösteren, karanlıkta yıldız misali, gündüz de güneş misali zaruri hacetimiz olan Hz. Peygamber örnek ve mükemmel hayatı her konu da olduğu gibi bu konuda da bize ışık konumundadır. Hz. Peygamber vahiye muhatap olması da basiret kavramının aslında yegâne emsalidir. Vahiy, ilham ve kalp gözü kavramlarını ve Hz. Peygamberin hadisleri incelenerek basara fiilinin geçtiği hadislerin, organ olan gözle bakış ve kalp gözü ile görme, kalbin bilgiye mutabık olması ele alındı.

Buna emsal olarak Efendimizin; *“Ruh bedenden ayrılınca basar da onu terk eder.”* Hadisi görme fiilinin kalben yapıldığını yani ruhi bir özellik olduğunu izah eder. Hz. Aişe'nin yatsı namazını kılmadığını hatırlatması üzerine Hz. Peygamber'in kalbinin uyanık olduğunu bildirdiği hadisleri de ruhi bir meleke olduğunu ve peygamberlerin gördükleri sadık rüyalarında basiretin birer sonucu olduğunu göstermektedir.

Basiret kalbin nuru olarak kabul edilmiştir. Allah'ın insanın kalbine ikram da bulunduğu bu nur vesilesiyle insan eşya ve olayların hakikatlerini idrak eder. Allah'ın *“basar”* esmasının bir tecellisi olduğu kabul edilir. Bu nurdan nasiplenemeyen kalbin gözüne perde indirilmiş ve hakikatleri göremez. Kur'ân-ı Kerim'de basiretsiz olanlara emsal olarak münafıklar verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim de kâinat olaylarına bakarak kişinin kendi Rabbini araması ve onun varlığı ve birliğine ulaşması, tefekkür etmesi basiret olarak ele alınmıştır.

Çalışmamız toplam da üç bölümden oluşmuştur. İlk olarak basiret kavramının sözlükte geçen anlamlarına değinildi. Basara fiili ve karşıladığı anlamlar alt başlıklar olarak verildi. Terim olarak basiret ve anlamdaşı feraset kavramına yer verilerek birinci bölüm sona erdi. İkinci bölüm Kur'anı Kerim açısından ayetler incelendi mana olarak basiret kavramı izah edildi. Hadisler ışığında basiret kavramı ve basara fiili incelenerek hadisler tevil edildi. Üçüncü bölüm İslam İlimleri açısından basiret, vahiy, ilham, keşif kavramları incelendi. Din felsefesi, Din Psikolojisi, Din Sosyolojisi, Din Bilimleri başlıkları altında incelendi. Temel İslam Bilimleri başlığıyla beraber İslam Hukuku açısından, Kelam, Tasavvuf ilmi açısından basiret kavramının ehemmiyeti ve ilimlerin bakış açısı ele alınarak değerlendirildi.

Basiret ve feraset kavramları ruhi âlemden ilahi mesajları kalp ile ulaştıran birer bilgi vasıtası kabul edilmiştir. Her dönemde tasdik edilmiştir. Basiret ve feraset, kişi Rabbini aradıkça hak ve hakikate eriştikçe artar. Kişinin maneviyatına bereket hâsıl olur. Gaibi malumat olarak kabul edilmekten ziyade herkesin okuyamadığı hal ve işaretleri okuyabilme hakikate erişebilme yetisi olarak hülasa edebiliriz.

KAYNAKÇA

- Geylânî M.A., 2000 Muhyiddin Abdulkâdir b. Musa b. Abdullah, *Cilâu'l-Hâtir fi'l-Bâtın ve'z-Zâhir*, çev: Dilâver Gürer, Journal of the History of Sufism, 1-2.
- Abdulgazi, M.F., 1984 *El-Mucemu'l Mufehres li Elfazi'l-Kur'anil-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Aclûnî, İsmail b. M. El-Cerrahi, 1351 *Keşfü'l-Hafa*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut.
- Arslan, A., 1984, *Büyük Kur'an Tefsiri*, Arslan Yayınları, İstanbul.
- Ateş, S., 1969, *Sülemi ve Tasavvufi Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- Aydın, M.,1998, "*Hristiyanlık*" (Hristiyan İnançları), TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. XVII, s. 345.
- Aydın, M., 1992, *Din Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yayınları.
- Bardakoğlu, A., 1997, vd., *İslamî Kavramlar*, Ankara: Sema Yazar Gençlik Vakfı.
- Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, 1409/1988, *Tefsîru'l-beğavî*, (meâlimu't-tenzîl) I-VIII. (Riyad: Dâru't-Tayyibe).
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî, 1979, *elCâmi'u's-Sahîh*, I-XXIII, İstanbul: el-Mektebetü'l İslâmiyye.
- Buhari, 1989, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, (çev. Mehmed Sofuoğlu), I-XVI, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bursevi, İ.H., 1330, *Rûhu'l-Beyân*, I-X, İstanbul: Dersaâdet.
- Bolay, S.H., 1989, "*Akıl*", TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. II, s. 238-242.
- Cevherî, İsmâîl b. Hammâd, *es-Sıhah Tâcu'l-lüga ve Sıhahu'l-'arabiyye* I-VI. thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr. (Beyrût, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, t.y.).
- Cebecioğlu, E.,1997, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, İstanbul.
- Cevizci, A., 2010 *Felsefe Sözlüğü*, 7. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

- Cili, Kutbuddîn Abdulkerîm b. İbrâhîm, 1972, *İnsân-ı Kâmil*, (çev. Abdürrahîm Ayyıldız), İstanbul: Ulu Çınar Yayınları.
- Curcânî, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk Minşâvî.(Kâhire; Dâru'l-Fadîle, t.y.).
- Descartes, 1989, *Aklın İdaresi İçin Kurallar*, 2. Baskı, çev: Mehmet Karasan, İstanbul; Develioğlu F., 2006, *Osmanlıca – Türkçe Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ebu Davud, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el- Ezdî, 1388/1969 *Sünenü Ebî Dâvûd*, I-V, Beyrût: Dâru'l-Hadîs.
- Elmalılı H.Y., *Hak Dini Kur'an Dili* I-X. (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, t.y.).
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed *Tehzîbu'l-lüga* I-XV. thk. Ahmed 'Abdulalîm el-Berdûnî, (Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.).
- Ferâhidî, Halil b. Ahmed, 2003, *Kitabu'l-'ayn*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Fîrûzâbâdî, 1416/1996, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâîfi'l-kitâbi'l-'azîz* I-VI, thk. Muhammed Ali Neccâr, Kâhire.
- Râzî, F., Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi'tTurâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Ğazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed, 1406/1986, *Mizânu'l-Amel*, (thk. Süleyman el-Bevvâb), Beyrût: Dâru'l-Hikme.
- Ğazali, 1974, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, I-IV, (çev. Ahmed Serdaroğlu), 3. bs, İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Ğazali, 1971, *el-İktisad fî'l-İ'tikâd*, (çev. Kemal Işık), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1971.
- Ğazali, 1990, *el-Munkizü mine'd Dalâl Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler*, (çev. Salih Uçan), İstanbul: Kayhan Yayınları, 1990.
- Ğazali, 1988, *Me'âricü'l-Kuds fî Medârici Ma'rifeti'n-Nefs*, Beyrût: Dâru'l-Kütübü'lİlmiyye, 1988.

Ğazali, Ebû Hamîd, 1990, *Dinde kırk esas*, tr Hüseyin Erdoğan, İstanbul, Hisâr Yayınevi.

DİBY, Hadislerle İslam, 2014, Ankara.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, 1965, *Kitâbu Hatmi'l-Evliyâ*, (thk. Osman İsmail Yahya), Beyrut, [Hatmu'l-Evliyâ, Veliliğın Sonu Velâyet-Nübüvvet Tartışması, (çev. Salih Çift), İnsan Yay., İstanbul, 2006.]

Hakîm et-Tirmizî, 1992, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ahâdisi'r-Resûl*, I-IV, (thk. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Cîl, Beyrut.

Hazin, Ebû'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî, 1425/2004, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl*, I-IV, (thk. Abdusselam Muhammed Alî Şâhîn), Beyrût: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye.

Hökelekli, H., 2010, *Din Psikolojisine Giriş*, 1. Basım, Dem Yayınları, İstanbul.

Hökelekli, H., 1985, *Dini Kişiliğın Kuruluşunda İradenin Rolü*, Diyanet Dergisi, sayı 2, Ankara.

Hökelekli, H., 1996, "Fıtrat", TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. XIII, s. 47.

Hökelekli, H., 1997, **"Sezgi"**, TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. XV, s. 68-69.

Hökelekli, H., 1994, **"Duyu"**, TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. X, s. 8.

İbnu'l-Arabî, Muhyiddin Ebû Abdillâh Muhammed el-Hâtemî, 1972, *Futûhâtu'l-Mekkiyye*, IXIV, (thk. Osman Yahya), el-Heyetu'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, Kahire.

İbnu'l-Esîr, Mecdüddin el-Mübârek b. Esîruddin Muhammed, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, (thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî), Dâru'lFikr, Beyrut, t.y.

İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyîsi'l-lüga* I-VI (Beyrût, Dâru'l-Fikr, t.y).

- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, 1379, ***Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî***, I-XIII, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
- İbni Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Mervezî, 1955, ***el-Müsned***, I-VI, Beyrût: Darû'l-Beyrût, 1955.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrim, ***Lisânu'l-'arab*** I-XV. (Beyrût: Dâr-u Sâdır, t.y.).
- İbn Side, Ebû'l Hüseyin Alî b. İsmâîl, 2000, ***el-Muhkem ve'l Muhît'ul A'zâm***, I-XI, (thk. Abdulhamid Hendavî), Dâru'l Kitâbi'l İlmiyye, Beyrût.
- İbn Sina, Ebû Alî el-Hüseyin b. Abdillâh b. Alî, 1960, ***el-İşârât ve'tTenbîhât***, (çev. Süleyman Dünya), I-IV, Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- İslam Ansiklopedisi, ***TDVY***, 1997, İstanbul.
- Kâşânî, A., 2000, ***Letâifu'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-İlhâm***, (Tasavvuf Sözlüğü, çev. Ekrem Demirli), İz Yay., İstanbul.
- Karaman H., 2007, ***Kur'an Yolu Tefsiri: Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsîr***, I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurtûbî, Ebû' Abdillâh Muhammed Ensârî, 1427/2006, ***el-Câmi' li ahkâmi'l-kur'an*** I-XXIV. thk. Abdullâh b. Abdulhasan et-Turkî, Kâhire.
- Kuşeyrî, Abdulkerim b. Havâzin, 1989, ***er-Risâletu'l-Kuşeyriyye***, (thk. Abdullah Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Metâbiu Müesseseti Dâri's-Şuab, Kahire, (Kuşeyrî Risâlesi, çev. ve haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul, 1981.)
- Kuzgun, Ş., 1997, ***"Hanîf"***, TDV İslam Ansiklopedisi, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, C. XVI, s. 33.
- Lahbabi, M. A., 1972, ***İslam Şahsiyetçiliği***, Yağmur Yayınları, İstanbul.
- Maturudi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, 2003, ***Kitabu't-Tevhîd***, (çev. Bekir Topaloğlu), İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Maturîdî, Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr es-Semerkandî el-Maturîdî elHanefî, 1465/2004, *Te'vilatu'l-Kur'ân* I-V. thk. Fâtıma Yûsuf el-Haymî, Beyrût: Muessesetu'r-Risaleti Nâşirûn.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la, 1996, *Tefhîmu'l-Kur'ân* (Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsîri), (çev. Muhammed Hân Kayânî, v.d.), I-VII, 2.bs., İstanbul: İnsan Yayınları.
- Muhasibi, Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, 1964, *Risâletü'l-Müstersîdîn*, (thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde), Haleb: Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Ahmed Mahmûd, 1989, *Medâriku't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl* I-III., Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'Arabî.
- Rağıp el- İsfehani, Hüseyin b. Muhammed, 1970, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l Kur'ân*, Kâhire: Mektebetü'l-Mısriyye.
- Rağıp el- İsfehani, 1983, *Mutluluğun Kazanılması*, (çev. Lütfi Doğan), İstanbul: Bahar Yayınları.
- Seccadî, S.C., 2007, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- Suhreverdî, Şihâbuddin Ömer b. Muhammed Ebû Hafs, 1999, *Avârifü'l-Meârif*, çev. Dilâver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul.
- Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, 2003, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XVI, (thk. Abdullah b. Abdilmuhsîn et-Türkî), Dâru'lÂlimi'l-Kütüb, Riyâd.
- Tirmizi, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, 1988, *es-Sünen*, I-XXIII, Riyâd: Mektebetü't-Terbiyeti'l Arabiyyi li Düveli'l- Halîc.
- Toshihiko I., *Kur'ân'da Allâh ve insan* tr Süleyman Ateş, (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, t.y.).
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc, 1960, *el-Luma'*, (thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulbaki es-Sürûr), *Daru'l Kutubi'l-Hadîsiyye*, Kahire. [el-Luma' -İslâm Tasavvufu- (çev. Hasan Kamil Yılmaz), Altınoluk, 1960, İstanbul.].
- Türkçe Sözlük, *TDK* Yay., 1988, Ankara.

Zebîdî, Muhibbuddîn Muhammed Murtazâ Huseyn Vâsîti, 1392/1972, *Tâcu'l-'arûs min cevâhîri'l-kâmus* Kuveyt: Matbaatu Hukûmeti Kuveyt.

Zemahşerî, 1418/1998, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmudî't-tenzîl ve'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* I-IV. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcud-Ali Muhammed Mu'avvid, Beyrût: Mektebetu'l-Ubeykan.

Zemahşerî, 1402/1982, *Esâsu'l-belâġa* I-II. thk. 'Abdurrahîm Mahmûd, Beyrût, Dâru'lMa'rife.

